

RAPORTTEJA 4/2005

Pasi Moisio (toim.)

Lapsiperheiden taloudellisen tilanteen kehitys Suomessa 1990–2002

© Stakes ja kirjoittajat

ISBN 951-33-1803-6 (verkkokirja)

ISSN 1795-8210

ISBN 951-33-1804-4 (paperimoniste)

ISSN 1236-0740

Sosiaali- ja terveysalan tutkimus-
ja kehittämiskeskus

Helsinki 2005

Sisällys

Kirjoittajat	3
Esipuhe	4
Tiivistelmä	5
1. Johdanto	6
2. Lapsiperheet Suomessa	9
2.1 Perheellistymisessä ja syntyvytydessä tapahtuneet muutokset.....	9
2.2 Lapsiperheiden rakenteessa tapahtuneet muutokset.....	12
3. Perhepolitiikan suuntaviivat	16
3.1 Lasten ja lapsiperheiden palvelut	18
3.2 Perhepoliittiset tulonsiirrot ja asumistuki	30
3.3 Lapsiperheiden verotus.....	35
3.4 Lapsista aiheutuvat menot	36
4. Lapsiperheiden toimeentulon hankkimisen edellytykset	42
4.1 Laadulliset ja määrälliset muutokset työmarkkinoilla.....	42
4.2 Asuntomarkkinoiden kehitys ja lapsiperheiden aseman muutos asuntomarkkinoilla	45
5. Lapsiperheiden tulokehitys	56
5.1 Lapsiperheiden käytettävissä olevien tulojen kehitys	56
5.2 Lapsiperheiden tulojen rakenteen kehitys	60
5.3 Tulokehitys lapsiperheiden sisällä.....	62
5.4 Tulokehitys pienten lasten sekä yksinhuoltajaperheissä	65
5.5 Tulokehitys isoissa lapsiperheissä	71
5.6 Pienituloisuus lapsiperheissä	72
5.7 Lapsiperheiden tulokehitys 1990–2002.....	76
6. Yhteenveto	78
Liite A. Laskennallisen asuntotulon jakautuminen lapsiperheissä.....	81
Liite B. Käsitteet ja luokitukset	83
Lähteet	84

Kirjoittajat

Pasi Moisio, erikoistutkija, Hyvinvoinnin tutkimusryhmä, Stakes

- Toimitus ja kappaleet 1, 2, 3.2, 3.3, 4.1, 5 ja 6.

Sirpa Taskinen, tulosaluejohtaja, Stakes

- Kappale 3.1

Hannele Sauli, erikoistutkija, Tilastokeskus

- Kappale 3.4 (yhdessä Pasi Moision kanssa)

Timo Tähtinen, rahoitusylitarkastaja, Ympäristöministeriö

- Kappale 4.2

Esipuhe

Matti Vanhasen hallituksen ohjelmassa kohdassa 4.6 "Lasten turvallinen kasvuympäristö" esitettiin hallituksen toimenpiteenä laadittavaksi kokonaisselvitys lapsiperheiden taloudellisesta tilanteesta ottaen huomioon sosiaalietuuksien ja tulojen, palveluiden, maksujen, verojen ja perhevapaiden yhteisvaikutukset. Valtioneuvoston sosiaalialan tulevaisuuden turvaamiseksi tekemän periaatepäätöksen (2.10.2003) toimeenpanosuunnitelmassa (STM 2003:20) esitetään neljä hankekokonaisuutta ja 23 alahanketta. Lapsiperheiden taloudellista tilannetta koskeva selvitystyö annettiin Lapsiperheiden toimeentuloedellytysten kehittäminen -hankkeelle, joka on osa hankekokonaisuutta Palvelurakenteen ja toimintojen kehittäminen, alahanke 8 "Perheiden tuen ja palveluiden vahvistaminen".

Lapsiperheiden toimeentulon kehittäminen -hankkeen koordinaatioryhmän kokoonpanoksi asetettiin (10.6.2004) neuvotteleva virkamies Kari Ilmonen (puheenjohtaja, STM), erikoistutkija Riitta Sääntti (STM), hallitussihteeri Marjaana Maisonlahti (STM), asuntoneuvos Raimo Kärkkäinen (YM), tulosaluejohtaja Sirpa Taskinen (Stakes), erikoistutkija Hannele Sauli (Tilastokeskus), erikoistutkija Esko Mustonen (VATT). Huhtikuusta 2005 lähtien Esko Mustosen sijalla VATT:n edustajana koordinaatioryhmässä on ollut Marja Riihelä.

Lapsiperheiden taloudellista tilannetta koskeva selvitystyö sisällytettiin sosiaali- ja terveystieteiden (STM) ja Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskukseen (Stakes) tulosopimukseen vuosille 2004–5. Selvityksen tavoitteeksi asetettiin kokonaiskuvan tuottaminen lapsiperheiden taloudellisen aseman kehittymisestä kuluneella kymmenvuotiskaudella. Selvityksen kokoamisesta vastaamaan nimettiin erikoistutkija Pasi Moisio Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskuksesta.

"Lapsiperheiden taloudellisen tilanteen kehitys Suomessa 1990–2002" nimetty selvitys luovutettiin koordinaatioryhmälle 13.6.2005 ja se julkaistiin Stakesin Raportteja-julkaisusarjassa.

Tiivistelmä

Pasi Moisio (toim.) Lapsiperheiden taloudellisen tilanteen kehitys Suomessa 1990–2002. Stakes, Raportteja 4/2005. 88 sivua, 19 €. Helsinki 2005. ISBN 951-33-1804-4 (moniste), ISBN 951-33-1803-6 (verkkokirja).

Selvityksessä tarkasteltiin lapsiperheiden tulokehitystä ja asemaa tulojaossa vuosina 1990–2002. Selvityksessä pyrittiin erottamaan toisistaan markkinoiden ja perherakenteen muutoksista aiheutuvat seuraukset politiikan eli tulonsiirto- ja palvelujärjestelmän vaikutuksesta. Tarkoituksena oli luoda kokonaiskuva lapsiperheiden taloudellisesta tilanteesta ja toimeentulon edellytyksistä ottamalla huomioon muutokset perheissä, politiikassa ja markkinoilla.

Lapsiperheiden osuus alimmissa tuloluokissa kasvoi 1990-luvulla. Tämä näyttää liittyvän 1990-luvulla havaittuun laajempaan tulojaon muutokseen, jossa nuoret ovat siirtyneet alaspäin tulojaossa suhteessa vanhempiin ikäluokkiin. Lapsiperheiden aseman painuminen alaspäin tulojaossa selittyy kuitenkin paremmin taloudellisella polarisaatiolla kuin lapsiperheiden yleisellä heikolla tulokehityksellä.

Tulojen kehitys on ollut suurimmassa osassa lapsiperheitä hyvä tai keskinkertainen vuosina 1990–2002. Erityisesti pienillä kahden vanhemman lapsiperheillä, joissa on yksi tai kaksi lasta, tulokehitys on ollut sangen hyvä. Samoin tulokehitys on ollut hyvä lapsiperheissä, joissa nuorin lapsi on jo saavuttanut kouluiän. Tulokehitys on sen sijaan ollut heikompaa suurilla lapsiperheillä, yksinhuoltajilla sekä lapsiperheillä, joissa on alle kolmivuotias lapsi. Erityisesti yksinhuoltajatalouksien tulokehitys on ollut huono.

Suhteellinen köyhyys on kasvanut nopeammin lasten kuin koko väestön parissa. Vuonna 2003 suhteellinen köyhyysaste lasten parissa nousi ensimmäistä kertaa korkeammaksi kuin koko väestön keskuudessa. Lapsista 12 prosenttia luetaan köyhiksi suhteellisella köyhyysrajalla, koko väestöstä 11 prosenttia. 1990-luvun alussa köyhyys oli vielä lasten keskuudessa huomattavasti vähäisempää kuin koko väestön parissa.

Taloudellisen eriarvoisuuden voimakas kasvu lapsiperheiden parissa vuosina 1990–2002 selittyy etupäässä työmarkkinoiden epävakaisuudella ja lisääntyneillä työllistymisvaikeuksilla. Tämä on koskettanut erityisesti työmarkkinoille laman jälkeen tulleita uusia sukupolvia, joihin yhä useampi nykyisten lapsiperheiden vanhemmista kuuluu. Lapsiperheiden keskimäärin saamat perhepoliittiset tulonsiirrot ovat myös heikentyneet noin 10 prosenttia laman jälkeen, mikä on heikentänyt erityisesti pienituloisten lapsiperheiden toimeentuloa. Osa johtui etuukseen tason leikkauksista, osa ansiosidonnaisten tulonsiirtojen heikentyessä työttömyyden kasvun seurauksena.

1. Johdanto

Suomessa koettiin 1990-luvun alussa taloudellinen lama, jota on luonnehdittu syvimmäksi mitä yksikään OECD-maa on kokenut rauhan aikana (Kiander 2001). Laman seurauksena suomalainen yhteiskunta muuttui liki täystyöllisyys yhteiskunnasta massatyöttömyyden yhteiskunnaksi. Vuosikymmenen lopulla taloudellisen kasvun aikana työttömyys hellitti laman ennätyslukemista, mutta työttömyys on säilynyt edelleen huomattavasti lamaa edeltävää tasoa korkeammalla. Samoin lamaa seuranneen talouskasvun hyöty jakautui epätasaisesti. Varakaiden tulokehitys irtosi muun väestön tulokehityksestä, mikä kasvatti tuloeroja ja suhteellista köyhyyttä. Osa lapsiperheistä oli 1990-luvun talouden murroksen voittajia, osa häviäjiä. Suhteellisen moni lapsiperhe näyttää kuitenkin olleen 1990-luvun murroksessa menettäneiden puolella, sillä lapsiköyhyys kaksinkertaistui laman jälkeen, samoin lapsiperheiden osuus alimmissa tuloluokissa kasvoi. 1990-luvulla tehdyt heikennykset perhepoliittisissa tulonsiirroissa ja lapsiperheiden palveluissa osuivat aikaan, jona avuntarve kasvoi yhä useamman lapsiperheen kohdatessa toimeentulovaikeuksia.

1990-lukua voidaankin kuvata tuloerojen kasvun ja jopa taloudellisen polarisoitumisen vuosikymmeneksi Suomessa. Osa suomalaisista syrjäytyi enemmän tai vähemmän pysyvästi työmarkkinoilta, samaan aikaan kun varakkaimpien tulokehitys erkaantui muun väestön tulokehityksestä. Lapsiperheet olivat keskellä tätä murrosta. Lähes puolet Suomen väestöstä asuu lapsiperheissä, joten muutokset lapsiperheiden toimeentulossa määräävät pitkälti myös koko väestön tulonjaon kehitystä. Toimeentulon hankkimisen edellytykset kiristyivät työmarkkinoilla, mutta osalla lapsiperheistä toimeentulo on ollut vakaa laman pyörteistä huolimatta – osalla taasen ei. Tässä selvityksessä pyritään selvittämään, millaisten lapsiperheiden toimeentulo heikkeni 1990-luvun talouden murroksessa ja tarkastellaan, mikä osuus samaan aikaan tapahtuneilla perherakenteiden ja politiikan muutoksilla oli lapsiperheiden toimeentulossa.

Tässä selvityksessä on tarkasteltu suomalaisten lapsiperheiden taloudellista tilannetta ja sen kehitystä 1990-luvun alusta tähän päivään niin kutsutun institutionaalisen hyvinvointitutkimuksen viitekehyksessä. Erityisesti Pohjoismaissa vahvana vaikuttava institutionaalinen hyvinvointitutkimus katsoo hyvinvoinnin syntyvän modernin yhteiskunnan kolmen perusinstituution vuorovaikutuksen kautta: perheen, julkisen sektorin ja markkinoiden (ks. Esping-Andersen 1999; Leisering & Leibfried 1999). Nämä niin kutsutun hyvinvointikolmion (tai Welfare Mix) muodostavat instituutiot eroavat ennen kaikkea sen suhteen, millä logiikalla ne tuottamaansa hyvinvointia jakavat. Perheissä jako perustuu vastavuorosiin läheissuhteisiin ja tarpeeseen, valtion suorittama jako perustuu kansalaisuuteen ja poliittiseen päätöksentekoon. Markkinoiden suorittama hyvinvoinnin jako on vastikkeellista, riippuen annetusta panoksesta.

Hyvinvointivaltiot rakennettiin sosiaalisten riskien jakamiseksi ja hallinnoimiseksi, tukemaan perheiden ja työmarkkinoiden antamaa ensisijaista turvaa ja elantoa. Perheiden ja työmarkkinoiden samanaikainen epävakautuminen on lisännyt hyvinvointivaltion antaman turvan ja toimeentulon merkitystä ja tarvetta. Useimmat hyvinvointivaltiotutkijat näkevätkin nykyisen hyvinvointivaltioiden kriisin olevan seurausta paremmin perheiden ja työmarkkinoiden rakenteiden murroksesta, ei itse hyvinvointivaltion järjestelmän kriisistä (ks. Esping-Andersen 1999). Työmarkkinoiden joustavoituminen on tarkoittanut myös sitä, että työnantajat ovat siirtäneet yhä suuremman osan taloudellisista riskeistä työntekijöiden kannettavaksi. Samaa aikaan perheiden kykyä toimia puskurina sosiaalisille riskeille (kuten työttömyydelle tai työkyvyttömyydelle) on heikentänyt perheiden epävakautuminen avio- ja avoerojen määrän kasvu myötä sekä yhden ansaitsijan kotitalouksien yleistymisen yksinäis- ja yksinhuoltajatalouk-

sien yleistymisen myötä. Kehitys sekä työmarkkinoilla että perherakenteissa on siis siirtänyt sosiaalisten riskien hallinnan yhä enemmän hyvinvointivaltion kannettavaksi. (Breen 1997.)

Selvityksessä lähestytään lapsiperheiden tulokehitystä tarkastelemalla kuinka perheissä, valtiossa ja markkinoilla tapahtuneet muutokset ovat vaikuttaneet lapsiperheiden käytettävissä oleviin tuloihin ja laajemmin asemaan tulonjaossa vuosina 1990–2002. Selvityksessä pyritään erottamaan toisistaan puhtaasti markkinoiden ja perherakenteen muutoksista aiheutuvat seuraukset puhtaasti politiikan eli tulonsiirto- ja palvelujärjestelmän vaikutuksesta. Tosin usein näiden kahden, rakenteiden ja systeemin, aikaansaamien vaikutusten erottaminen on miltei mahdotonta, sillä monien etuuksien määräytymisperusteet riippuvat rakenteista eli (työ)markkinoista ja perherakenteesta.

Myös selvityksen rakenne noudattaa edellä kuvattua institutionaalisen hyvinvointitutkimuksen perinnettä. Hyvinvoinnin jakoon mahdollisesti vaikuttaneet muutokset lapsiperheiden rakenteessa, (perhe)politiikassa ja markkinoiden toiminnassa käydään läpi kolmessa ensimmäisessä luvussa ennen siirtymistä lapsiperheiden tulokehityksen tarkasteluun luvussa neljä. Lapsiperheiden tulokehitystä tarkastellaan vuodesta 1990 vuoteen 2002 Tilastokeskuksen keräämän Tulonjakotutkimuksen aineistoa hyväksikäyttäen. Yhteenveto luvussa vedetään yhteen kokonaiskuva lapsiperheiden taloudellisesta tilanteesta ja toimeentulon edellytyksistä ottamalla huomioon muutokset perheissä, politiikassa ja markkinoilla.

Tulonjaon tunnuslukujen lukeminen

Henkilö vai kotitalous

Koska oletetaan, että taloudelliset resurssit jaetaan perheenjäsenten kesken vastavuoroisuuteen perustuen (oletus ei tosin pidä paikkansa kaikissa perheissä), tulonjaon tarkasteluissa ei yleensä tarkastella yksilöiden tuloja vaan kotitalouksien yhteenlaskettuja tuloja. Kotitalouden jokaisella jäsenellä vauvasta vaariin oletetaan siis olevan samat tulot perheen kulutusyksikköä kohden.

Tulot kulutusyksikkö kohden

Kotitalouden yhteisillä tuloilla pyritään tyydyttämään perheen kaikkien jäsenten tarpeet. Tämän vuoksi erilaiset ja erikokoiset perheet tarvitsevat eri määrän tuloja saavuttaakseen saman elintason. Kahden aikuisen taloudella on (potentiaalisesti) enemmän ansaitsijoista ja vähemmän tarpeita kuin kahden lapsen yksinhuoltajalla. Samoin useiden kestohyödykkeiden suhteen vallitsee skaala-etu: jokainen perhe tarvitsee esimerkiksi jääkaapin, jonka hankinta on suurempi rasite yksin asuvalle kuin parille.

Tämän vuoksi tulonjaon tarkasteluissa käytetään yleensä kotitalouden yhteenlaskettujen tulojen sijaan perheen tuloja kulutusyksikköä kohden. Jokaiselle perheenjäsenelle saadaan sama tulo kulutusyksikköä kohden, kun perheen yhteenlasketut tulot jaetaan perheen kulutusyksikköluvulla. Esimerkiksi tässä selvityksessä käytetty OECD:n uusi kulutusyksikköskaalaa olettaa, että kahden vanhemman ja kahden lapsen kotitalous tarvitsee 2,1-kertaiset tulot saavuttaakseen saman elintason kuin yksin asuva. Kulutusyksikköskaalan valinta on kuitenkin loppujen lopuksi sopimusluonteinen asia.

Rahan arvon deflatointi

Tarkasteltaessa tulokehitystä pitkällä aikavälillä täytyy ottaa huomioon rahan arvon aleneminen (inflaatio). Tämän vuoksi tässä selvityksessä kaikki vuosien 1990–2002 tulot on muutettu vuoden 2002 rahaksi kuluttajahintaindeksin avulla. Käytännössä tämä tarkoittaa esimerkiksi vuoden 1990 tulojen kertomista luvulla 1,25 (ja muuttamista euroiksi). Yhdellä eurolla sai siis vuonna 1990 noin 1,25 kertaa enemmän kuin vuonna 2002.

Suhteessa mihin?

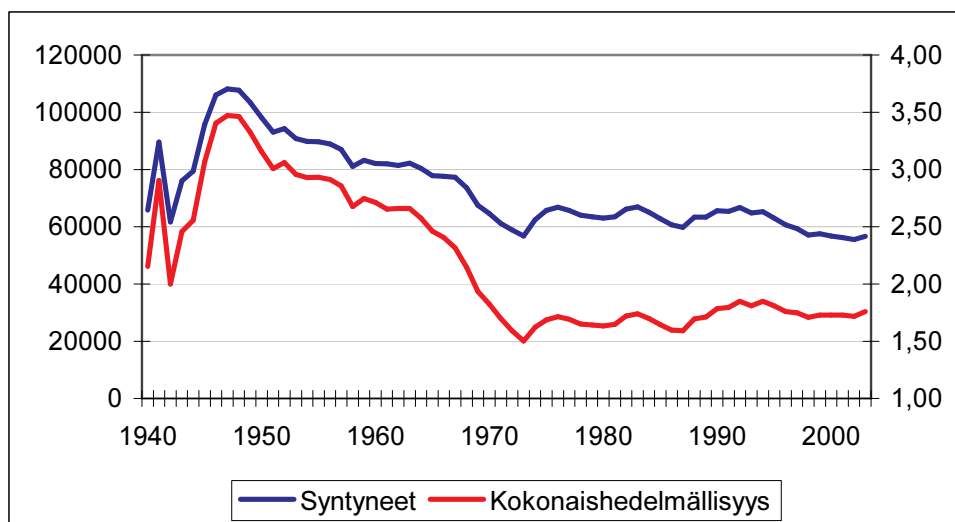
Tulonjaon tarkastelu voidaan tehdä joko vertikaalisesti tai horisontaalisesti. Horisontaalinen vertailu tehdään usein sellaisten ryhmien kesken, jotka eroavat vain yhden ominaisuuden suhteen. Esimerkiksi lapsiperheiden tulokehitystä verrataan alle 55-vuotiaiden lapsettomien parien tulokehitykseen. Näiden kahden ryhmän oletetaan olevan samassa elinvaiheessa ja työmarkkina-asetmassa, joten erojen näiden kahden ryhmän tulokehityksessä oletetaan johtuvan lapsista. Vertikaalista vertailua tehdään vertailemalla eri tuloluokkia toisiinsa. Esimerkiksi alinta tulokymmenystä verrataan muihin tulokymmenyksiin. Vertikaalinen tulonjako on ns. nollasummapeliä: jokaista alimmasta tulokymmenyksestä pois liikkuneen tilalle tulee joku muu.

2. Lapsiperheet Suomessa

2.1 Perheellistymisessä ja syntyvyudessa tapahtuneet muutokset

Syntyneiden lasten määrä laski jyrkästi 1950- ja 1960-luvuilla, mutta 1970-luvun alusta lähtien syntyneiden lasten määrä vuodessa ovat pysytelleet noin 60 000 lapsessa aina 1990-luvun loppupuolelle saakka. Kokonaishedelmällisyys eli laskennallinen syntyneiden lasten määrä naista kohden laski 1960-luvulla nopeasti 2,5:stä 1,5:een, mistä johtuen suurten ikäluokkien eli vuosina 1945-50 syntyneiden tulo perheenperustamisikään ei näkynyt syntyneiden lasten määrässä 1970-luvulla. Toisin kuin syntyneiden lasten määrä, kokonaishedelmällisyys on noussut 1970-luvun alun jälkeen saavuttaen huippunsa 1,82 syntynyttä lasta naista kohden syvimmän laman aikana vuonna 1992. Tämän jälkeen kokonaishedelmällisyys on laskenut hieman. Syntyneiden lasten määrän vuodessa aleneminen alle 60 000 lapseen vuosituhannen vaihteessa selittyy 1970-luvun alun pienten ikäluokkien tulolla perheen perustamisikään. Viimeisimpien tilastotietojen mukaan vuodelta 2003 syntyneiden lasten määrä ja hedelmällisyys näyttävät kääntyneet jälleen varovaiseen nousuun.

Kuviossa 2.1 on esitetty syntyneiden lasten määrä sekä kokonaishedelmällisyys Suomessa vuodesta 1940 lähtien. Kuvioista voidaan nähdä, että syntyneiden lasten vuosikohortit ovat laskeneet 1990-luvulla noin 15 prosenttia, mikä tarkoittaa noin 10 000 lasta pienempiä ikäkohortteja eli syntyneitä vuodessa. Kokonaishedelmällisyys naista kohden on hieman laskenut 1990-luvun alun yli 1,80-tasosta nykyiseen 1,76:een. Kokonaishedelmällisyys on kuitenkin edelleen korkeampi kuin mitä se oli 1970- ja 1980-luvuilla. Samoin hedelmällisyysluku on Suomessa korkeampi kuin EU-maissa keskimäärin (1,48).

Kuvio 2.1 Syntyneiden lasten määrä ja kokonaishedelmällisyys 1940–2003

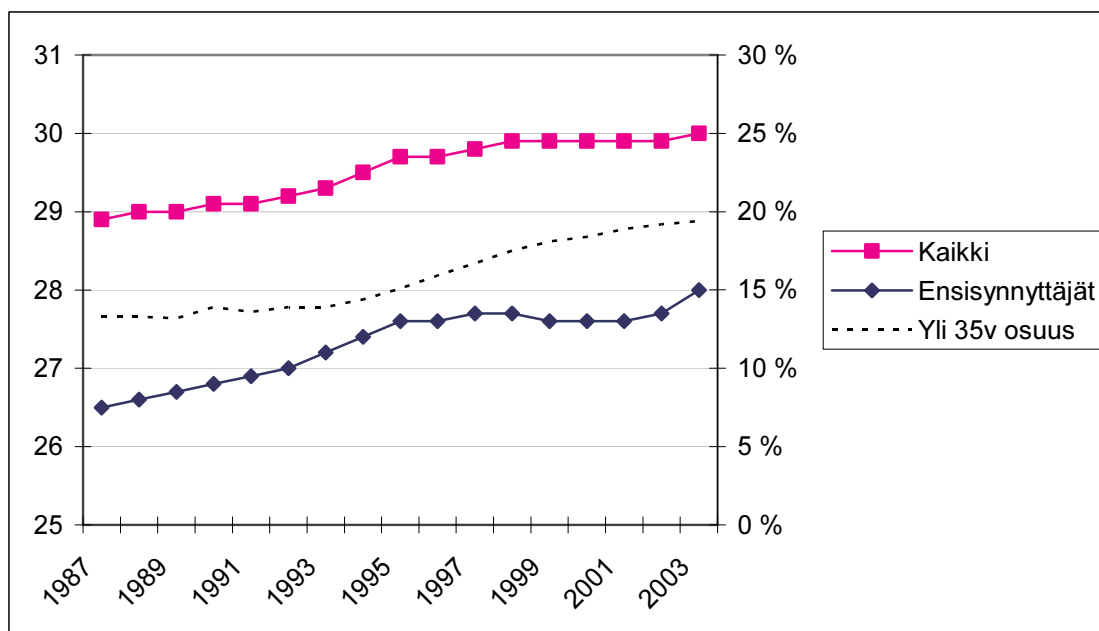
Lähde: Tilastokeskus

Vuonna 2003 Suomessa syntyi 56 630 lasta, mikä oli 1,9 prosenttia enemmän kuin vuotta aikaisemmin. Tilastokeskuksen ennakkotietojen mukaan vuonna 2004 syntyi 57 800 lasta eli syntyneiden lasten määrä kasvoi 2,1 prosenttia edelliseen vuoteen verrattuna. Myös kokonaishedelmällisyys nousi hieman Suomessa vuonna 2003, 1,72:sta 1,76 syntyneeseen lapseen naista kohden. Tuoreimpien tilastotietojen mukaan kokonaishedelmällisyys on kääntynyt nousuun myös monessa muussa EU-maassa. Esimerkiksi Ruotsissa hedelmällisyys on noussut

1.65:sta 1.71:een ja Britanniassa 1.64:sta 1.71:een vuonna 2003. Lyhyen ajan muutoksesta ei kuitenkaan tulisi vielä tehdä pitkälle meneviä johtopäätöksiä.

Noin kolmasosa suomalaisista pitää ihmisten itsenäisyyden ja itsensä toteuttamisen tarpeen olevan tärkein syy sille, ettei lapsia hankita tai niitä hankitaan yksi tai kaksi. Noin neljäsosa pitää opiskeluaikojen pidentymistä ja nykyisen työelämän vaatimuksia tärkeimpänä esteenä lastenhankinnalle. Naiset ovat jonkin verran miehiä useammin sitä mieltä, että työn ja perhe-elämän yhteensovittamiset vaikeudet ovat esteenä lastenhankinnalle. (Paajanen 2002.) Vuonna 2002 tehdyn Perhebarometrin mukaan vain neljä prosenttia alle 30 -vuotiaista suomalaisista naisista eivät halua lapsia. 16 prosenttia 45 vuotta täyttäneistä naisista on lapsettomia, mutta ainoastaan kaksi prosenttia lapsettomista naisista ilmoitti, että heidän lapsettomuutensa on suunniteltu päätös. Lapsettomien naisten osuus on kasvanut kolme prosenttiyksikköä vuodesta 1990 ja osuuden arvioidaan nousevan noin 20 prosenttiin seuraavan 10-15 vuoden kuluessa. (Alanen et al. 2004.)

Kyselytutkimusten mukaan naiset haluaisivat saada ensimmäisen lapsensa aikaisemmin kuin he todellisuudessa saavat. Ensisynnyttäjän ihanne iäksi suomalaiset naiset ilmoittavat keskimäärin 25,6 vuotta, mikä on noin kaksi ja puoli vuotta alempi kuin ensisynnyttäjien keski-ikä todellisuudessa, 28,0 vuotta. (Paajanen 2002.) Vuonna 1970 ensisynnyttäjien keski-ikä oli 24,4 vuotta, eli ensisynnyttäjien keski-ikä on noussut noin vuodella jokaisena viimeisenä kolmena vuosikymmenenä (kuvio 2.2). Samaan aikaan myös yli 35-vuotiaiden synnyttäjien osuus kaikista synnyttäneistä on kasvanut. Vuonna 2002 liki viidennes (19,4%) synnyttäneistä oli yli 35-vuotiaita. Kymmenen vuotta sitten osuus oli vielä alle 15 prosenttia. Kehitys on myös nähtävissä synnyttäjien keski-iässä, joka on noussut 1990 -luvun alusta noin vuodella nykyiseen 30,0 vuoteen.

Kuvio 2.2. Synnyttäneiden keski-ikä ja yli 35-vuotiaiden synnyttäjien osuus 1987–2003
Lähde: Stakes

Synnyttäjien keski-ian nousu vaikuttaa myös lapsiperheiden taloudelliseen tilanteeseen. Lapsia saavat vanhemmat ovat keskimäärin vanhempia ja samalla todennäköisesti myös vauraampia, sillä varallisuus yleensä kumuloituu iän mukana. Yli kolmikymppisten vanhempien opinnot ovat usein jo takana, samoin omaisuutta on usein ehtinyt kertyä verrattuna kaksi-

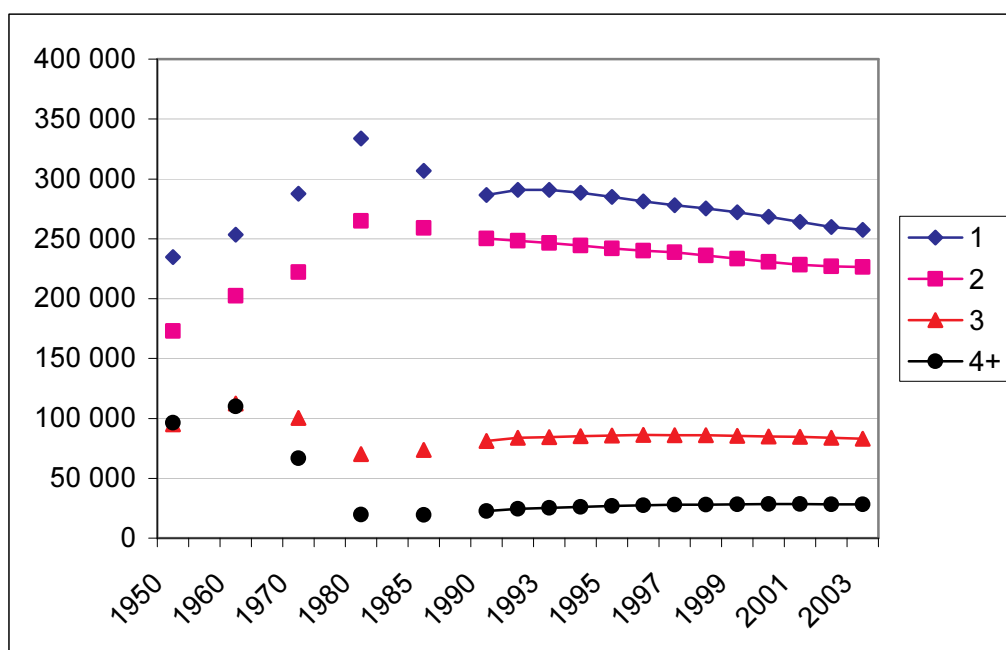
kymppisiin vanhempiin. Toisaalta lasten hankinta myöhemmällä iällä voi johtaa tilanteeseen, jossa lapsiperheiden vanhemmat joutuvat huolehtimaan sekä lapsistaan että vanhemmistaan. Tämä voi viedä aikaresurssien lisäksi myös taloudellisia resursseja, samaan aikaan kun kohonneen eliniän vuoksi lapsiperheiden omien vanhempien mahdolliset perinnöt ajankohtaisesti vasta lastenkasvatusvelvollisuuksien jälkeen. (Kautto 2004.)

2.2 Lapsiperheiden rakenteessa tapahtuneet muutokset

Keskimääräinen lapsiluku lapsiperheissä on kasvanut, mikä selittää sen, että lapsiperheiden lukumäärä on laskenut suhteessa enemmän kuin lasten lukumäärä. Vuonna 1980 Suomessa oli noin 689 000 lapsiperhettä. Vuonna 1990 lukumäärä oli laskenut seitsemän prosenttia 641 000 lapsiperheeseen ja vuoteen 2003 tultaessa lapsiperheiden lukumäärä oli laskenut 595 000 lapsiperheeseen eli 14 prosenttia vuoden 1980 lukumäärään verrattuna. Syntyneiden lasten lukumäärä on sen sijaan laskenut vuosien 1980 ja 2003 välillä vain noin kymmenen prosenttia, kuten edellisessä kappaleessa todettiin.

Kuviossa 2.3 on esitetty lapsiperheiden lukumäärä lapsiluvun mukaan viiden viime vuosikymmenen aikana vuosittaisten poikkileikkausaineistojen avulla. Eräänlaisena pienten lapsiperheiden huippuvuotena eli vuonna 1980 oli noin 334 000 yksilapsista perhettä ja ne muodostivat liki puolet (48 %) kaikista lapsiperheistä. Vuonna 1990 yksilapsisten perheiden lukumäärä oli laskenut 287 000:en ja osuus kaikista lapsiperheistä laskenut 45 prosenttiin. Vuonna 2003 yksilapsisia perheitä oli noin 257 000 ja yksilapsisten osuus kaikista lapsiperheistä oli 43 prosenttia.

Samoin kaksilapsisten perheiden lukumäärä on laskenut vuoden 1980 huippulukemista, jolloin kahden lapsen lapsiperheitä oli 265 000. Vuonna 2003 kahden lapsen lapsiperheitä oli enää 226 000. Kahden lapsen lapsiperheiden suhteellinen osuus kaikista lapsiperheistä on kuitenkin säilynyt samassa 38 prosentissa vuodesta 1980, sillä lapsiperheiden lukumäärä on laskenut.

Kuvio 2.3. Lapsiperheiden lukumäärä lapsiluvun mukaan 1950–2003

Lähde: Tilastokeskus, Perheet 2003

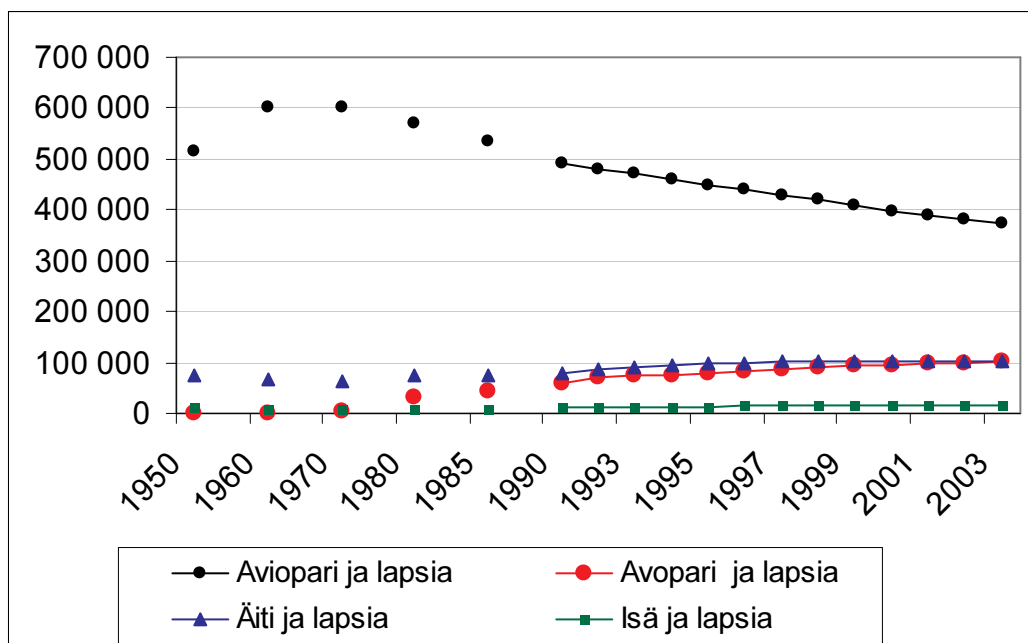
Suurten lapsiperheiden lukumäärä laski voimakkaasti 1960- ja 1970 -luvuilla, ja se oli alhaisimmillaan vuonna 1980. Vuoden 1980 jälkeen kolmilapsisten ja yli kolmilapsisten lapsiperheiden lukumäärä ja suhteellinen osuus lapsiperheistä lähti varovaiseen kasvuun. Vuonna 1980 kolmilapsisia perheitä oli 70 000 ja yli kolmilapsisia 20 000 ja ne muodostivat 13 pro-

senttia kaikista lapsiperheistä. Vuonna 1990 kolmilapsisten perheiden lukumäärä oli kasvanut 81 000:en ja yli kolmilapsisten 23 000 ja heidän osuutensa oli kasvanut 16:en prosenttiin kaikista lapsiperheistä. Vuonna 2003 kolmilapsisten perheiden lukumäärä oli noussut 83 000:n ja yli kolmilapsisten 28 000:en ja niiden osuus kaikista lapsiperheistä oli kasvanut 19 prosenttiin.

Lapsiperheiden keskimääräisen koon kasvulla ja yksilapsisten lapsiperheiden määrän pienemisellä on myös suoraan vaikutusta lapsiperheiden taloudelliseen tilanteeseen sekä asemaan tulonjaossa. Koska tulonjakotarkasteluissa kotitalouden tulot suhteutetaan sen kokoon, lapsiperheiden koon kasvu alentaa lapsiperheiden laskennallisia käytettävissä olevia tuloja. Toisin sanoen, lapsiluvun kasvaessa perheen laskennalliset tulot perheen kulutusyksikköä kohden pienenevät vaikka perheen vanhempien tuloissa ei tapahtuisikaan muutosta (ks. Johdannon lukuohje). Toisaalta lapsettomien ja suurten lapsiperheiden määrän samanaikainen kasvu voi olla yhteydessä myös taloudelliseen polarisaatioon. Lasten hankkimista lykätään ainakin kunnes taloudelliset olot ovat vakaat.

Keskimääräisen lapsiluvun kasvu ei ole ainoa lapsiperheissä tapahtunut muutos viimeisten vuosikymmenien aikana. Myös perherakenteissa on tapahtunut muutoksia. Edelleen 63 prosenttia lapsiperheistä on perinteisiä aviopari ja lapsia -tyyppisiä perheitä ja niissä asuu 67 prosenttia lapsista. Mutta avoparien osuus lapsiperheissä on kasvanut viime vuosikymmeninä voimakkaasti. Kuvioista 2.4 voidaan nähdä, että vielä vuonna 1960 avopareja lapsiperheissä ei käytännössä edes ollut virallisissa tilastoissa. Avopareja ei edes varsinaisesti tilastoitu ennen 1970 -lukua. Vuonna 1980 avopari ja lapsia -tyyppisiä perheitä oli jo 32 000 eli noin 5 prosenttia kaikista lapsiperheistä. Vuonna 2003 avoparien määrä oli jo 102 000 eli 17 prosenttia kaikista osuus lapsiperheistä. Avoperheissä asuu nykyisin noin 15 prosenttia lapsista.

Samoin yksinhuoltajien määrä on kasvanut. Vuonna 1980 yksinhuoltajia oli 85 000 eli noin 12 prosenttia kaikista lapsiperheistä. Vuonna 1990 lukumäärä oli kasvanut 90 000:en ja osuus 14 prosenttiin kaikista lapsiperheistä. Vuonna 2003 yksinhuoltajia oli 118 000 ja heidän osuutensa kaikista lapsiperheistä 20 prosenttia. Yksinhuoltajatalouksissa elää noin 184 000 lasta eli 17 prosenttia lapsista. Miehiä yksinhuoltajista oli vuonna 2003 noin 15 000 eli 13 prosenttia kaikista yksinhuoltajista. Miesten osuus yksinhuoltajista on kasvanut prosentin vuodesta 1990 ja kaksi prosenttia vuodesta 1980.

Kuvio 2.4. Lapsiperheiden lukumäärä perhetyypeittäin 1950–2003

Lähde: Tilastokeskus, Perheet 2003

Avoparien muodostamat lapsiperheet ovat yleensä pienempiä kuin avioparien, tosin avoparit ovat yleensä myös nuorempia kuin avioparit ja avioituvat usein ensimmäisen lapsen jälkeen. Yksinhuoltajien lapsiluku on vastaavasti yleensä pienempi kuin avo- ja aviopareilla. Avio- ja avoparien sekä yksinhuoltajien keskimääräiset lapsiluvut ovat kuitenkin kasvaneet suunnilleen samalla suuruudella viime neljännesvuosisadan aikana. Avioparien keskimääräinen lapsiluku on noussut 1,8:stä 2,0:an lapseen vuosien 1980 ja 2003 välillä, avoparien 1,5:stä 1,7:än lapseen. Yksinhuoltajien (äiti ja lapsia) lapsiluku on kasvanut 1,4:stä 1,6:en lapseen.

Avioerojen määrä on lisääntynyt Suomessa, mistä kertoo osaltaan kasvanut yksinhuoltajien määrä. Lisäksi tilastojen mukaan avopareilla on paljon suurempi riski erota kuin aviopareilla, tosin korkeampi eroriski voi koskea vain lapsettomia avopareja. Av(i)erojen lisääntyminen on merkinnyt myös uusperheiden määrän kasvua. Uusperheenä pidetään kotitaloutta, jossa joko avioliitossa tai avoliitossa asuvan naisen ja miehen kanssa asuu myös yksi toisen puolison alle 18-vuotias lapsi, joka ei ole heidän yhteinen lapsensa. Yleisin uusperhe on kotitalous, jossa on vain äidin lapsia ja äidillä on uusi (avo)puoliso. Nämä uusperheet muodostavat 47 prosenttia kaikista uusperheistä. Seuraavaksi yleisin on uusperhe, jossa on äidin lapsia entisestä liitosta sekä yhteisiä lapsia. Ne muodostavat 40 prosenttia kaikista uusperheistä. (Tilastokeskus, Perheet 2003.)

Uusperheitä oli vuonna 2003 noin 50 000 eli noin 8 prosenttia lapsiperheistä (taulukko 2.1). Uusperheiden lukumäärä on kasvanut 12 prosenttia vuodesta 1990, samoin niiden osuus lapsiperheistä on kasvanut noin prosenttiyksiköllä. Lapsista noin kahdeksan prosenttia elää uusperheissä.

Taulukko 2.1 Uusperheet 1990-2003

Vuosi	Uusperheitä	Aviopari %	Avopari %	Osuus lapsiperheistä %
1990	44 420	49	51	6,9
1998	45 290	45	55	7,2
2003	49 944	46	54	8,4

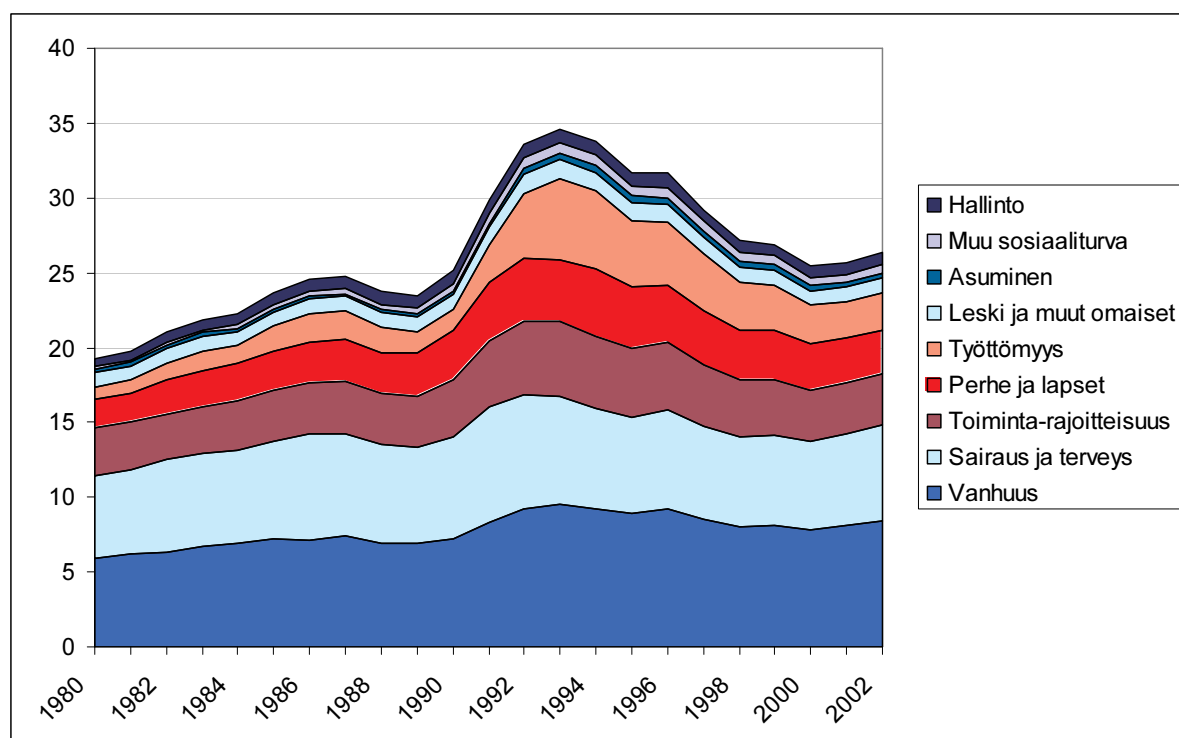
Lähde: Tilastokeskus, Perheet 2003

Perheiden hajoamisen lisääntymisellä ja yksihuoltajuuden yleistymisellä on sekä välittömiä että pitkälle ulottuvia seurauksia lapsiperheiden toimeentuloon. Ero lapsiperheessä tarkoittaa yleensä kotitalouden tulojen puolittumista kahdelle uudelle taloudelle, joiden tarpeiden määrä ei useinkaan ole sama. Käytettävissä olevat tulot (tarpeisiin nähden) yleensä laskevatkin osapuolella, jolle jää jokapäiväinen lasten huoltajuus. Yleensä tämä on lasten äiti. Mahdollinen uusperheellistyminen ei näytä muuttavan avioeron negatiivisia vaikutuksia tulotasoon (ks. Jaakkola & Sääntti 2000). Pitkälle ulottuvia taloudellisia vaikutuksia perheiden hajoamisella on kotitalouksien ansaitsijoiden vähenemisen myötä. Yhden ansaitsijan taloudet ovat haavoittuvaisempia ulkopuolisille taloudellisille šokeille, kuten työttömyydelle, kuin kotitaloudet joissa on useampi ansaitsija.

3. Perhepolitiikan suuntaviivat

Perhepolitiikalla tarkoitetaan laajassa mielessä niitä julkisen vallan tavoitteita ja toimenpiteitä, joiden tarkoituksena on auttaa ja tukea perheen perustamista, sen ylläpitoa ja kehitystä niin taloudellisessa, henkisessä kuin terveydellisessä mielessä (Auvinen 1971). Perhepolitiikan tavoitteiden ja toimenpiteiden ulottuvuuksia voidaan jaotella monella tapaa (Hiilamo 1999). Lyhimmillään perhepolitiikka voidaan luokitella neljään pääryhmään: lapsiperheille suunnatut julkiset ja subventoidut palvelut, suorat ja epäsuorat tulonsiirrot lapsiperheille, verojärjestelmän kautta annettava tuki sekä perhelainsäädäntö. Jälkimmäinen viittaa lainsäädäntöön, jolla määritellään perheen ja yhteiskunnan suhde toisiinsa (ks. Taskinen 1992).

Perhepoliittiset palvelut ja tulonsiirrot tilastoidaan Euroopan unionin sosiaaliturvan tilastointijärjestelmän ESSPROS:n (The European System of Integrated Social Protection Statistics) mukaan lapset ja perheet -pääryhmän menoihin asumistukea lukuun ottamatta. Sosiaalimenojen perhe ja lapset -pääryhmän menot olivat vuonna 2002 noin 4,2 miljardia euroa eli 11 prosenttia kaikista sosiaalimenoista ja noin kolme prosenttia bruttokansantuotteesta (kuvio 3.1). Lasten ja perheiden pääryhmän tulonsiirrot sisältävät toimeentuloturvana maksettavat etuudet, kuten äitiysavustuksen, vanhempainpäivärahat, vanhempainpäivärahakauden palkat, lasten kotihoidontuet, lapsilisän sekä elatustuen. Lasten ja perheiden pääryhmän sisältämät palvelut kattavat lasten päivähoidon, yksityisen hoidon tuen, lasten ja nuorten laitoshuollon, kodinhoitoavun sekä kasvatus- ja perheneuvonnan, lasten ja nuorten perhehoidon sekä ensi- ja turvakotien menot. Ryhmään luetaan myös Raha-automaattiyhdistyksen tuet lastensuojelua ja nuorisokasvatusta järjestäville organisaatioille ja yhdistyksille.

Kuvio 3.1 Sosiaalimenot suhteessa bruttokansantuotteeseen (%) pääryhmittäin 1980-2002
Lähde: Sosiaalimenot ja niiden rahoitus vuonna 2002, Stakes 2004.

Lapset ja perhe -pääryhmän osuus kaikista sosiaalimenoista ja bruttokansantuotteesta on laskenut jonkin verran 1990-luvun aikana. Vuonna 1990 lapset ja perhe pääryhmän menot muodostivat kaksi prosenttiyksikköä enemmän sosiaalimenoista (13 %) ja 0,3 prosenttiyksikköä enemmän bruttokansantuotteesta (3,3 %) kuin vuonna 2002. Tosin reaalisesti tarkasteltuna lapset ja perhe pääryhmän menot ovat kasvaneet bruttokansantuotteen kasvun myötä. Inflaatio huomioon ottaen menot ovat kasvaneet 45 prosenttia vuodesta 1990 vuoteen 2002. Syntyneiden lasten lukumäärän laskun vuoksi reaalin menojen kasvu lasta kohden on ollut korkeampi, 62 prosenttia vuodesta 1990 vuoteen 2002.

Verotuksen kautta annettavan tuen merkitys on vähentynyt Suomen perhepolitiikassa merkittävästi lapsi-, lapsenhoito- ja yksinhuoltajavähennysten poistuessa kunta- ja valtionverotuksessa vuonna 1994. Samoin perhepoliittisten tulonsiirtojen merkitys on heikentynyt 1990-luvulla lapsiperheiden tulokehityksessä, ennen kaikkea lapsilisien reaalisen arvon laskun myötä puuttuvien indeksikorotusten vuoksi. Perhepolitiikan painopiste onkin siirtynyt Suomessa 1990-luvulla lapsiperheille suunnattujen palveluiden kehittämiseen (Forssen 2000). Merkittävimmät lapsiperheille suunnattujen palvelujen uudistukset ovat olleet subjektiivisen päivähoito-oikeuden laajentaminen koskemaan kaikkia alle kouluikäisiä lapsia vuonna 1996, päivähoitomaksujen rakenteen ja yksityisen hoidon tukijärjestelmän uudistaminen vuonna 1997 sekä kuusivuotiaiden oikeus maksuttomaan esiopetukseen vuonna 2001.

3.1 Lasten ja lapsiperheiden palvelut

Suomessa, kuten muissakin Pohjoismaissa, yhteiskunta tukee lasten ja nuorten kehitystä tulonsiirtojen ja perheisiin liittyvän lainsäädännön lisäksi kaikille tarkoitettujen palvelujen avulla. Monet näistä palveluista ovat kunnallisia ja ilmaisia tai subventoituja, mikä ei ole yleistä muualla maailmassa. Tämä on nk. pohjoismaisen mallin ja muiden poliittisten järjestelmien yksi keskeisistä eroista

Lasten ja perheiden palvelujen kattavuutta ja osuvuutta voidaan tarkastella suhteessa perheen tehtäviin. Perhefunktioiden määritelmiä on monenlaisia ja tehtävien nimitykset vaihtelevat. Yleensä ne kuitenkin sisältävät joitain seuraavista asioista:

- puolisoiden välisen suhteen solmiminen ja säilyttäminen
- lasten saaminen ja puolisoiden seksuaalinen suhde
- nimen ja aseman antaminen lapsille
- lasten perushoito
- lasten opetus ja kasvatusta
- perheenjäsenten tunne-elämän edistäminen
- perheenjäsenten suojeleminen
- palvelujen ja voimavarojen turvaaminen perheen jäsenille

Puolisoiden välisen suhteen solmiminen ja säilyttäminen

Puolisoiden suhde on muuttunut muun muassa tasa-arvoajattelun mukana. Suomessa tämä on erityisen merkittävää, koska suomalaisilla naisilla on kansainvälisestäkin korkea koulutustaso ja he käyvät useammin kokopäiväisessä ansiotyössä kuin muut läntisten teollisuusmaiden naiset. Uudenlaiset odotukset ja roolit edellyttävät uusia tietoja, asenteita ja valmiuksia.

Tuskin on paluuta siihen aikaan, jolloin vanhemmat ja suku valitsivat puolison, jonka kanssa oli vain yritettävä tulla toimeen miten parhaiten taisi. Tämä malli on kylläkin laajasti käytössä muualla maailmassa, erityisesti Aasian maissa, joissa tuntuu käsittämättömältä, että niin vakava asia kuin puolison valinta jätetään kypsyttämättömien, ymmärtämättömien nuorten tunneilaidusten varaan. Suomessa kaikenlaista ohjailua on haluttu välttää siihen mittaan, että siihen halukkaillekaan ei ole palvelua, jossa voisi pohtia puolison hankintaa tai jo löydetyn kumppanin sopivuutta puolisoiksi - viihteellistä Napakymppiä tai maatalousnäyttelyiden "akan etsimis -ohjelmia" lukuun ottamatta.

Myöskään valmennusta perhe-elämään ei juuri löydy. Lähinnä evankelisluterilainen kirkko on kehittänyt "avioliittokouluja" ja parisuhteen rikastamiskursseja, joilla on oma suosionsa, mutta valtaosa yhdessä asuvista avio- ja avopareista ei ole saanut minkäänlaisia muita eväitä yhdessäoloonsa kuin oman perheensä esimerkin.

On epärealistista ajatella, että valtaosa liitoista enää kestäisi toisen kuolemaan saakka. Avioero näyttää olevan yksi hinta, joka on maksettava siitä, että ihmisillä on mahdollisuus aikaisempaa enemmän valita oma elämäntapansa, kumppaninsa ja etsiä onnea elämäänsä. Löytyykö onni paria vaihtamalla onkin jo mutkikkaampi kysymys.

Avioerojen määrä nousi vuonna 1988 voimaantulleen avioliittolain muutoksen myötä. Kun eroja aikaisemmin oli noin 10 000 vuodessa, on niitä lakimuutoksen jälkeen ollut noin 13–14

000 vuodessa. Avoliittojen arvioidaan päättyvän vielä huomattavasti useammin, joskaan tarkkoja tilastoja ei ole käytettävissä. Eräiden arvioiden mukaan n. 30 000 lapsen perhe hajoaa vuosittain. (Lastenneuvola lapsiperheiden tukena. Opas työntekijöille. STM 1004:14, 17).

Avioeroja on eniten neljä–kuusi vuotta kestäneissä liitoissa, joissa on yleisesti alle kouluikäisiä lapsia. Avioliittojen keskimääräisessä pituudessa ei ole tapahtunut huomattavaa muutosta tällä vuosisadalla, koska ihmisten keski-ikä on noussut. Liitot vain purkautuvat aikaisempaa useammin eron eivätkä kuoleman johdosta.

Avioliittolain muutoksen yhteydessä kehitettiin uusi palvelu, perheasioiden sovittelu, jota antavat pääasiassa perheneuvolat, sosiaalitoimistot ja kirkon perheasiain neuvottelukeskukset. Perheasioiden sovittelun kävijämäärät ovat laskeneet 2000-luvulle tultaessa noin 8 100 asiakkaaseen vuosittain, kun asiakkaita 1990-luvulla oli vuodessa noin 9 100. Syytä laskuun ei ole tutkittu; mahdollisesti se on yhteydessä siihen, että perheiden palveluihin on pitkiä jonoja. Yleensä perheasiain sovittelua käytetään vasta siinä vaiheessa, kun harkitaan tai on jo haettu avioeroa.

Perhesuunnittelu

Perhesuunnittelun tarve on lisääntynyt viime vuosikymmeninä. Perheen perustaminen ja ensimmäisen lapsen syntymä on myöhentynyt, synnytysten väli on pidentynyt ja lapsia on vähemmän perhettä kohti kuin aikaisemmillä sukupolvilla. Tämä kehitys on tapahtunut kolmessa sukupolvessa. Muutokset liittyvät erityisesti naisten koulutustason nousuun ja yksilökeskeisiin elämänarvoihin.

Perhepoliittisilla tulonsiirroilla voidaan syntyvyyttä lisätä vain tilapäisesti; vaikutukset vähenevät jo neljän viiden vuoden kuluttua. Sen sijaan päivähoiton järjestämisellä näyttäisi olevan pysyvämpää merkitystä. Ratkaisevaa on kuitenkin ihmisten kokema turvallisuudentunne ja tulevaisuuden odotukset.

Yksilötasolla perheen suunnitteluun vaikuttavat arvojen muutokset, "rakenteellisen nuoruuden" eli lapsuudenkodissa asumisen pidentyminen, taloudelliset seikat, kuten työttömyys sekä koulutustason nousu. Lapset tulevat kuitenkin maailmaan varsin usein edelleenkin suunnittelemana. Ihmisillä on biologinen tarve hoivata ja jatkaa elämää.

Lapsettomuus on yhä tavallisempaa. Se voi olla joko tahallista tai tahatonta. Syynä lapsettomuuteen voivat olla ideologiset, psykologiset tai lääketieteelliset syyt tai se, että uusperheessä tai puolisolilla on lapsia jo aikaisemmasta suhteesta. Lääketieteellisten syiden osuus näyttäisi olevan vähenemässä, koska hedelmättömyyden hoitomahdollisuudet lisääntyvät nopeasti. Vuodesta 1998 lähtien keinoalkuisella hedelmöityksellä (IVF) on syntynyt vuosittain jo noin 1 400 lasta, eli 2,5 prosenttia kaikista syntyneistä (Sosiaali- ja terveydenhuollon tilastollinen vuosikirja 2004, 40).

Nuorten seksuaalikasvatuksen kehittäminen on ajankohtaista muun muassa terveystietoppiaineen tullessa peruskouluun. Puolisoiden seksuaalisen suhteen neuvontaa voidaan antaa äitiysneuvoloissa ja perhesuunnittelun yhteydessä, mutta useimmiten neuvonnassa keskitytään pelkästään ehkäisyneuvontaan. Myös sen tehostamista tarvittaisiin, koska aborttiluvut ovat pitkään laskettuaan kääntyneet nousuun varsinkin nuorten ikäluokassa (Sosiaali- ja terveydenhuollon tilastollinen vuosikirja 2004, 45). Vuonna 2003 raskaudenkeskeytyksiä oli 10 709,

joka merkitsee yhdeksää keskeytystä 1 000 hedelmällisyysikäistä naista kohti, kun luku oli 1990-luvun puolella välillä 8,2/1000. Keskenmenoihin ja raskauden keskeyttämiseen liittyviä palveluja on kritisoitu liiallisesta toimenpidekeskeisyydestä, jolloin potilaiden psyykkiseen tilanteeseen ei paneuduta riittävästi.

Lasten saaminen

Lapsen kehitykselle luodaan edellytykset jo sikiöaikana. Vuonna 1944 lakisääteiseksi tulleet äitiysneuvolat ovat menestyksellisesti olleet vaikuttamassa siihen, että Suomi on ollut äiti- ja imeväiskuolleisuuden suhteen maailman parhaimpien maiden joukossa jo vuosikausia, samoin keskossuuden ja syntyneiden pienipainoisuuden osalta. Raskaana olevista naisista noin 95 prosenttia käy terveystarkastuksessa ennen neljännen raskauskuukauden päättymistä. Vuonna 2003 äitiysneuvoloissa oli 998 031 käyntiä. Lääkärikäyntejä näistä oli joka viides. Kävijämäärät ovat kuitenkin kymmenessä vuodessa vähentyneet syntyvyyden laskun myötä. (Sosiaali- ja terveydenhuollon tilastollinen vuosikirja 2004, 112). Lisäksi osa kunnista vähensi laman aikana neuvolakäyntien määrää.

Synnytyksien keskittäminen suuriin keskussairaaloihin on yhtäältä herättänyt vastustusta, koska se on pidentänyt synnyttäjien matkoja, toisaalta sen on nähty lisänneen potilasturvallisuutta. "Kilpaillessaan" synnyttäjistä useat sairaalat ovat lisäksi kehittäneet palvelumuotojaan kuten erilaisia synnyttämisiä helpottavia menetelmiä ja välineitä. Kehittämistä tarvittaisiin edelleenkin muun muassa synnytyspelkojen vähentämiseen ja kivunlievitykseen, sillä ilmeisesti niiden vuoksi keisarileikkausten määrä on eräiden käsitysten mukaan suurempi kuin mitä pelkät lääketieteelliset indikaatiot edellyttäisivät.

Asiakkaat ovat yleensä tyytyväisiä äitiysneuvoloiden ja synnytys sairaaloiden palveluihin terveystarkastusten ja fyysisen huollon osalta, mutta kaipaisivat enemmän psyykkisten tekijöiden painottamista. Vaikka isän osuuteen ja rooliin lasta odotettaessa on kiinnitetty huomiota aivan toisella tavalla kuin takavuosina, myös tämä alue on vielä varsin alkuvaiheissaan.

Uusi lapsen syntymään liittyvä palvelukonsepti on "nettineuvola", jota alettiin ensimmäisenä kokeilla Kuopiossa. Siinä vanhemmilla on mahdollisuus keskustella sekä asiantuntijoiden että vertaisperheiden kanssa. Nettineuvola tyydyttää perheiden monenlaisia tiedontarpeita nopeasti. Sen lisäksi asiakkaiden itse perustamat erilaiset keskustelupalstat internetissä ovat saavuttaneet suuren suosion, ja ne täydentävät osuvasti julkisia palveluita. Erityisen tärkeänä niissä koetaan samassa tilanteessa olevien muiden äitien ja perheiden tuki ja tiedonvälitys. Postituslistoja pidettiin henkireikänä, virtuaalihiekkalaatikkona, jossa kenenkään ongelmia ei vähätellä. Sähköpostilista koetaan kanavana tavata muita äitejä ja ihmisiä. Erityisen tärkeää tämä on yksinhuoltajille sekä uudelle paikkakunnalle tai ulkomaille muuttaneille. (Munnukka ja Kiikkala 2002, 519.)

Aktiiviset vanhemmat hakevat itse tietoja raskaudesta, synnytyksestä ja lastenhoidosta myös ulkomailta ylläpidetyiltä internetsivuilta ja jopa välittävät niitä neuvoloihin. Internetistä löydetty tieto koetaan selvitysten mukaan "modernina", neuvolat taas "vanhanaikaisina", eikä niissä "ole aikaa keskusteluihin eikä tilaa kokemustiedoille." (Munnukka ja Kiikkala 2002, s. 520.) Yksittäisten tietolähteiden ongelmana saattaa kuitenkin olla, että välitetty tieto on satumanvaraista tai varmentamatonta ja joissain tapauksissa myös kaupallista mainosaineistoa.

Nimen ja aseman antaminen lapsille

Suomen lainsäädännössä lapsen perusoikeudet on hyvin turvattu. Lapsella on oikeus molempiin vanhempiinsa, riippumatta siitä, ovatko nämä keskenään naimissa vai eivät. Käytännössä tämä tarkoittaa muun muassa avioliiton ulkopuolisen isyyden vahvistamista, jolloin lapsen tulee saada elatusta molemmilta vanhemmiltaan, ja hän myös perii molemmat vanhempansa. Isyyden vahvistaminen on lastenvalvojien toimialaa. Lain mukaan isyyttä ei kuitenkaan voi vahvistaa ilman äidin suostumusta, mitä eräät miesten järjestöt ovat voimakkaasti kritisoineet.

Lasten huoltoon, tapaamisoikeuteen ja elatukseen liittyvät sopimukset vahvistetaan nykyisin pääosin sosiaalilautakunnassa. Vuonna 1985 sosiaalilautakunnat vahvistivat 6 473 huoltosopimusta, vuonna 1990 jo 17 047 sopimusta, ja vuonna 2003 kaikkiaan 39 331 huoltosopimusta. Elatukseen liittyviä sopimuksia vahvistettiin 36 111 (v. 2003).

Taulukko 3.1. Sosiaalilautakunnan vahvistamat sopimukset

Vuosi	Lapsen huollosta, tapaamisoikeudesta ja asumisesta	Elatusavusta
1985	6 473	7 278
1990	17 047	11 673
1995	30 911	26 808
2000	36 727	34 316
2003	39 331	36 111

Lähde: Sosiaali- ja terveydenhuollon tilastollinen vuosikirja 2004, 61

Varsin iso taloudellinen ongelma on se, ettei lapsille määrättyjä elatusapuja saada perittyä elatusvelvollisilta. Osaltaan tähän vaikuttaa elatusvelvollisten alentunut maksukyky muun muassa työttömyyden vuoksi. Niiden elatusvelvollisten määrä, joilla on suoritettavana elatusapua, on 1990-luvulla vuosi vuodelta lisääntynyt. Vuonna 1990 heitä oli 45 544, vuonna 2003 jo 60 891, mutta vuoden 1998 huipusta (64 014 elatusvelvollista) on kuitenkin tultu alaspäin. Vastaavasti yhteiskunnan lapsille suorittamien elatustukien kokonaissumma on vuosikymmenessä noussut yli 40 prosenttia, eli (euroiksi muutettuna) 101 miljoonasta 143 miljoonaan euroon. (Sosiaali- ja terveydenhuollon tilastollinen vuosikirja 2004, 61.) Vuonna 2003 saatiin elatusvelvollisilta perityksi takaisin vain vajaa 10 miljoonaa euroa. Yksinhuoltajat ovatkin jatkuvasti vaatineet perintätoimien tehostamista. Uudet elatusmaksujen vanhenemissäädökset vähentänevät velkojen määrää, mutta ne eivät ratkaise perusongelmaa.

Lasten perushoito

Lasten perushoidon neuvonta ja rokotusohjelman hoitaminen toteutuvat kattavasti lastenneuvoloissa, joita käyttävät käytännöllisesti katsoen kaikki perheet. Lastenneuvoloissa on vuosittain toista miljoonaa käyntiä, 1 263 564 vuonna 2003 (Sosiaali- ja terveydenhuollon tilastollinen vuosikirja 2004, 112). Käyntien määrä on kuitenkin laskenut viime vuosina, mikä selittyy osaltaan syntyvyyden alenemisella. Eri tutkimusten mukaan neuvolaikäisten perheistä 10–30 prosentilla arvioidaan olevan erityisen tuen tarpeessa, joten olisi tarvetta tehostaa neuvolapalveluja. (Lastenneuvola lapsiperheiden tukena. Opas työntekijöille. STM 1004:14, 17.)

Lastenneuvoloilla on samanlaisia vahvuuksia ja kehittämistarpeita kuin äitiysneuvoloilla: fyysinen kontrolli toteutuu, mutta asiakkaat toivovat psyykkisten ja sosiaalisten tarpeiden parempaa kohtaamista. Useissa yhteyksissä eri viranomaiset ovat esittäneet näkemyksiä, että syrjäytymisvaarassa olevat lapset tulisi tunnistaa jo varhaisvaiheissa, jotta heitä ja heidän perheitään voitaisiin auttaa. Avainasemassa tässä ovat lastenneuvolat yhdessä päivähoidon kanssa. Sosiaali- ja terveysministeriön varhaisen puuttumisen projekti VarPu on pyrkinyt antamaan tähän työmenetelmiä. Sosiaalialan kehittämisohjelman osana toimiva PERHE-hanke on innovoimassa uusia toimintamenetelmiä perhekeskusten ja perhekeskeisen työn verkostojen avulla.

Julkisuudessakin on kannettu huolta suomalaisten lasten "laitostumisesta". Kuitenkin alle kouluikäisistä lapsista joka toisen pääasiallinen hoitomuoto on kotihoito. Vanhempainlomien johdosta lähes koko 0-vuotiaiden ikäluokka hoidetaan kotona; vain kaksi prosenttia vauvoista on muualla päivähoidossa. Kodin ulkopuolella järjestetyn päivähoidon osuus kasvaa lapsen iän mukana. 1–2-vuotiaista vielä 64 prosenttia hoidetaan kotona, mutta kolmannesta ikävuodesta lähtien osuus putoaa 36 prosenttiin. Useimmiten lasta hoitavat hänen omat vanhempansa. Kotiin palkatut lastenhoitajat ovat käytännöllisesti katsoen kadonneet, heitä on vain prosentti kaikista hoitajista. Kunnallisessa päivähoidossa on 46 prosenttia lapsista, yksityisessä päivähoidossa 4–5 prosenttia. (Takala 2000, 47-49.)

Päivähoitomaksut määräytyvät vanhempien tulojen, perheeseen ja hoitoajan perusteella. Korkein päivähoitomaksu on 200 euroa kuukaudessa. Tietyin perustein perhe voi saada vapautuksen maksuista.

Kotihoidon taustalla on lähes aina äidin halu hoitaa lapset itse; se on siis harkittu vaihtoehto. Kotihoito on sitä yleisempää, mitä enemmän perheessä on päivähoitoikäisiä lapsia. Mitä paremmin koulutettu äiti on, sitä harvemmin hän hoitaa lasta kotona. Korkeakoulututkinnon suorittaneiden äitien lapset ovat muita useammin yksityisessä päivähoidossa. Isien koulutuksen mukaan vaihtelu on vastaavantapaista, mutta ei yhtä jyrkkää. (Takala 2000, 52-54.)

Syntyvyyden alentuessa varsinkin alle kouluikäisten lasten määrä on nopeasti pienentynyt. Kymmenessä vuodessa vähennys on ollut 10 prosenttia eli noin 44.000 lasta. Ikäluokkien pienetessä myös päivähoidossa olevien lasten kokonaismäärä on vähentynyt.

Taulukko 3.2 Lapsia kunnan järjestämässä päivähoidossa

vuosi	päiväkodissa	perhepäivähoidossa	hoidossa yht.	% 0 - 6 - vuotiaista
1989	106 876	91 830	198 706	45*
1993	112 580	61 757	174 337	39*
1997	140 991	78 389	219 380	49*
1999	142 538	72 429	214 967	50*
2000	131 857	68 630	200 487	48*
2003	130 655	59 998	190 653	48*

Lähde: Sosiaali- ja terveydenhuollon tilastollinen vuosikirja 2004, 55

* Osuus alle kouluikäisten ikäluokasta on 2-3 prosenttiyksikköä matalampi kuin taulukossa esitetty, kun otetaan huomioon myös vammaiset ja laitoshoidossa olevat lapset.

Vuosikymmenen aikana lasten päivähoito on aikaisempaa enemmän keskittynyt päiväkoteihin. Suhteellisesti suurin vähennys on tapahtunut perhepäivähoidossa, josta vuoden 1989 huippumääräisestä 91 830 hoitopaikasta on poistunut lähes kolmannes uudelle vuosituhannele tultaessa. Vuonna 2003 enää 31,4 prosenttia hoidetuista lapsista oli perhepäivähoidossa. Vuonna 1989 päiväkotilapsia oli 106 876, ja luku nousi aina vuosituhanneen loppuun saakka (1999), jolloin puolet alle kouluikäisistä lapsista eli 142 538 lasta oli päivähoiton piirissä. Sen jälkeen määrät ovat jatkuvasti pienentyneet. Päivähoidon luvuissa uudella vuosituhanneella tapahtunut lasten lukumäärien muutos liittyy myös vuonna 2000 toteutettuun esiopetus uudistukseen, joka saavutti nopeasti lähes kaikki 6-vuotiaat.

Kokopäivähoito sekä päiväkodeissa että perhepäivähoidossa on vähentynyt. Vuonna 1999 kokopäivähoidossa olleiden lasten osuus oli suurimmillaan eli 83,2 prosenttia, mutta se putosi vuonna 2000 kymmenellä prosenttiyksiköllä eli 73,8 prosenttiin, ja sen jälkeen kokopäivähoidossa on ollut noin kolme neljäsosaa päivähoitossa käyvistä lapsista. Yksityisessä päivähoitossa olevien lasten määrä on pysynyt 2000-luvulla noin 14 000:ssa.

Vanhempien epäsäännöllisten työaikojen vuoksi noin seitsemän prosenttia alle kouluikäisistä lapsista käyttää kunnallisen päivähoiton vuoroa. Kolmasosa (32 %) kunnista ei kuitenkaan ole pystynyt järjestämään vuoroa kaikille sitä tarvitseville perheille. (STM:n tiedote 207/2001.) Samalla kun vuoroa kehitetään, olisi myös syytä selvittää työelämän mahdollisuuksia joustaa vanhempien työajoista lapsen hyvinvointia huomioon ottavalla tavalla.

Noin kuusi prosenttia lapsista on erityispäivähoidon tarpeessa. Lastensuojelun tukitoimenpiteenä päivähoitopaikka on myönnetty noin yhdelle prosentille päivähoitossa olevista lapsista. Kaikkiaan erityistä hoitoa edellyttävien lasten tukitoimenpiteistä on kuitenkin pulaa, ja henkilöstön mahdollisuudet muiden asiantuntijoiden tukeen, konsultaatioon tai työnohjaukseen ovat riittämättömät. (STM:n tiedote 207/2001.)

Lasten aamu- ja iltapäivätoimintaa koskeva uudistus tuli voimaan 1.8.2004. Sen tavoitteena on tukea kodin ja koulun kasvatustyötä. Uudistus ei kuitenkaan velvoita kuntia toiminnan järjestämiseen. Mikäli kunta järjestää aamu- ja iltapäivätoimintaa, se voi järjestää sitä itse tai hankkia palveluita muilta kunnilta ja kuntayhtymiltä, järjestöiltä, yhdistyksiltä tai seurakunnilta. Kunta voi myös hankkia palvelut antamalla tähän tarkoitukseen avustusta palvelujen tuottajalle. Lasten osallistuminen toimintaan on vapaaehtoista, ja kunnat voivat periä toimintaan osallistumisesta kohtuullisia maksuja.

Opetusministeriön tietojen mukaan valtaosa eli 343 kuntaa järjesti maksullista aamu- ja iltapäivätoimintaa vuonna 2004, jolloin lapsia oli sen piirissä noin 50.000. Hyväksyessään lain eduskunta edellytti, että hallitus seuraa aamu- ja iltapäivätoiminnan kehittymistä ja antaa asiasta selvityksen keväällä 2006.

Kouluterveydenhuolto seuraa lasten ja nuorten terveydentilaa peruskouluikäisenä. Koulu- ja opiskelijaterveydenhuollon käyntimäärät ovat viime vuosina laskeneet. Vuonna 1997 käyntejä oli 2,1 miljoonaa, vuonna 2003 enää 1,9 miljoonaa. (Sosiaali- ja terveydenhuollon taskutieto 2005). Käyntitiheydessä on kuitenkin eroja; eniten käyntejä on suurissa kaupunkikunnissa. (Karvonen et al. 2000, 49) Useissa kunnissa kouluterveydenhoitajien toimipaikka on siirretty terveyskeskukseen, jolloin lapset eivät enää voi vaivattomasti pistäytyä terveydenhoitajan luona koulupäivien aikana.

Lasten opetus ja kasvatus

Tähän saakka suomalaiset lapset ovat päässeet esiopetuksesta osalliseksi harvemmin ja myöhemmin kuin muiden Euroopan maiden lapset, jotka saattavat aloittaa jonkinasteisen koulunkäynnin jo 3–4-vuotiaina. Aikaisemmin Suomessa esiopetus tapahtui päivähoidon yhteydessä ja se oli maksullista. Esiopetusta koskeva lakiuudistus tuli kuitenkin voimaan 1.8.2001, josta lähtien kaikilla 6-vuotiailla on ollut oikeus maksuttomaan esiopetukseen. Uudistus saavutti nopeasti lähes kaikki 6-vuotiaat. Ensimmäisenä vuonna esiopetuksen piirissä oli 91 prosenttia ikäluokasta, ja vuonna 2003 siihen osallistui jo 96 prosenttia ikäluokasta, mikä on OECD-maiden huippuluokkaa. (Valtioneuvoston selonteko 2004.) Voidaan siis arvioida, että uudistus vastasi perheiden tarpeita ja se otettiin hyvin vastaan.

Esiopetus toteutetaan joko päivähoitossa tai koulussa, useissa kunnissa näiden yhteistyönä. Valtaosa esiopetuksessa olevista lapsista sai sitä kuitenkin päivähoitossa.

Opetusministeriö on antanut suosituksen 13 lapsen ryhmäkoosta. Sitä ei kuitenkaan ole pystytty kaikkialla toteuttamaan, vaan joka viides opetusryhmä on toistaiseksi liian suuri. Maksuton kuljetus esikouluun on järjestetty vain muutamalle prosentille lapsista. (Bardy, Salmi ja Heino 2001, 71.)

Lastensuojelulain muutoksessa 1990 kunnille annettiin tehtäväksi järjestää oppilaille riittävä tuki ja ohjaus koulunkäyntiin ja kehitykseen liittyvien ongelmien poistamiseksi ja koulun ja kotien välisen yhteistyön kehittämiseksi. Tätä tehtävää varten kunnissa voi olla koulupsykologin ja -kuraattorin virkoja. Psykososiaalisen oppilashuollon hallinnointi jätettiin kuntien itsensä päätettäväksi ja ohjausvastuu jäi avoimeksi. Tästä on seurannut varsin kirjava käytäntö siten, että palvelut on järjestetty osittain koulutoimeen, osittain sosiaalitoimeen, ja jonkin verran virkoja on myös terveydenhuollossa. (Taskinen 1995 b.) Tämä todennäköisesti on hidastanut psykososiaalisen oppilashuollon kehittymistä, koska oppilashuoltohenkilöstöä on vain osassa kuntia. Hallinnollisen hajanaisuuden vuoksi tilastotietoja ei ole rutiininomaisesti saatavissa, vaan ne on tarvittaessa koottava erillisselvityksin.

Laajemmin oppilashuoltopalveluihin kuuluvat koulukuraattorien ja -psykologien lisäksi kouluterveydenhuolto, koulukuljetukset ja kouluruokailu. Luonnollisesti myös opettajat ja muu koulun henkilöstö osallistuu oppilashuoltotyöhön. Kouluterveydenhuollon resurssit ovat 1990-luvun loppupuolella heikentyneet, kun koululääkärit ovat vähentäneet työpanostaan kouluissa ja osa kouluterveydenhoitajista on siirretty terveyskeskuksiin. Tällöin kouluterveydenhoitajat eivät enää ole yhtä helposti lasten saavutettavissa kuin jos työtilat ovat koulurakennuksessa. Tällä saattaa olla vakaviakin seurauksia, niin etteivät lapset saa apua ongelmis- saan. Esimerkiksi 1980-luvun puolivälissä tehdyssä tutkimuksessa (Sariola 1985) kouluterveydenhoitajat olivat se ammattikunta, jonka puoleen lapset usein kääntyivät jouduttuaan seksuaalisen hyväksikäytön kohteiksi. 1990-luvun lopulla kouluterveydenhoitajilla ei juuri ollut osuutta näiden tilanteiden selvittelyssä. (Kauppinen, Sariola ja Taskinen 2000.)

Perheenjäsenten tunne-elämän edistäminen

Suomessa on viimeisten vuosikymmenten aikana tapahtunut Euroopan ehkä nopein yhteiskunnallinen ja kulttuurinen muutos, jonka vaikutukset tuntuvat monella tavoin myös arkielämässä. Samanlaisena pysyvässä kulttuurissa riitti perheen tai suvun jäseneltä toiselle siirtyvä tietous. Perhe-elämässä ja parisuhteessa tarvittavat tiedot ja taidot opittiin lähiympäristöltä.

Muuttuvassa maailmassa perinteet eivät aina riitä perheiden tueksi ja myös asenteet muuttuvat. Aikaisemmat käsitykset perheestä eivät kaikilta osin sovellu nyky-yhteiskuntaan eikä moniin uudenlaisiin tilanteisiin ole vielä muodostunut toimintamalleja.

Perheiden tiedon ja tuen tarve on kolmitasoista. Ensinnäkin ihmiset haluavat entistä enemmän tietoa voidakseen kehittää perhe-elämäänsä haluamaansa suuntaan ja voidakseen kasvattaa lapsiaan parhaaksi katsomallaan tavalla.

Toiseksi perheet tarvitsevat tukea elämään liittyvissä muutostilanteissa sekä niihin liittyvien kysymysten selvittelyssä. Perheenjäsenten roolit ja tehtävät muuttuvat perheen eri vaiheiden eli "elämänkaaren" mukana. Perheen kehitystehtävät ovat erilaisia sen mukaan, onko kysymyksessä vasta perheen muodostaminen, lapsen odottaminen, lasten esikoulu-, koulu- tai murrosikä tai lasten lähteminen pois kotoa, tai kahden aikuisen keskinäinen yhteiselämä jne, ja näiden vaiheiden erilaiset yhdistelmät.

Kolmanneksi tuen tarvetta on silloin, kun vaikeudet muuttuvat sellaisiksi ongelmiksi, joista selvitäkseen perhe toivoo ulkopuolista apua. Näitä ovat esimerkiksi tilanteet, joissa perhe syystä tai toisesta ei selviä kehitystehtävistään, kun ulkopuoliset paineet häiritsevät elämää, tai kun onnettomuus, sairaus tai kuolema rikkoo tasapainon

Perheet eivät välttämättä tarvitse tai toivo näitä tietoja tai apua asiantuntijoilta. Myös nyky-päivänä sukulaiset ja ystävät ovat tärkeimpiä perheneuvonnan antajia. Erilaiset kirjat, aikakauslehdet ja radio- ja TV-ohjelmat ovat suosittuja kasvatusohjeiden ja avioliiton kysymysten selvittäjiä. Kuitenkin on tärkeää, että myös yhteiskunta järjestää perheille palveluja: muilla ei ole samanlaista vastuuta esimerkiksi ohjeittensa eettisestä tai tieteellisestä pohjasta. Moniarvoisessa yhteiskunnassa on itsestään selvää, että samastakin asiasta voi vallita erilaisia näkemyksiä. Epävirallisen perheneuvonnan haittapuolena saattavat olla yksipuolisuus, neuvojan henkilökohtaiset ennakoasenteet, koetellun tai teoreettisen tiedon hataruus ja vastuun puuttuminen ratkaisujen seurauksista. Julkisissa palveluissa annetun perheneuvonnan tärkeänä etuna on, että sen arvot, perusteet, keinot ja tavoitteet ovat julkisia ja siten avoimen arvioinnin kohteena.

Kasvatus- ja perheneuvoloiden kuntainliittoja purettiin 1990-luvun alkupuolella, jolloin hoitohenkilöstön määrä supistui yhdeksällä prosentilla (Taskinen 1998). Samanaikaisesti kuitenkin perheiden palvelujen tarve lisääntyi lamaan liittyen, jolloin perheneuvonnan piiriin pääseminen vaikeutui. Kasvatus- ja perheneuvoloiden asiakkaiden määrä 1980-luvulla oli vielä alle 50 000 vuodessa, mutta nousi 1990-luvun lopulla korkeimmillaan 72 000 asiakkaaseen, josta se on hieman laskenut; vuonna 2003 asiakkaita oli 69 270. Hoitokäynnit ja ennalta ehkäisevä työ ovat vähentyneet tutkimusten lisääntyessä, mikä ei ole tarkoituksenmukainen suuntaus. Viime vuosina kunnat ovat jälleen lisänneet henkilöstöä perheneuvoloihin, mutta resursointi on edelleen liian vähäistä suhteessa asiakkaiden tarpeisiin.

Kasvatus- ja perheneuvoloita on 126, ja niillä on lisäksi sivuvastaanottoja niin, että kaikkiaan toimipaikkoja on 220. Kuitenkin kuntainliittojen hajoamisen myötä uusissa tilalle perustetuissa toimipaikoissa on yleensä vain yksi työryhmä. (Taskinen 1995 a.) Näin vähillä resursseilla ei pystytä vastaamaan kaikkiin sosiaalihuoltolain tarkoittamiin kasvatus- ja perheneuvonnan tehtäviin, jotka on tarkoitettu useamman työryhmän toteutettaviksi. Siitä huolimatta, että perheneuvonta on osa sosiaalipalveluja, joissain kunnissa perheneuvonta on siirretty myös osaksi terveyskeskusta tai muuta terveydenhuoltoa, jolloin toiminta on saattanut kaventua lähes pelkiksi yksilötutkimuksiksi. Tämä ei vastaa sosiaalihuoltolain tarkoitusta.

Stakesin "Vanhemmuuden aika" -hankkeessa kerättiin tietoja erilaisista vanhemmuuden tukemista käsittelevistä projekteista. Perheneuvoloiden lisäksi varsinkin lastenneuvolat ja jotkin päiväkodit ovat paneutuneet vanhemmuuden tukemiseen ja perheen jäsenten tunne-elämän edistämiseen. Toteutetut projektit ovat pääosin moniammatillisia yhteistyöprojekteja, joihin osallistuu kuntatyöntekijöiden lisäksi seurakunnan ja eri järjestöjen työntekijöitä, tavallisimmin Mannerheimin lastensuojeluliitosta. Projektit ovat usein myös osa suurempaa valtakunnallista, alueellista tai paikallista hankekokonaisuutta (Lammi-Taskula ja Varsa 2001).

Eduskunta myönsi 70 miljoonaa markkaa lastenpsykiatrian kehittämiseen vuonna 2000. Kyseisellä lisäpanostuksella voitiin perustaa pysyviä hoitohenkilökunnan virkoja 67,5, seitsemän liikkuvaa työryhmää ja uusia lastenpsykiatrisia sairaansijoja 32. Lisäksi toimeenpantiin 129 ehkäisevää ja 94 hoitoprojektia. Henkilökunnan lastenpsykiatrista ammattitaitoa vahvistettiin monimuotoisten koulutusten avulla. Ongelmaksi koettiin, että määrärahojen hallinnoinnin aikataulu oli kireä ja vuosi liian lyhyt aika pysyvien muutosten aikaansaamiseen. Määrärahaa pidettiin kuitenkin tärkeänä yhteiskunnallisena signaalina, joka toi esiin kehittämistarpeita ja antoi resursseja kehittämistoiminnalle. (Taskinen 2001.)

Lastensuojelu

Lastensuojelun tarve on kasvanut jyrkästi koko 1990-luvun. Lastensuojelun avohuollon piirissä oli noin 20 000 lasta 1990-luvun alussa; vuonna 2003 yli kaksikertainen määrä eli 56 379 lasta, joka tarkoittaa 5,1 prosenttia alle 18-vuotiaista. Huostaanotot ovat vuosikymmenessä lisääntyneet 30 prosentilla. Vuonna 2003 otettiin huostaan 1 947 lasta, ja yhteensä huostaan otettuna oli yli 8 300 lasta. Kaikkiaan (myös avohuollon tukitoimena) kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten määrä nousi vuosikymmenessä 48,6 prosenttia, ja heitä oli 14 392, mikä on noin prosentti kaikista alle 18-vuotiaista. (Sosiaali- ja terveydenhuollon tilastollinen vuosikirja 2004, 58.)

Stakesin lastensuojelutilaston tietokannan mukaan perhehoidon osuus lasten sijoitusmuotona on 1990-luvulla jonkin verran vähentynyt ja vastaavasti perheryhmäkotien kasvanut. Vuonna 2000 perhehoidossa on ollut lähes puolet lapsista (46 %), perheryhmäkodissa 11 prosenttia, laitoksissa 27 prosenttia (3 500) ja tukiasunnossa tai muualla asuvia nuoria on ollut 16 prosenttia (2 000).

Lastensuojelulaitosten lukumäärä on lisääntynyt (laitoksia 259), mutta hoitoyksiköt ovat pienentyneet, joten laitospaikkojen lukumäärä (noin 3 000 paikkaa) on pysynyt ennallaan. 2000-luvulla laitospaikkojen tarve on kuitenkin kasvanut. Pulaa on varsinkin nuorten päihde- ja huumehoitoon erikoistuneista laitoksista. (Hakkarainen et al. 2000.)

Lastensuojelu on periaatteessa kuntien vastuulla, mutta valtiolla on edelleenkin koulukoteja kaikkein vaikeahoitoisimpia lapsia ja nuoria varten. On useaan otteeseen selvitetty, tulisiko ne siirtää hallinnollisesti pois valtiolta, mutta on tultu siihen tulokseen, että tällaisia koko maan käytettävissä olevia yksikköjä edelleenkin tarvitaan myös julkishallinnossa. Valtion koulukoteja on kuusi, kun Koivikon ja Sairilan koulukodit Mikkelin maalaiskunnassa yhdistyivät 1999 Kasvun Yhteisöiksi, ja yksityisiä koulukoteja on kaksi. Valtion koulukodeissa hoidetaan vuosittain noin 250 yli 12-vuotiaista nuorta. Niilo Mäki Instituutin kanssa toteutettu kolmivuotinen oppimisvaikeusprojekti osoitti, että koulukotioppilailla on huomattavasti enemmän erilaisia oppimisvaikeuksia kuin muiden koulujen erityisopetuksessa olevilla. Onkin arveltavis-

sa, että jo varhain päivähoitossa ja koulussa aloitettu kuntoutus olisi monen lapsen osalta saattanut ehkäistä ongelmakierteen ja siten myös koulukotiin joutumisen. Uutena asiakasryhmänä ovat maahanmuuttajalapsen, joiden kohtaaminen ja hoitaminen edellyttää laitoksissa aivan uudenlaisia taitoja.

Nuorten osalta erilaisten palvelujen tarvetta ovat aiheuttaneet varsinkin alkoholin ja huumeiden käyttö. Yhä enenevässä määrin myös koulukodeissa olevilla nuorilla on huumeongelmia. Käynnit nuorisoseinillä nousivat yli puolella vuodesta 1999 (3 702) vuoteen 2000 (5 601). Samanaikaisesti kun huoli päihteiden käytöstä lisääntyy, kunnat ovat kuitenkin vähentäneet päihdehuollon henkilöstöä (1 040 työntekijää vuonna 1999, 990 työntekijää vuonna 2000). Tämä ei ole tarkoituksenmukainen suuntaus.

Kallandin et al. (2001) tutkimuksissa todettiin, että vuosina 1991–1997 huostaan otettujen lasten kuolleisuusriski oli moninkertainen muihin lapsiin verrattuna. Heidän perusterveydentilansa oli heikko, jota osoittaa se, että melkein puolet alle 18-vuotiaana kuolleista menehtyi erilaisiin sairauksiin. Nuorilla yleisimmät kuolinsyyt liittyivät kuitenkin itsetuhoiseen käyttäytymiseen, kuten päihteiden väärinkäyttöön, onnettomuuksiin ja itsemurhiin. Erityisen riskialtias vaihe oli nuorten itsenäistymisen aika. Tämä asettaa suuria vaatimuksia lastensuojelun jälkihuollolle, joka on varsin usein puutteellista.

Lastensuojelun tilanne on edellyttänyt uusien toimintamuotojen ja uudenlaisen ajattelutavan muodostamista. Lastensuojelua on kehitetty erityisesti Stakesin huostaanottoprojektissa, jossa on tuotu Suomeen uusi työmuoto: läheisneuvonpito. Lisäksi on kartoitettu ja kehitetty perheyön uusia muotoja, ja kehitetty uudenlaisia vauvatyön muotoja (vauvavoimistelu). Uutta ajattelua on myös asiakkaiden lähestyminen elämäkertojen ja niihin liittyvien taiteesta lähtevien työmuotojen avulla.

Stakesin vetämässä valtakunnallisessa naisiin kohdistuvan väkivallan ehkäisyprojektissa kehitettiin alueellisia ja paikallisia palvelumalleja väkivallasta kärsiville perheille yhteistyössä aluetyöryhmien ja useiden järjestöjen, muun muassa. Ensi- ja turvakotien liiton kanssa. Palveluja tarvitsevat niin väkivallan kohteeksi joutuvat kuin tekijätkin. Projektissa pyritään luomaan palvelumalleja erikokoisia kuntia ja alueita varten.

Turvakotien asiakasmäärä on vuosittain noin 3 500. Turvakotipaikkojen tarve on viime vuosina lisääntynyt, kun perheväkivalta ilmiönä on noussut julkisen keskustelun kohteeksi, ja siihen rohjetaan yhä useammin hakea apua. Erityisen ongelmallinen on tilanne niiden maahanmuuttajanaisten osalta, jotka ovat avioituneet suomalaismiesten kanssa. He näyttävät olevan varsin suuressa riskitilanteessa, ja heitä varten onkin perusteilla oma turvakoti.

Palvelujen ja voimavarojen turvaaminen perheen jäsenille

Työn ja perhe-elämän yhteensovittaminen on yksi nykyperheiden suurimpia haasteita. Perheiden toivomuksien ensimmäisellä sijalla ovat työajan lyhentäminen ja erilaiset työaikapankit, joihin voisi "säästää" työaikalapset ja ottaa sitä käyttöön tarvitessaan. On vielä paljon pohdittavaa siinä, millaisia palveluja päivähoitona lisäksi lapset ja perheet tarvitsisivat onnistuakseen yhteensovittamisessa. Eräissä työpaikoissa on lisätty palkkaetuihin esimerkiksi hoitajan järjestäminen perheelle lapsen sairastuessa. Tämä on aiheuttanut myös kritiikkiä, kun on huomautettu sairaan lapsen tarvitsevan ensisijaisesti omia vanhempiaan. Toisaalta toipilasaikana,

jolloin lapsi ei vielä voi mennä päiväkotiin tai kouluun, ulkopuolinen hoitaja voi olla varteenotettava vaihtoehto.

Kunnallinen kotipalvelu on aikaisemmin ollut merkittävä apu lapsiperheille. Sen saaminen on kuitenkin jatkuvasti vaikeutunut. Lapsiperheiden kotipalvelujen vähentäminen 1990-luvulla on johtanut siihen, että perhe saa kotipalvelua vasta kun tilanne on erittäin kriisiytynyt. Vielä kymmenisen vuotta sitten liki 60 000 lapsiperhettä sai kunnallista kotihoidon apua, mutta vuonna 2003 sitä sai enää 13 890 lapsiperhettä. Kun tarpeen ei ole osoitettu vähentyneen, on palvelun saaminen siten ratkaisevasti huonontunut. Kodinhoitajan tehostettu perhetyö toimi aikaisemmin lastensuojelun tukena niille perheille, joissa äkillisen muutoksen synnyttämä ongelmatilanne tai pitempään jatkuneet vaikeudet uhkasivat lasten hyvinvointia ja perheen selviytymistä itsenäisesti. Kunnallisen kotipalvelun tuottaminen pikkulapsiperheiden tarpeisiin olisikin järkevää käynnistää uudelleen. (Bardy, Salmi ja Heino 2001, .68–69.)

Lupaavana suuntauksena vaikuttaisi olevan perheiden oikeus saada vähentää verotuksessa kotiin palkatun työvoiman ja palvelujen kustannuksia. Perheiden kannalta siinä on kuitenkin rajoituksia, sillä esimerkiksi kotona tapahtuva lapsen yksityinen hoito ei kuulu verovähennys-oikeuden piiriin. Uudistuksen vaikutuksesta ei ole vielä saatavissa kattavia selvityksiä.

Palvelutilanteen arviota

Vaikka Suomessa lasten ja lapsiperheiden palvelut edelleenkin kestävät kansainvälisen vertailun, niiden vähentäminen 1990-luvun alkuvaiheissa oli virhe, kun perheiden ongelmat juuri tuolloin lisääntyivät. Lamavuosina lasten ja perheiden tarvitsemia palveluja heikennettiin epä-tarkoituksenmukaisesti juuri silloin, kun olisi tarvittu enemmän tukea. Lamaan vedoten kunnat leikkasivat lasten ja lapsiperheiden palveluja osittain harkitsemattomasti; perheneuvoloiden hoitohenkilökuntaa vähennettiin, ja koululääkäreiden ja työpanosta siirrettiin pois kouluilta lasten ja nuorten tavoittamattomiin. Päivähoidossa ja koulussa suurennettiin lapsiryhmien kokoa ja käytännöllisesti katsoen lopetettiin vapaaehtoinen kerhotoiminta. Opetusryhmät ovat entistä suurempia, jolloin yksilöllinen opetus kärsii. Säästöt ovatkin vaikeuttaneet erityisesti heikompien oppilaiden asemaa. (Salmi, Huttunen ja Yli-Pietilä 1996.) Näitä leikkauksia joudutaan nyt maksamaan vielä vuosia.

Kunnat ovat kuitenkin taas 1990-luvun lopulla jonkin verran lisänneet työntekijöitä lasten ja nuorten palveluihin, mutta lamaa edeltävälle tasolle ei kaikkialla ole edelleenkään päästy. Viime vuosikymmenen alussa päivähoiton henkilöstömäärä oli ylimmillään 46 600, vuonna 2003 enää 45 700 (käytyään tosin korkeammalla vuosituhannen vaihteessa). Lasten laitoshoittoon on kymmenessä vuodessa tullut 30 työntekijää lisää (960 työntekijää vuonna 2003), ja muista lasten ja perheiden palveluista on työntekijöitä hieman vähentynyt (2 820 työntekijää vuonna 1992, 2 800 työntekijää vuonna 2003). (Sosiaali- ja terveydenhuollon tilastollinen vuosikirja 2004, 150–151.)

Kuten edellä on eri yhteyksissä todettu, tarpeet ylittävät lähes kaikissa palveluissa huomattavasti niihin osoitetut resurssit. Lastenneuvoloiden ja perheneuvoloiden henkilöstö pitäisi palauttaa vähintäänkin lamaa edeltäneelle tasolle ja uusille perheille tulisi järjestää lasten kasvatuksen neuvontaa. Keskeistä olisi parantaa lasten ja nuorten arkea päivähoitossa ja koulussa. Niiden laatua pitäisi nostaa pienentämällä ryhmäkokoja, järjestämällä asianmukaiset tilat ja resurssit, ja tarkistamalla kouluissa opetussuunnitelmia. Opettajien koulutusta tulisi uudistaa siten, että he löytäisivät kustakin lapsesta tämän voimavarat ja lahjakkuuden ja kouluissa tuli-

si olla riittävästi koulunkäyntiavustajia, koulukuraattoreja ja koulupsykologeja. Kaikki mahdollinen tulisi tehdä oppimisvaikeuksien vähentämiseksi ja nuorten koulunkäynnin turvaamiseksi. Yksittäisistä toimenpiteistä se saattaisi olla yksi nopeimmin tuloksia tuottavista panostuksista.

Julkisia palveluja täydentävät osuvasti monet järjestöjen ja yksityisten ylläpitämät palvelut. Sekä Raha-automaattiyhdistys että järjestöt ovat kuitenkin aiheellisesti huomauttaneet, että yhteiskunnan tulee kantaa vastuuta siitä, että tietyt peruspalvelut ovat kaikkien saatavilla. Viime vuosina kunnat ovat yhä enenevästi hankkineet kaikkein vaikeimmassa tilanteissa olevien lasten ja perheiden palvelut yksityisiltä palveluntuottajilta, mikä saattaa vaarantaa kansalaisten yhdenvertaisuutta palvelujen saamisessa.

Nykyistä palvelurakennetta on paljon arvosteltu. Rimpelän (2001) mielestä nykyiset palvelut usein enemmän hajottavat kuin rakentavat lapsiperheen ja lapsen arkielämän jatkuvuutta. Hänen mukaansa mikään lapsen kehityksestä lähtevä tieto ei tue sitä, että asetetaan tiettyjä rajoja ikävuosien 5–7 väliin (päivähoito / esiopetus / perusopetus, lastenneuvola / kouluterveydenhuolto). Erityisesti Rimpelä kritisoi koulujen käytäntöjä, joissa lapsia saatetaan juoksuttaa jopa viidessä luokkahuoneessa koulupäivän aikana ilman omia tiloja edes repun säilyttämiseen. Hänen mukaansa tärkein haaste olisi rakentaa uutta palvelujen kokonaisuutta, joka auttaa lapsiperheitä riittävän varhain, on valmis tukemaan ongelmiin ajautunutta perhettä riittävän voimakkaasti ja pitkään, ja rakentaa lapsen ja lapsiperheiden elämään jatkuvuutta etenkin silloin, kun eletään mahdollisten kriisien vaihetta.

Vaikka palvelujärjestelmän rakenteesta vallitsee monia erilaisia käsityksiä, varsin yksimielisesti eri tahot pitävät keskeisenä lapsille ja perheille tarkoitettujen palvelujen resurssien lisäämistä ja työmuotojen kehittämistä yhdessä asiakkaiden itsensä kanssa. Yhteiskunnan pitäisi antaa tähänastista selkeämpiä viestejä siitä, että lapsia, lasten hoitoa ja kasvatusta arvostetaan.

3.2 Perhepoliittiset tulonsiirrot ja asumistuki

Perhepoliittisiin tulonsiirtoihin luetaan yleensä äitiysavustus, lapsilisät, vanhempainpäiväraha, verovähennykset lapsista, kotihoidontuki, yksityisen hoidon tuki, etuuksien lapsikorotukset, elatustuki sekä asumistuki. Seuraavassa nämä etuudet käydään yksitellen läpi, minkä jälkeen tarkastellaan perhepoliittisten tulonsiirtojen tason kehitystä vuodesta 1990.

Äitiysavustus

Äitiysavustus myönnetään Suomessa asuvalle naiselle, jonka raskaus on kestänyt vähintään 22 viikkoa ja joka on käynyt terveystarkastuksessa ennen neljännen raskauskuukauden alkua. Myös alle 18 -vuotiaasta adoptiolapsesta voi saada äitiysavustuksen. Äitiysavustus maksetaan joko rahana (vuonna 2003 sen suuruus 140 euroa) tai äitiyspakkauksena. Äitiysavustus on verovapaa etuus ja se maksetaan kertautuvana, mikäli syntyneitä (tai adoptoituja) lapsia on useampi kuin yksi. Äitiysavustus on siis esimerkiksi kolminkertainen, mikäli perheeseen syntyy (tai adoptoidaan) kaksi lasta samanaikaisesti.

Lapsilisä

Lapsilisän tarkoitus on tasata lapsista aiheutuvia kustannuksia lapsettomaan väestöön nähden. Lapsilisää maksetaan jokaisesta alle 17 -vuotiaasta lapsesta ja lapsilisän suuruus riippuu lapsiluvun määrästä. Vuonna 2005 ensimmäisestä lapsesta maksetaan 100 euroa kuukaudessa, toisesta lapsesta 110,50 euroa, kolmannesta 131 euroa, neljännessä 151,0 euroa ja viidennestä ja sitä useammasta 172 euroa. Yksinhuoltajille maksetaan lisäksi niin kutsuttu lapsilisän yksinhuoltajakorotus, joka on 36,60 euroa lasta kohden kuussa. Lapsilisä on verovapaa etuus. Lapsilisää sai 571 152 kotitaloutta vuonna 2003, joista 100 152 oli yksinhuoltajatalouksia (17,5 prosenttia kotitalouksista). Lapsilisään oikeuttaneita lapsia näissä kotitalouksissa oli 1 041 906, joista 156 965 asui yksinhuoltajataloudessa (15,1 prosenttia lapsista).

Vanhempainpäiväraha

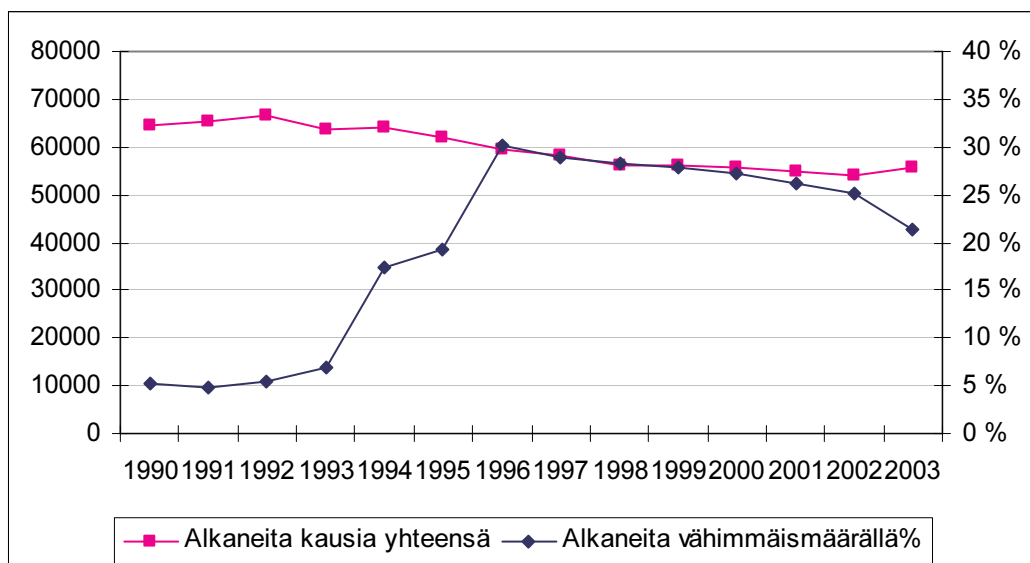
Vanhempainpäivärahalla tarkoitetaan erityisäitiys-, äitiys-, isyys- ja vanhempainrahaa sekä osittaista vanhempainrahaa. Vanhempainpäivärahan edellytyksenä on, että hakija on asunut Suomessa 180 päivää välittömästi ennen laskettua synnytysaikaa (tai adoptiotilanteessa ennen lapsen hoitoon ottamista). Suomessa asumisen aikaan rinnastetaan aika vakuutettuna toisessa Euroopan unionin jäsenvaltiossa tai sellaisessa valtiossa, jossa sovelletaan yhteisön lainsäädäntöä. Vanhempainpäivärahaa maksetaan 263 arkipäivää, josta ensimmäiset 105 arkipäivää äidille äitiysrahana. Seuraavat 158 arkipäivää voidaan maksaa joko äidille tai isälle vanhempainrahana, vanhempien sopimuksen mukaan. Lisäksi isä voi saada isyysrahaa enintään 18 arkipäivää vanhempainrahakaudella sekä lisäksi niin kutsutun bonusvapaan (12 arkipäivää), mikäli hän on vanhempainrahalla vanhempainrahakauden viimeiset 12 arkipäivää. Mikäli perheeseen syntyy samanaikaisesti kaksi tai useampi lapsi, vanhempainrahakausi pitenee 60 arkipäivällä kutakin lasta kohden. Vanhemmalle voidaan maksaa erityishoitorahaa alle 16 -vuotiaan sairaan lapsen hoidosta tai kuntoutuksesta, mikäli vanhempi on lapsen sairauden takia estynyt tekemään työtä. Erityishoitoraha määräytyy sairaspäivärahan tavoin.

Vanhempainpäiväraha on ansioperusteinen etuus. Jos vakuutetulla ei ole etuuden perusteeksi hyväksyttäviä työtuloja, etuus voidaan määritellä eräiden sitä edeltäneiden etuuksien, kuten esimerkiksi työttömyyspäivärahan tai opintotuen perusteella. Jos vakuutetulla ei ole ollut täl-

laista perusteeksi hyväksytyä etuuttakaan ennen vanhempainpäivärahan alkamista, etuus maksetaan vähimmäismääräisenä.

Vanhempainpäivärahan keskimääräinen suuruus on noin 70 prosenttia henkilön viimeisessä vuosiverotuksessa todetuista työtuloista tai etuuden alkamista edeltäneiden kuuden kuukauden työtuloista. Etuuden määrä porrastuu kuitenkin laissa määriteltyjen tulo rajojen mukaisesti. Jos vanhempainpäiväraha määräytyy sitä edeltäneen työttömyysetuuden perusteella, vanhempainpäiväraha on vähintään 86 prosenttia tästä etuudesta. Edeltävän etuuden laji määrää, kuinka suuri sen perusteella maksettava vanhempainpäiväraha on.

Työtulojen puuttumisen vuoksi vähimmäismääräistä vanhempainpäivärahaa saavien henkilöiden lukumäärä on voimakkaasti kasvanut 1990-luvun alusta. Kuviossa 3.3 on esitetty alkaneiden vanhempainpäivärahakausien määrät sekä pienituloisuuden tai tulojen puuttumisen vuoksi vähimmäismääräistä vanhempainpäivärahaa saaneiden osuus kaikista vanhempainpäivärahan saajista Suomessa vuosina 1990-2003. Vanhempainpäivärahan saajien lukumäärä on laskenut noin 13 prosenttia vuodesta 1990, mikä heijastelee syntyneiden kohorttien pienenemistä. Mutta vähimmäismääräistä vanhempainpäivärahaa saavien osuus on kasvanut. Suurin syy tähän on työttömyyden kasvu laman seurauksena. Osa vähimmäismääräistä vanhempainpäivärahaa saavien osuuden kasvusta selittyy myös vanhempainpäivärahan määräytymisperusteiden muutoksella. Esimerkiksi nyt vuoden 2005 alusta lukien aikaisempaa useampi vanhempi saa etuuden vähimmäismääräisenä, sillä ne vanhemmat, joiden tulot tai vanhempainpäivärahaa edeltävä etuus oikeuttaisivat päivärahaan suuruusvälillä 11,45-15,20 euroa, saavat vuoden 2005 alusta lukien vähimmäismääräistä päivärahaa eli 15,20 euroa.

Kuvio 3.3 Alkaneita vanhempainpäivärahakausia ja vähimmäismääräisten päivärahan saajien osuudet heistä 1990 - 2003

Lähde: KELA 2003

Vuonna 1990 vähimmäismääräistä vanhempainrahaa sai 5,3 prosenttia edunsaajista (n. 3 200 henkilö) ja osuus oli korkeimmillaan vuonna 1996, jolloin 30,1 prosenttia (n. 17 900 henkilöä) maksetuista vanhempainpäivärahoista oli vähimmäismääräisiä työtulojen pienuuden tai puuttumisen vuoksi. Osuus on laskenut 1990-luvun puolivälin jälkeen, mutta se on edelleen liki nelinkertainen 1990-luvun alkuun verrattuna. Viimeisimmän tilastotiedon mukaan eli

vuonna 2003 vanhempainrahan saajista 21,3 prosenttia saa vähimmäismääräistä päivärahaa etuisuutta edeltäneiden työtulojen pienuuden tai puuttumisen vuoksi. Lukumääräisesti tämä joukko käsittää noin 11 900 henkilöä.

Verovähennykset lapsista

Lapsi-, lapsenhoito- ja yksinhuoltajavähennyksien poistuminen kunta- ja valtionverotuksessa 1990-luvun alussa kompensoitiin osin lapsilisän korotuksella. Tosin lapsilisien korotuksia leikattiin jo vuonna 1995. Lapsilisien ja verovähennysten yhteenlaskettu reaalin arvo lapsiperhettä kohden on kuitenkin laskenut 10,8 prosenttia vuodesta 1990.

Kotihoidon tuki

Pienten lasten hoidon tukijärjestelmä koostuu kotihoidon tuesta, yksityisen hoidon tuesta sekä kunnallisesta päivähoitosta. Kotihoidon ja yksityisen hoidon tukea voi saada heti vanhempainrahakauden päätyttyä, josta ajankohdasta lukien syntyy myös lapsen oikeus kunnan järjestämään päivähoitopaikkaan. Kotihoidon tukea maksetaan, jos perheessä on alle kolmivuotias lapsi, joka ei ole kunnan järjestämässä päivähoitossa. Kotihoidon tukea maksetaan tässä tapauksessa myös mahdollisista muista perheen alle kouluikäisistä lapsista, joita hoidetaan kotona samalla kuin muita alle kolmivuotiaita.

Kotihoidon tuki koostuu hoitorahasta, tulosidonnaisesta hoitolisästä sekä mahdollisesta kuntakohtaisesta lisästä.¹ Kotihoidon hoitorahan suuruus on 294,28 euroa kuussa yhdestä alle kolmivuotiaasta lapsesta ja kustakin seuraavasta alle kolmivuotiaasta lapsesta 84,09 euroa kuussa ja alle kouluikäisestä 50,46 euroa kuussa. Osittaista hoitorahaa voidaan maksaa alle kolmivuotiaan lapsen sekä perusopetuksen 1. ja 2. luokalla olevan lapsen sekä eräisiin erityisryhmiin kuuluvan lapsen vanhemmalle jonka työaika on lapsen hoidon vuoksi enintään 30 tuntia viikossa. Osittaisen hoitorahan suuruus on 70,00 euroa kuussa. Vuoden 2003 lopussa kotihoidon tukea sai 68 874 kotitaloutta sekä osittaista hoitorahaa 2 127 kotitaloutta. Alle kouluikäisistä lapsista 26 prosenttia eli 105 565 lasta oli kotihoidossa kotihoidon tuella vuoden 2003 lopussa.

Kotihoidon hoitolisää maksetaan vain yhdestä lapsesta ja se on 168,19 euroa kuussa. Tulorajat täyden hoitolisän saamiseksi ovat kaksihenkisellä perheellä 1 160 euroa kuussa, kolmihenkisellä 1 430 euroa kuussa ja nelihenkisellä 1 700 euroa kuussa. Hoitolisää ei enää makseta, mikäli perheen tulot ylittävät perheen koon mukaan määräytyvän tulorajan, joka on esimerkiksi kaksihenkiselle perheelle 2 622 euroa kuussa, kolmihenkiselle perheelle 3 219 euroa kuussa ja nelihenkiselle perheelle 3 829 euroa kuussa. Jos vanhempi saa sekä kotihoidontukea että työttömyyspäivärahaa taikka työmarkkinatukea, kotihoidontuki vähennetään tästä työttömyysetuudesta. Myös toiselle vanhemmalle maksettava kotihoidontuki voi eräissä tapauksissa vaikuttaa työttömän vanhemman työttömyysetuuteen. Vanhemman ollessa vanhempainpäivärahalla hoitorahana maksetaan vain laskennallisen hoitorahan ja vanhempainpäivärahan erotus. Opintotuki ei vaikuta kotihoidon tukeen.

¹ Kelan kautta maksettujen kuntakohtaisten kotihoidon ja yksityisen hoidon tukien lisät olivat vuonna 2003 keskimäärin 190 euroa kuukaudessa lasta kohden ja 19 prosenttia alle kouluikäisistä lapsista asui perheissä, joista vanhemmat saivat jotain kuntakohtaista pienten lasten hoidon lisä.

Yksityisen hoidon tuki

Yksityisen hoidon tukea maksetaan alle kouluikäisen lapsen hoidon järjestämisestä ja se maksetaan yksityisen päivähoiton tuottajalle. Yksityisen hoidon tukea voi saada heti vanhempainrahakauden päätyttyä. Yksityisen hoidon tukea sai 10 899 kotitaloutta ja noin neljä prosenttia alle kouluikäisistä lapsista oli hoidossa yksityisen hoidon tuella. Yksityisen hoidon tuki koostuu kotihoidon tuen tapaan hoitorahasta, tulosidonnaisesta hoitolisästä sekä mahdollisesta kuntakohtaisesta lisästä. Yksityisen hoidon tuen hoitoraha on 137,33 euroa kuussa jokaisesta alle kouluikäisestä lapsesta. Hoitolisä on suurimmillaan 134,55 euroa kuussa lasta kohden mikäli perheen tulot jäävät alle perheen koosta riippuvan tulorajan. Yksityisen hoidon hoitolisän saannin tulorajat ovat samat kuin kotihoidon tuen hoitolisän. Yksityisen kotihoidon tuki ei vaikuta vanhemman mahdolliseen työttömyyspäivärahaan, mutta työttömyysturvaetuus otetaan huomioon hoitolisän tulorajoissa. Yksityisen hoidon tuki on tasoltaan noin puolet enimmäismäärästään, mikäli lapsi osallistuu kunnan järjestämään esiopetukseen tai aloittaa koulunkäynnin säädettyä aiemmin.

Etuuksien lapsikorotukset

Työmarkkinatukeen sekä ansio- ja peruspäivärahaan maksetaan lapsikorotus, joka on yhdestä alle 18-vuotiaasta lapsesta 4,39 euroa, kahdesta yhteensä 6,44 euroa ja kolmesta tai useammasta lapsesta yhteensä 8,31 euroa päivässä. Kansaneläkkeen lapsikorotus on 18,47 euroa lasta kohti kuukaudessa.

Elatustuki

Elatustukea maksetaan lapsen huoltajalle silloin kun elatusvelvollinen on laiminlyönyt elatusavun maksamisen tai lapselle ei ole vahvistettu elatusvelvollista. Täysimääräinen elatustuki on 118,15 euroa kuukaudessa lasta kohden. Elatustukea saavien lasten osuus kasvoi laman aikana. Vuonna 1990 elatustukea sai 6,4 prosenttia lapsista, vuonna 1996 osuus oli kasvanut yli yhdeksään prosenttiin. 1990-luvun lopulla elatustukea saavien lasten lukumäärä kasvoi maltillisemmin ja vuonna 2002 noin joka kymmenes lapsi (9,6 %) sai elatustukea. Elatustukea saavien lasten osuuden kasvu liittyy elatusvelvollisten lisääntyneisiin taloudellisiin vaikeuksiin suoriutua elatusmaksuista (Taskinen 2004).

Asumistuki

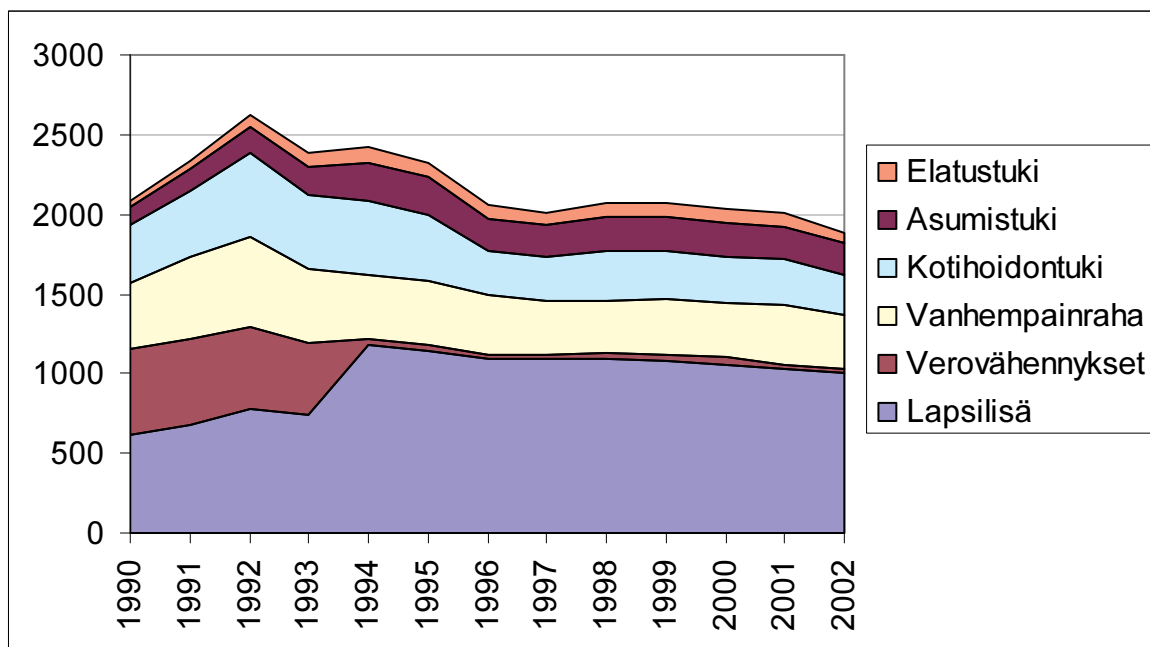
Suomessa yleinen asumistuki on yleensä luettu perhepoliittiseksi tulonsiirroksi, varsinkin kun asumistuki luotiin Suomessa pitkälti juuri lapsiperheiden tukemista varten. 1980-luvun lopulla lapsiperheet muodostivatkin vielä noin 90 prosenttia yleistä asumistukea saaneista kotitalouksista. Osuus laski nopeasti laman myötä asumistukea saavien yksinasuvien määrän kasvaessa nopeasti. Vuonna 2003 yleistä asumistukea saavista kotitalouksista enää 42 prosenttia oli lapsiperheitä. Määrällisesti asumistukea saavien lapsiperheiden määrä oli vuonna 2003 suunnilleen sama kuin ennen lamaa, noin 67 000 lapsiperhettä. Olettaessa huomioon se, että lapsiperheiden lukumäärä on vähentynyt 14 prosenttia viimeisten 13 vuoden aikana, tarkoittaa tämä sitä, että nyt suhteellisesti suurempi osa lapsiperheistä saa asumistukea kuin ennen lamaa. Myös asumistukea saavien lapsiperheiden rakenteessa on tapahtunut muutos laman myötä. Ennen lamaa noin puolet asumistukea saavista lapsiperheistä oli yksinhuoltajatalouksia, laman jälkeen yksinhuoltajien osuus on kasvanut kahteen kolmasosaan asumistukea saavista lapsiperheistä. Asumistukea saavien yksinhuoltajien lukumäärä ei ole tosin kasvanut, vaan

osuuden kasvu selittyy sillä, että muiden lapsiperheiden kuin yksinhuoltajien lukumäärä asumistuen saajina on laskenut.

Perhepoliittisten tukien tason kehitys

Vaikka lapset ja perhe pääryhmän menot ovat reaalisesti kasvaneet 1990-luvulla (ks. kappale 3.2), niin lapsiperheiden saamat perhepoliittiset tulonsiirrot kotitaloutta kohden ovat laskeneet. Kokonaisuudessaan perhepoliittiset tulonsiirrot ovat reaalisesti laskeneet 10,1 prosenttia vuodesta 1990 lapsiperheiden kulutusyksikköä kohden, kuten kuviosta 3.2 voidaan nähdä. Ainoastaan asumistuki ja elatustuen määrä lapsiperhettä kohden on kasvanut, mutta asumistuen kasvu selittyy voimakkaasti nousseilla asuntojen vuokrilla. Elatustuen kasvu liittyy kasvaneeseen elatusvelvollisten vanhempien maksukyvyttömyyteen, jolloin lasten huoltajilla on oikeus hakea kompensoivaa elatustukea kunnan elatusturvatoimistosta.

Kuviosta 3.2 nähdään, että vuonna 2002 lapsiperheet saivat keskimäärin 1 900 euroa perhepoliittisia tulonsiirtoja perheen kulutusyksikköä kohden. Perhepoliittisista tulonsiirroista yli puolet muodostuu lapsilisistä, noin viidennes vanhempainpäivärahoista, noin 14 prosenttia kotihoidontuesta ja noin 10 prosenttia asumistuesta ja 3 prosenttia elatustuesta. Perhepoliittisista tulonsiirroista ainoastaan lapsilisät ovat kasvaneet, mutta lapsilisien nostolla korvattiinkin vuonna 1994 poistetut verotuksen lapsivähennykset. Koska noin puolet (48 %) lapsiperheiden saamista tulonsiirroista ovat perhepoliittisia tulonsiirtoja, on näiden tulonsiirtojen heikennyksellä ollut merkitystä lapsiperheiden tulokehitykseen. Tosin täytyy ottaa huomioon, että perhepoliittisten tulonsiirtojen tasoon kotitaloutta kohden vaikutta myös lapsiperheiden työllisyydessä ja tuotantoteijätuloissa tapahtuneet muutokset. Esimerkiksi vanhempainraha on ansiotulosidonnainen etuus, jonka pieneneminen 1990 -luvulla selittyy työmarkkinoilla tapahtuneilla muutoksilla.

Kuvio 3.2 Lapsiperheiden saamat perhepoliittiset tulonsiirrot kotitalouden kulutusyksikköä kohden 1990 - 2002 (Keskiarvo, vuoden 2002 rahassa)

* Tulonsiirrot kotitalouden kulutusyksikköä kohden (OECD modified), reaalisena vuoden 2002 rahassa. Lähde: Tulonjakotilasto.

3.3 Lapsiperheiden verotus

Vuoden 1994 verouudistuksissa poistettiin lähes kaikki perhepoliittiset verovähennykset eli kunnallisverotuksen lapsi- ja yksinhuoltajavähennys sekä valtionverotuksen lapsenhoitovähennys. Ainoastaan elatusvelvollisten elatusvelvollisuusvähennys jäi voimaan, mutta sen suuruus tai merkitys verrattuna poistettuihin lapsivähennyksiin on pieni. Lapsivähennysten poistojen tarkoituksena oli järjestelmän yksinkertaistaminen luopumalla verotuksen kautta annettavasta tuesta. Vähennysten poistamisesta syntyviä säästöjä ohjattiin lapsilisäjärjestelmään, josta tehtiin perhetuen yleinen muoto.

Vaikka verotuksen kautta ei enää suoranaisesti ohjata tukea lapsiperheille, niin asuntolainan korkovähennysoikeus vaikuttaa monen lapsiperheen taloudelliseen tilanteeseen. Asuntovelan korkomenojen ja mahdollisten pääomatulojen erotuksesta on oikeus tehdä verovähennys, jolla on merkitystä lapsiperheiden toimeentuloon, koska 55 prosenttia lapsiperheistä ovat asuntovelallisia (ks. kappale 4.2). Asuntovelallisten kotitalouksien osuus kaikista kotitalouksista on alempi, noin 29 prosenttia. Asuntovelallisen lapsiperheen keskimääräinen korkotuen laskennallinen etuus on noin 1 200 euroa vuodessa (Reijo 2005). Laskennallinen korkovähennys on keskimäärin 800 euroa kaikilla asuntovelallisilla kotitalouksilla.

Lapsiperheet maksavat suunnilleen saman osuuden suoraa vero- ja veroluonteisia maksuja bruttotuloistaan kuin lapsettomat aktiivi-ikäiset parit. Lapsiperheet maksavat tulonsiirtoja keskimäärin 22.8 prosenttia bruttotuloistaan, lapsettomat aktiivi-ikäiset parit hieman enemmän, keskimäärin 23.5 prosenttia. Lapsiperheiden tuotannontekijätulojen verorasitus on lamaa edeltävälle tasolle, sen sijaan lapsettomien alle 55-vuotiaiden perheiden verorasitus on laskeutunut liki kaksi prosenttia lamaa edeltävästä tasosta (Tulonjakotilasto.) Lapsettomien pariin tuotannontekijätulojen verorasitus on siis keventynyt, toisin kuin lapsiperheiden. Syynä tähän on todennäköisesti omaisuustulojen voimakkaampi kasvu lapsettomilla pareilla verrattuna lapsiperheisiin. Omaisuustulojen verotus on ansiotulojen verotusta kevyempää, mikä selittäisi lapsiperheiden verotuksen kiristymisen suhteessa lapsettomiin pareihin. Kokonaisuudessaan tuloverojärjestelmän progressiivisuus on pysynyt samana 1990 -luvulla (Mustonen 2004). Myös verotuksen lapsivähennysoikeuden poistaminen vaikutti lapsiperheiden, erityisesti yksinhuoltajien, verorasitukseen. Yksinhuoltajien maksamien tulonsiirtojen osuus bruttotuloista kasvoi vuoden 1994 jälkeen yksinhuoltajavähennysten poistuessa keskimäärin 12 prosentista 17 prosenttiin (Tulonjakotilasto).

Myös verotuksen painotuksen siirtäminen yhä enemmän ansioverotuksesta välillisiin veroihin on lisännyt lapsiperheiden verotaakkaa enemmän kuin lapsettomien. Tämä siksi, että pakollisten kulutusmenojen (ruoka, vaatteet, asuminen ym.) osuus lapsiperheiden kulutusrakenteessa on suuri (Jäntti 2005). Pakollisten kulutusmenojen osuus kasvaa lapsiluvun kasvaessa, joten verotuksen painopisteen muutoksella on voimakkaampi vaikutus suurten lapsiperheiden toimeentuloon.

3.4 Lapsista aiheutuvat menot

Lapsista aiheutuu kustannuksia perheille suoraan sekä lasten henkilökohtaisen kulutuksen kautta että epäsuorasti lasten lisätessä perheen yhteisiä menoja. Lapsi lisää yhteisiä ruoka- ja muita perusmenoja ja tarvitsee asuintilaa. Kun empiirisiä tietoja kotitalouksien jäsenten henkilökohtaisesta kulutuksesta ei suoraan ole saatavana (ks. kuitenkin Sauli 1998, 64), voidaan lapsen vaikutusta perheen menoihin arvioida vertailemalla kulutusmenoja erilaisissa kotitalouksissa.

Empiiristen kulutusmenotietojen sijasta lasten kustannuksia arvioidaan myös erilaisin asiantuntijamenettelyin. Minimikulutustarvelaskelmia käytetään esimerkiksi määriteltäessä erilaisen tarveperusteisten tulonsiirtojen tasoa. Toimeentulotutkimuksissa taas lasten vaikutus perheen kulutustarpeeseen otetaan yleensä huomioon kulutusyksikköasteikon² avulla. Tässä selvityksessä käytetty kulutusyksikköasteikko olettaa yhden lapsen kulutuksen muodostavan noin 18 prosenttia kahden vanhemman lapsiperheessä ja 23 prosenttia yksinhuoltajaperheessä.

Lapsesta johtuvia menoja tarkastellaan tässä jaksossa Suomessa tehdyn viimeisimmän kulutustutkimuksen (vuodelta 2001) empiiristen tulosten valossa. Kulutustutkimuksen³ aineisto koostuu kotitalouden tasolla tehdyistä kulutusmenoja koskevista havainnoista. Yhtäältä aineistoon kirjataan, mihin kulutustavaroihin ja palveluihin kotitaloudet ovat käyttäneet rahaa, ja toiseksi, kuinka paljon. Aineistossa ei eritellä kotitalouden jäsenten, esimerkiksi lasten, todellisia yksilöllisiä kulutusmenoja. Suuri osa kotitalouden jäsenten kulutuksesta, keskimäärin yli 65 prosenttia, onkin aidosti yhteistä. Parhaana esimerkkinä yhteisestä kulutuksesta on asunto.

Kotitalouskohtaista aineistoa käytettäessä tavallisesti valitaan referenssikotitalous ja verrataan muita talouksia siihen. Lapsiperheiden menoja verrataan usein lapsettomien pariskuntien menoihin. *Lapsettomien ja lapsiperheiden kulutusmenojen ero oletetaan lapsista johtuvaksi.* Tämä tulkinta perustuu oletukseen, että kyseisissä kotitaloustyypeissä ei vallitsisi suuria systemaattisia elintasoeroja.

Lapsettomien aikuisten ja lapsiperheiden vanhempien kulutusmenorakenne ei ole samanlainen, vaan lasten tarpeet muokkaavat lapsiperheen kulutusta merkittävästi. Aikaisemmat kulutustutkimukset, joissa on kyetty erottamaan henkilökohtainen kulutus kotitalouden yhteisestä kulutuksesta, osoittavat, että vanhemmat – varsinkin äidit – käyttävät rahaa henkilökohtaisiin menoihinsa vähemmän kuin lapsettomat puoliset (Sauli 1998). Vanhemmat tinkivät omasta kulutuksestaan lasten kulutuksen tai perheen yhteisen kulutuksen hyväksi.

Kun lapsen kulutusmenoja joudutaan arvioimaan kotitalouskohtaisen aineiston avulla, tapana on verrata kahden huoltajan lapsiperheiden välttämättömyyskulutusta kahden hengen lapset-

² Tämän asteikon (ks. liite) avulla lasketaan kotitaloudelle painotettu jäsenmäärä. Jäsenille annetaan erisuuruisia painoja, joita kutsutaan kulutusyksiköiksi. Painot riippuvat usein kotitalouden rakenteesta: suurissa kotitalouksissa jäsenten painot ovat pienemmät kuin pienissä talouksissa, lapsille annetaan pienemmät painot kuin aikuisille ja niin edelleen. Kulutusyksiköiden summa on niin sanottujen ekvivalenttien aikuisten lukumäärä.

³ Tilastokeskus on tehnyt kulutustutkimuksia surveymenetelmällä vuodesta 1966 lähtien vaihtelevin väliajoin (useimmiten tutkimuksia on tehty viiden vuoden välein). Tutkimus kuvaa vuoden aikaista kulutusta. Viimeksi suoritettu tutkimus ulottui vuosille 2001-2002. Tutkimukseen saatiin 5 495 kotitaloudelta tietoja kulutuksesta. Kotitaloudet pitivät päiväkirjaa menoistaan ja lisäksi antoivat tietoja kulutuksestaan haastattelussa. Tutkimuksen aineistosta ja laadusta tarkemmin Pajunen, A.: Kulutustutkimus 2001-2002. Laatuselvitys. Tilastokeskus, Katsauksia 2004/5.

toman talouden välttämättömyyskulutukseen. Kun välttämättömyyskulutuksessa ilmenevällä erotuksella painotetaan lapsiperheen kokonaiskulutusta, saadaan tulokseksi lapsen teoreettinen kulutus. Erisuuruisia lapsiperheitä vertaamalla voidaan laskea, paljonko lapsiluvun kasvu vaikuttaa menojen kasvuun. Asetelma on vertailukelpoinen sosiaali- ja terveysministeriön aikaisemmin julkaiseman laskelman kanssa (Säntti 1989). Siinä laskettiin ensin *välttämättömyyskulutuksesta lapsesta johtuva osuus ja sovellettiin osuuksia lapsikotalouksien kaikkeen kulutukseen*. Välttämättömyysmenoiksi katsottiin ravinto-, vaate- ja asuntomenot.

Lapsiperheiden viitehenkilöiden ikärakenne poikkeaa muiden talouksien viitehenkilöiden ikärakenteesta melkoisesti. Lapsiperheiden vanhemmat ovat valtaosiltaan 25–54-vuotiaita, mutta lapsettomista pareista suuri osa on tuota nuorempia tai vanhempia. *Lapsiperheiden vertailuryhmäksi rajattiin lapsettomat pariskunnat, joiden viitehenkilö on 25–54-vuotias*.

Kaikkia lapsiperheitäkään ei oteta tarkasteluun mukaan. *Mukana ovat vain sellaiset lapsiperheet, joiden kaikki lapset ovat alle 18-vuotiaita*. Lapsilukukohtaisissa taulukoissa ei esitetä lapsiperheitä, joissa on viisi tai useampia lapsia, sillä niitä oli aineistossa liian vähän tilastolisten johtopäätösten tekemiseksi. Ne kuitenkin sisältyvät summaan ”kaikki lapsiperheet”. Havaintojen riittämättömyyden takia *yksinhuoltajataloudet on jätetty tarkastelun ulkopuolelle*.

Lapsesta aiheutuvia kustannuksia tutkitaan niin sanotun *välttämättömyyskulutuksen* erojen perusteella. Kaikki elintarvike-, vaate- sekä asumismenot määritellään välttämättömyyskulutukseksi, vaikka niiden havaittu kulutus voi olla ylellistä taikka minimitarpeen alittavaakin. Terveys-, koulutus- ja liikennemenoja ei katsota välttämättömyysmenoiksi, ei myöskään alkoholi- eikä tupakkamenoja, hotelli-, ravintola-, kahvilapalveluja, kulttuuri- ja vapaa-aikamenoja, eikä kodin kaluste-, kone- ja muihin tarvikkehankintoihin kohdistuneita menoja, vaikka monet kyseisistä menoista ovat välttämättömiä kohtuullisen elintason ylläpitämiseksi. Välttämättömyysmenojen kulutuksessa esiintyy vähemmän mittakaavaetua kuin muussa kulutuksessa. Yhden lapsen lapsiperheiden välttämättömyysmenot olivat 20 prosenttia suuremmat kuin lapsettoman pariskunnan välttämättömyysmenot, mutta kokonaiskulutus oli vain 10 prosenttia suurempi.

Välttämättömyyskulutukseen sisältyvä asumismenojen pääryhmä on menoeristä merkittävin. Tässä selvityksessä esitetään kaksi laskelmaa asumiseen kohdistuvien menojen määrittelytavasta riippuen:

- Laskelma 1: sisältää asumisen rahalliset kulutusmenot⁴, mutta ei lyhennyksiä eikä laskennallista asuntotuloa

- Laskelma 2: sisältää asumisen rahalliset kulutusmenot sekä asuntolainojen lyhennykset, mutta ei laskennallista asuntotuloa. Lyhennykset eivät kuulu kulutusnimikkeistöön eikä niitä katsota kuulutukseksi⁵.

⁴ Asumisen rahallisiin kulutusmenoihin lasketaan tässä vuokrat ja hoito- ja rahoitusvastikkeet, vesi-, jätevesi- ja jätemaksut, lämpö-, valo- ja voimakulut, ylläpitokorjausten kulut ja asuntolainan korko, mutta ei lyhennyksiä. Niihin ei tässä lasketa muita asumisen kulutuseriä, joita ovat omistusasunnon poistot ja laskennallinen asuntotulo.

⁵ Normaalisti tilastokäytännössä asuntolainan lyhennyksiä ei katsota kulutusmenoksi vaan säästämiseksi. Kotitalouden rahatalouden kannalta asuntolainan lyhennykset on tässä otettu mukaan, koska ne vähentävät muuta kulutusta.

Asetelmassa 1 esitetään kulutusmenojen lisäys kotitalouden lapsiluvun kasvaessa. Lasten lukumäärän kasvaessa yhtä lasta kohti lasketut kustannukset pääsääntöisesti alenevat. Laskelman kaksi mukaan, kun asumisen rahalliset kulutusmenot lainan lyhennyksineen otetaan huomioon, yksilapsisen perheen lapsesta aiheutui keskimäärin 6 900 euron vuosikulutuksen lisäys. Kolmilapsisessa perheessä lisäys lasta kohden oli siitä kaksi kolmannesta, 4 600 euroa⁶.

Asuntomenoiksi katsottujen menojen erilaiset käsitteellistämistavat tuottivat suuren vaihteluvälin keskimääräisen lapsen kustannusvaikutukseen. Jos laskelmaan sisältyviä asumiskustannuksia mitataan asumisesta koituvilla todellisilla rahamenoilla ja lyhennyksillä, keskimääräisen lapsen vaikutus kokonaiskulutukseen oli keskimäärin 5 400 euroa vuodessa lasta kohden (450 euroa kuukaudessa). Ilman lyhennyksiä ja laskennallisia eria lapsesta johtuva kulutus kasvoi luonnollisesti vähemmän, keskimäärin 4 400 euroa vuodessa (366 e/kk). Asuntolainojen lyhennykset siis nostavat kulutusmenoja keskimääräistä lasta kohti noin 84 euroa kuukaudessa.

Lapsesta aiheutuvat menot kasvavat, kun lapset kasvavat. Nuorimman lapsen ikä kertoo, minikäläisessä elämänvaiheessa lapsiperhe on. Nuorimman lapsen iän mukaiset kulutusmenoluvut sisältävät siis perheen kaikkien alle 18-vuotiaiden lasten kulut; ne on jaettu lasten lukumäärällä. Perheet ovat keskimäärin suurimmillaan, kun nuorin lapsi on 7–12-vuotias, mikä heijastuu asetelman 1 lukuihin. Perheissä, joissa nuorinkin on jo täyttänyt 12 vuotta, asuntolainojen korot eivät enää nosta lasten keskimääräistä kustannusta.

Tulotason noustessa lapsista johtuvat menot yleensä kasvavat. Lapsiperheiden menoja on verrattu samalla kulutusyksikköä kohden lasketulla tulotasolla olevien lapsettomien pariskuntien menoihin. Tuloviidennesten väliset erot ovat johdonmukaisia: asuntolainojen lyhennykset huomioon otettaessa suurituloisimman tuloviidenneksen lapsi tuottaa 2,5 kertaa suuremmat menot kuin pienituloisimman viidenneksen lapsi. Suuret asuntolainat aiheuttavat merkittävän eron suurituloisten lapsiperheiden ja lapsettomien parien välille, mikä heijastuu lapsimenolaskelmaan.

Vuoden 2001-2002 kulutustutkimuksen tulosten mukaan lapsiperheiden välttämättömyysmenot (elintarvikkeisiin ja alkoholittomiin juomiin, asumiseen, vaatteisiin ja jalkineisiin kulutettu summa) kasvoivat lapsiluvun kasvaessa. Kasvu kuvastaa lapsiperheiden menojen poikkeamaa lapsettomien pariskuntien menoista. Tulosten mukaan lapsesta johtuvat menot eivät kasvaneet samassa suhteessa kuin kulutusyksiköt (modifioitu OECD), vaan jäivät pienemmiksi. Parhaiten kulutusyksikköasteikkoa vastaa sen menosarjan kasvu, jossa otetaan huomioon asuntolainan lyhennykset (asetelma 2).

⁶ Aineistossa oli vain 59 havaintoa neljän lapsen perheistä, joten tuloksiin on suhtauduttava varovaisesti.

Asetelma 1. Lapsesta aiheutuvat keskimääräiset kulutusmenot kahden huoltajan kotitaloudessa lasten lukumäärän, nuorimman lapsen iän ja perheen tulokvinttiin mukaan vuoden 2001-2002 kulutustutkimuksessa

Kulutusmenojen lapsesta johtuva osa yhtä lasta kohden euroa vuodessa (korotettuna vuoden 2004 arvoon)		
	Kulutusmenot	
	laskelma1*	laskelma2**
Keskimäärin	4451	5445
Lasten lukumäärä		
1	4702	6945
2	3862	5907
3	2842	4624
4	3282	3076
Nuorimman lapsen ikä		
0-3	3690	4619
3-6	4147	5365
7-12	4622	5632
13-17	4544	4553
Perheen tuloviidennes		
I	3404	3865
II	4584	4801
III	4359	6001
IV	6271	8362
V	7849	9807

* Laskelma1 = välttämättömyyskulutuksessa huomioitu asumisen menot ilman laskennallisia eriä ja asuntolainan lyhennyksiä
 ** Laskelma2 = välttämättömyyskulutuksessa huomioitu myös asuntolainan lyhennykset
 Rahanarvonkertoimet 2001->2004:0,173

Asetelma 2. Kulutusyksiköiden ja kahdella kulutusmenokäsitteellä laskettujen lapsesta johtuvien menojen kasvuskaala lapsiluvun mukaan

Lasten lukumäärä	Kulutus- yksiköt	Kulutusmenojen lisäys	
		laskelma1*	laskelma2**
Keskim.	0,30	0,24	0,28
1	0,18	0,17	0,20
2	0,31	0,26	0,30
3	0,40	0,30	0,33
4	0,47	0,31	0,31

* Laskelma1 = välttämättömyyskulutuksessa huomioitu asumisen menot ilman laskennallisia eriä ja asuntolainan lyhennyksiä
 ** Laskelma2 = välttämättömyyskulutuksessa huomioitu myös asuntolainan lyhennykset

Keskimäärin yksi lapsi lisäsi siis kotitalouden välttämättömyyskulutusta noin neljänneksellä tai runsaalla neljänneksellä. Tämä tulos merkitsee sitä, että yhden-kahden lapsen kotitalouksissa toteutunut kulutus noudatti kulutusyksikköskaalassa oletettua lisäystä silloin, kun puhutaan välttämättömyysmenoista, mutta kolmen tai useamman lapsen talouksissa menot eivät enää kasvaneet samassa suhteessa. Tässä yhteydessä on syytä panna merkille, että viisi- tai useampilapsisten kotitalouksien käytettävissä olevat tulot olivat merkittävästi pienemmät kuin nelilapsisissa keskimäärin. Tällä aineistolla ei voida sanoa, johtuuko kasvun hidastuminen suurissa perheissä budjettirajoituksesta vai skaalaeudesta. Ensin mainittu on todennäköisin, sillä monilapsisten kotitalouksien tulotasokaan ei nouse lapsiluvun mukana.

Välttämättömien kulutusmenojen lisäksi lasten päivähoito aiheuttaa usein kustannuksia lapsiperheille. Päivähoitomaksut määräytyvät perheen koon ja tulojen mukaan ja perittävät maksut vaihtelevat 18–200 euroa kuukaudessa lasta kohden voimassa olevien säädösten mukaan. Tuloina otetaan huomioon lapsen vanhemman ja tämän kanssa avio- tai avoliitossa elävän henkilön veronalaiset ansio- ja pääomatulot sekä verosta vapaat tulot. Mikäli perheen tulot jäävät tulorajan alapuolelle, päivähoitomaksua ei peritä. Tuloraja on kahden hengen perheelle 918 euroa kuussa ja tästä ylimenevältä osalta maksuprosentti on 11,5 prosenttia. Tuloraja kolmen hengen perheelle on 1,132 euroa kuussa ja tästä ylimenevästä osasta maksuprosentti on 9,4 prosenttia. Neljän hengen perheelle tuloraja on 1 1344 euroa kuussa ja tästä ylimenevästä osasta maksuprosentti on 7,9 prosenttia. Maksu ensimmäisestä lapsesta on enintään 200 euroa kuukaudessa, toisesta lapsesta enintään 180 euroa ja sitä seuraavista lapsista 20 prosenttia ensimmäisen lapsen maksusta. Osapäivämaksu on kuntien määriteltävissä ja se noin 60 prosenttia kokopäivähoidon kuukausimaksusta.

Perheistä, joissa on alle kouluikäinen lapsi, noin 50 prosenttia käyttää kokopäiväistä kunnallista päivähoitoa. Lisäksi noin 10 prosenttia alle kouluikäisten lasten perheistä käyttää osapäiväistä päivähoitoa. Alle kouluikäisistä lapsista 48 prosenttia (190 660 lasta) oli kokopäiväisessä kunnallisessa päiväkodissa tai perhepäivähoidossa vuoden 2003 lopussa. Lisäksi osapäiväisessä kunnallisessa päivähoidossa oli noin 56 000 lasta.

Noin 10 prosenttia perheistä, joilla on lapsi kunnallisessa kokopäivähoidossa, on vapautettu päivähoitomaksusta perheen tulojen pienuuden vuoksi vuoden 2002 Tulonjakotilaston mukaan. Perheistä, joilla on lapsi kunnallisessa osapäivähoidossa, noin 16 prosenttia on vapautettu päivähoitomaksusta tulojen pienuuden vuoksi. Päivähoitomaksujen suuruus niiden perheiden parissa (jotka maksoivat hoitomaksuja) on keskimäärin 186 euroa kuussa perheillä, joilla oli ainakin yksi lapsi kokopäivähoidossa ja 105 euroa kuussa perheiltä, joilla oli ainakin yksi lapsi osapäivähoidossa.

Taulukossa 3.1 on esitetty keskimääräiset päivähoitomaksut kuukaudessa sekä maksuista kokonaan vapautettujen perheiden osuudet eri perhetyypeissä ja tulotyhmissä. Luvut koskevat ainoastaan kokopäivähoidossa olevia lapsia. Kahden vanhemman lapsiperheistä on vapautettu hoitomaksuista viisi prosenttia talouksista, yksinhuoltajista huomattavasti enemmän, noin 40 prosenttia. Perheitä, joilta ei peritä hoitomaksuja tulojen pienuuden vuoksi, on odotetusti eniten alimmassa tuloviidenneksessä. Noin kolmannes alimpaan tuloviidennekseen kuuluvista perheistä on vapautettu hoitomaksuista. Toiseksi alimmassa tuloluokassa maksusta vapautettujen perheiden osuus on enää 10 prosenttia, kolmannessa kolme prosenttia. Kahteen ylimpään tuloviidennekseen kuuluvista perheistä käytännössä kukaan ei ole vapautettu hoitomaksuista tulojen pienuuden vuoksi.

Kahden vanhemman lapsiperheet, jotka maksoivat hoitomaksuja, maksoivat niitä keskimäärin 193 euroa kuukaudessa, keskimäärin 11,3 kuukaudelta. Parit, joilla on yksi lapsi hoidossa, maksoivat keskimäärin 157 euroa kuussa hoitomaksuja noin yhdeksältä kuukaudelta vuodessa. Parit, joilla on kaksi lasta hoidossa, maksoivat noin 300 euroa kuukaudessa hoitomaksuja 16,4 hoitokuukaudesta⁷ vuonna 2002. Yksinhuoltajat, jotka maksoivat hoitomaksuja, maksoivat niitä keskimäärin 118 euroa kuukaudessa, noin 11 kuukaudelta. Yksinhuoltajataloudet, joilla oli yksi lapsi hoidossa, maksoivat hoitomaksuja noin 123 euroa kuussa, noin yhdeksältä kuukaudelta vuodessa.⁸

Maksettujen hoitomaksujen keskiarvo alimmassa tuloluokassa on 132 euroa kuukaudessa, toiseksi alimmassa 173 euroa kuukaudessa. Hoitomaksun katto 200 euron lasta kohden kuukaudessa näyttää tulevan vastaan jo suuressa osassa keskituloisia perheitä, sillä hoitomaksut ovat suunnilleen samansuuruisia, noin 210–220 euroa kuukaudessa, kolmannessa, neljännessä ja ylimmässä tuloviidenneksessä.

Taulukko 3.1 Päivähoitomaksusta pienituloisuuden vuoksi vapautetut sekä maksujen keskiarvot kotitaloutta kohden eri perhetyypeissä ja tuloviidenneksissä vuonna 2002 (Vain kunnallisessa kokopäivähoidossa olevat lapset)

Perhetyyppi	maksut/kk kaikki keskiarvo	ei maksua osuus perheistä (%)	maksut/kk maksajat* keskiarvo	maksettuja kuukausia* keskiarvo
Parit	183	5	193	11,3
1 lapsi hoidossa	146	4	157	8,9
2 lasta hoidossa	272	8	297	16,4
Yksinhuoltaja	71	40	118	11,0
1 lapsi hoidossa	69	43	123	9,1
Tuloviidennes**				
I	89	32	132	10,0
II	150	10	173	10,8
III	200	3	214	11,9
IV	209	0	221	11,6
V	212	0	220	11,7
Kaikki	168	10	193	11,3

* Keskiarvot laskettu maksetuista kokopäivähoitomaksuista kotitaloutta kohden (ei kulutusyksikköä kohden), maksuista vapautetut kotitaloudet eivät ole mukana.

** Tuloviidennekset muodostettu henkilöiden kesken kotitalouden kulutusyksikköä kohden lasketun käytettävissä olevan tulon perusteella.

Lähde: Tulonjakotilasto 2002.

⁷ Hoitokuukaudet on laskettu lasten mukaan. Toisin sanoen, mikäli kaksi lasta on 8 kuukautta hoidossa vuoden aikana, maksettavia kuukausia kertyy 16 vuodessa.

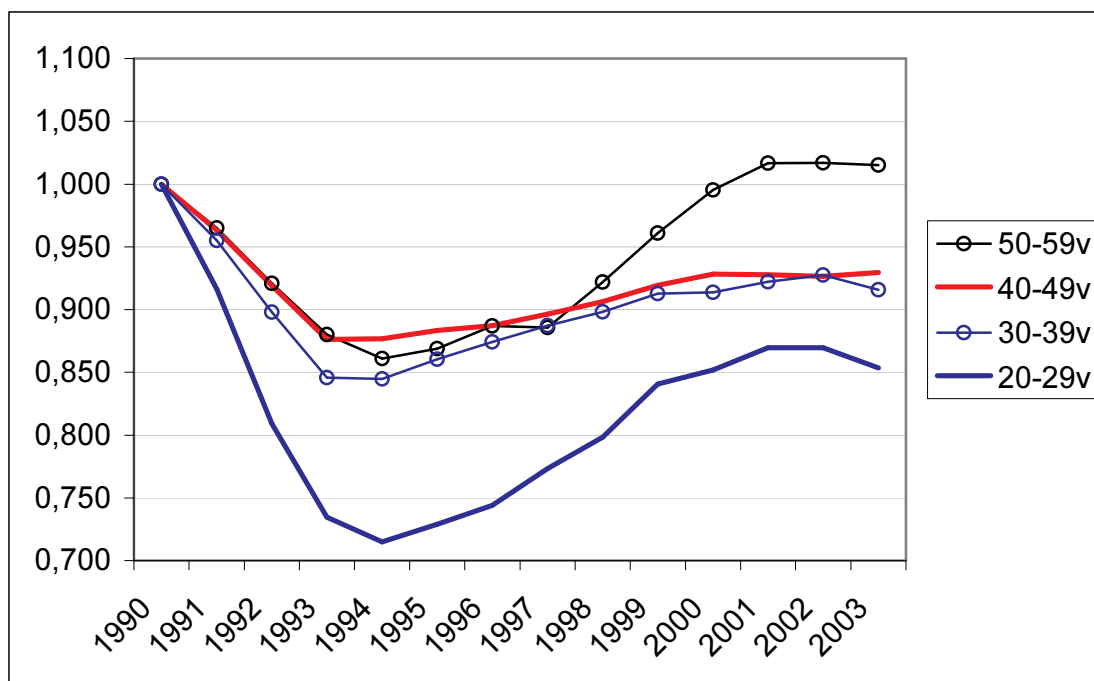
⁸ Kahden tai kolmen lapsen hoitomaksuja ei voitu estimoida aineistorajoitusten vuoksi.

4. Lapsiperheiden toimeentulon hankkimisen edellytykset

4.1 Laadulliset ja määrälliset muutokset työmarkkinoilla

Työllisyysaste laski voimakkaasti laman aikana koko työikäisessä väestössä. Vuonna 1990 työikäisistä eli 15–64-vuotiaista suomalaisista 74,1 prosenttia luettiin työllisiksi. Osuus laski laman aikana alimmillaan 60,0 prosenttiin vuonna 1994. Työllisyysaste alkoi kohota laman jälkeen saavuttaen nykyisen hieman yli 67 prosentin tason vuosituhannen vaihteessa.

Työllisyysaste on kehittynyt 1990 -luvun aikana hyvin eri tavalla eri ikäryhmissä. Kuviossa 4.1 on kuvattu työllisyysasteen kehitys 20–60 vuotiaiden parissa kymmenen vuoden ikäryhmissä. Ainoastaan 50–59 vuotiaiden parissa työllisyysaste on kohonnut lamaa edeltävälle tasolle. Vuonna 2003 50–59 vuotiaiden työllisyysaste oli noin 2 prosenttiyksikköä korkeampi kuin ennen lamaa, sillä heidän työllisyysasteensa on kasvanut vuoden 1990 71,7 prosentista 72,8 prosenttiin. Nuorempien ikäryhmien työllisyysasteet ovat edelleen alle lamaa edeltävää tasoa. 30–39 ja 40–49 vuotiaiden työllisyysasteet olivat vuonna 2003 81,6 ja 83,9 prosenttia eli 7-8 prosenttiyksikköä alle lamaa edeltävää tasoa. 20–29 vuotiaiden nuorten aikuisten työllisyys on heikentynyt voimakkaimmin. Heidän työllisyysasteensa oli vuonna 2003 65,2 prosenttia eli noin 15 prosenttiyksikköä alle lamaa edeltävää tasoa. Työllisyysaste on heikentynyt melko samalla voimakkuudella sekä miehillä että naisilla eri ikäluokissa. Ainoat sukupuolittaisen erot työllisyysasteen kehityksessä ovat, että 30–38 vuotiailla naisilla työllisyysaste on laskenut noin kaksi prosenttiyksikköä enemmän kuin samanikäisillä miehillä. Sen sijaan 50–59 vuotiaiden naisten työllisyysaste on parantunut noin kolme prosenttiyksikköä enemmän kuin samanikäisillä miehillä.

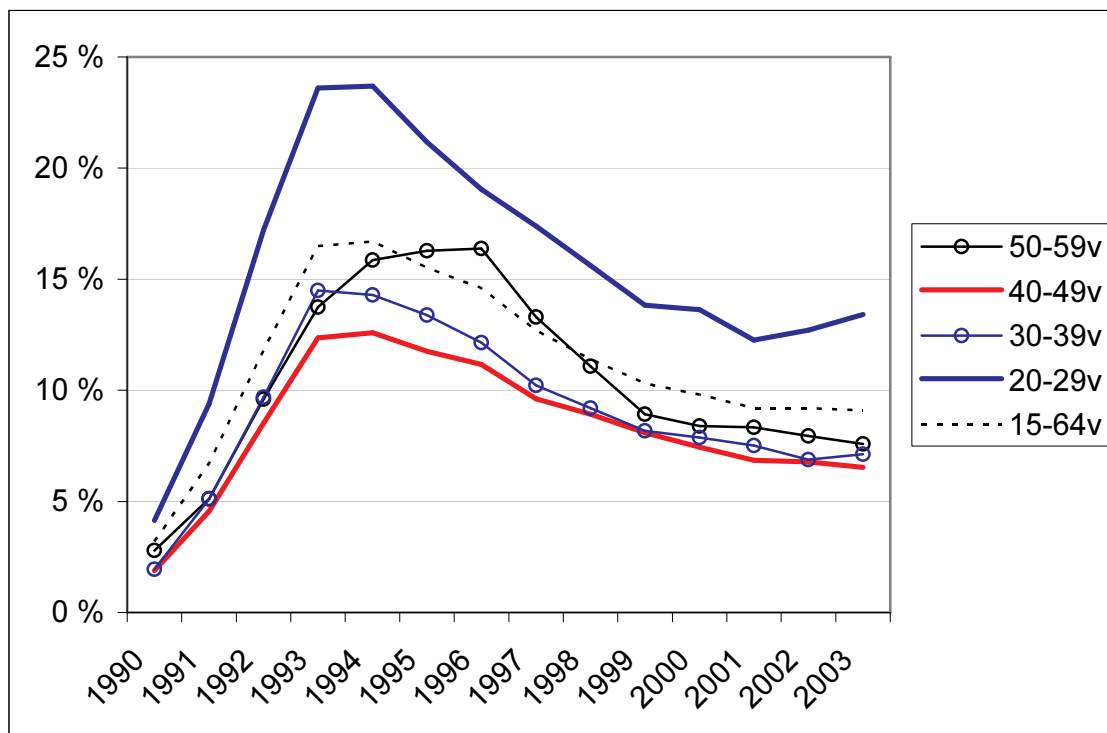

Kuvio 4.1 Työllisyysasteet eri ikäryhmissä 1990-2003 (vuosi 1990 = 100)

Lähde: Työvoimatutkimus

Työttömyysasteen kehitys on seurannut käänteisesti työllisyysasteen kehitystä, kuten kuviosta 4.2 voidaan havaita. Työttömyysaste nousi voimakkaasti laman aikana ja se oli korkeimmil-

laan 16,7 prosenttia vuonna 1994. Työttömyysaste laski voimakkaasti 1990-luvun lopulla ja vuonna 2002 työttömyysaste oli 9,1 prosenttia. Työttömyys on silti edelleen huomattavasti korkeampi kuin ennen lamaa, sillä vuonna 1990 työttömyysaste oli vain 3,2 prosenttia. Työttömyys kasvoi voimakkaasti (3-4 kertaiseksi) kaikissa ikäryhmissä, mutta työttömyys on prosentuaalisesti kasvanut eniten 20–29 vuotiaiden parissa; 4,2 prosentista 13,3 prosenttiin vuosina 1990–2002. Prosentuaalisesti pienin työttömyyden kasvu on ollut 40–49 vuotiaiden parissa, joiden työttömyysaste on kasvanut 1,9 prosentista 6,5 prosenttiin. 30–39 vuotiaiden parissa työttömyysasteet ovat kasvaneet 1,9 prosentista 7,1 prosenttiin ja 50–59 vuotiaiden 2,8 prosentista 7,6 prosenttiin vuosina 1990–2002. Samoin kuin työllisyysasteen kehitys, myös työttömyysasteen kehitys on ollut samanlaista vertailtaessa saman ikäluokan miehiä ja naisia. Toisin sanoen, työttömyysaste on kasvanut kaikissa ikäryhmissä samalla tapaa miehillä ja naisilla.

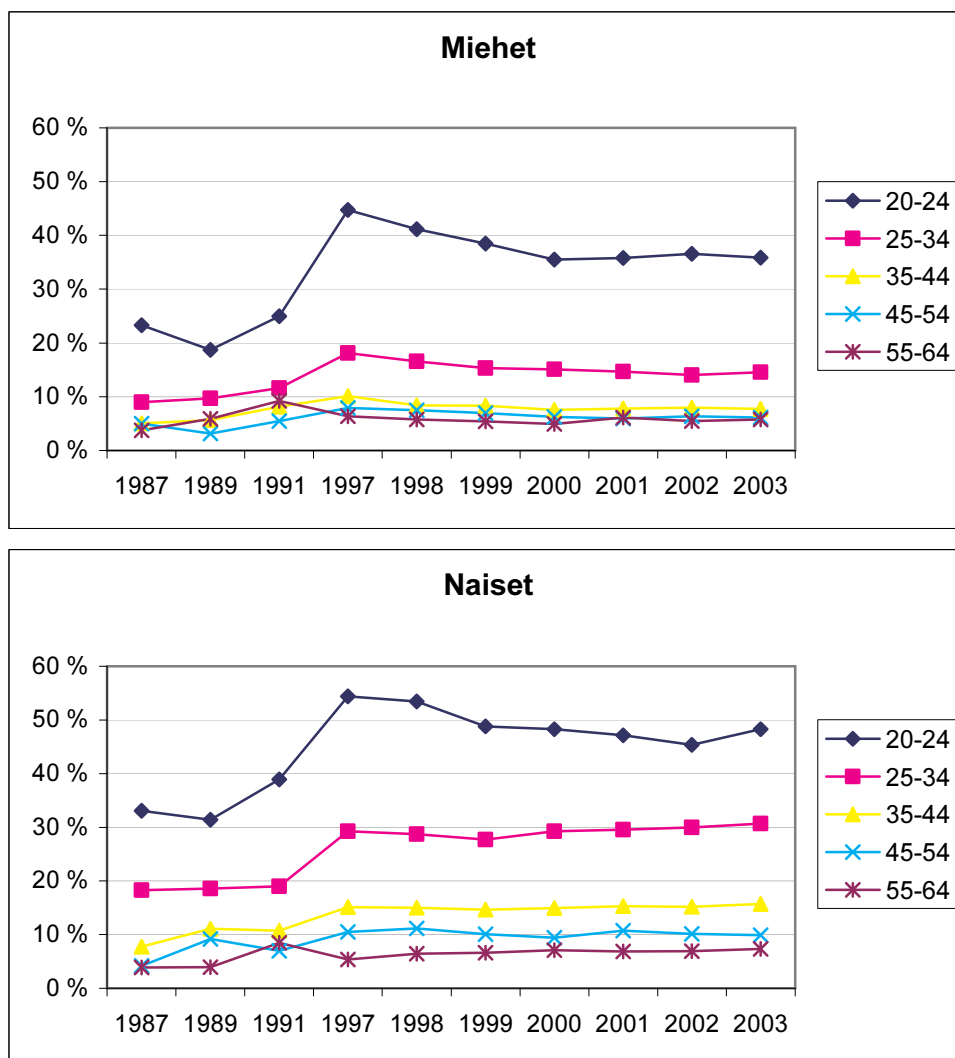
Kuvio 4.2 Työttömyysasteet eri ikäryhmissä 1990-2003

Lähde: Työvoimatutkimus

Suomalaiset työmarkkinat kävivät 1990-luvulla työllisyyteen ja työttömyyteen liittyvän määrällisen murroksen lisäksi läpi myös laadullisen murroksen (ks. myös Sutela et al. 2001). Hieinan kärjistäen voidaan sanoa, että 1980-luvun liki täystyöllisyys pysyvine työsuhteineen vaihtui 1990-luvulla työvoiman ylitarjonnaksi ja epätyypillisiksi työsuhteiksi. Kuviossa 4.3 on esitetty määräaikaisten työsuhteiden osuuden kehitys kaikista työsuhteista miehillä ja naisilla eri ikäryhmissä vuosina 1987–2003. Vuonna 2003 kaikista työsuhteista 12,7 prosenttia oli määräaikaista miehillä ja 20,0 prosenttia naisilla. Ennen lamaa vuonna 1989 osuudet olivat miehillä 8,8 prosenttia ja naisilla 15,5 prosenttia. Määräaikaisten työsuhteiden osuuden kasvu 1990-luvulla kohdistui erityisesti nuoriin 20–24 vuotiaisiin miehiin ja naisiin sekä 25–34 vuotiaisiin naisiin. Määräaikaisten työsuhteet ovat yleisimpiä naisvaltaisilla julkisen sektorin aloilla. (Ks. myös Savola 2000.)

Vuonna 2003 noin 36 prosenttia 20–24 vuotiaista miehistä ja 58 prosenttia naisista oli määräaikaaisessa työsuhteessa. Vastaavat osuudet ennen lamaa vuonna 1989 olivat 19 ja 33 prosenttia. Määräaikaisten työsuhteiden osuudet eivät ole kasvaneet yhtä voimakkaasti 25–34 vuotiaiden parissa; vuonna 2003 25–34 vuotiaista miehistä 15 prosenttia ja naisista 31 prosenttia oli määräaikaaisessa työsuhteessa, kun osuudet olivat vuonna 1989 noin 9 ja 18 prosenttia. Määräaikaisten työsuhteiden osuudet laskevat työntekijän iän mukaan ja tässä trendissä ei ole tapahtunut muutoksia 1990-luvun aikana.

Näyttääkin siltä, että pysyvän työsuhteen saaminen on myöhentynyt 1990-luvulla, erityisesti naisilla. Tosin määräaikaisuus on yleistynyt myös yli 44-vuotiailla naisilla; ennen lamaa noin neljä prosenttia yli 44 vuotiaista naisista oli määräaikaaisessa työsuhteessa, kun taas vuonna 2003 osuus on noussut noin yhdeksään. Sen sijaan määräaikaisten työsuhteiden osuus ei ole sanottavasti kasvanut yli 44 vuotiaiden palkansaajamiesten parissa; vain pari prosenttiyksikköä vuodesta 1989, eli noin neljästä prosentista kuuteen prosenttiin.

Kuvio 4.3 Määräaikaisten työsuhteiden osuus kaikista työsuhteista iän mukaan 1987 - 2003
Lähde: Työvoimatutkimus

4.2 Asuntomarkkinoiden kehitys ja lapsiperheiden aseman muutos asuntomarkkinoilla

Asuntomarkkinat ovat viimeisen 20 vuoden aikana olleet jatkuvasti muutoksessa. Tänä aikana sekä asumisen hallintamuotojen jakaumassa että asuntojen hinnoissa ja vuokrissa tapahtuneet muutokset ovat olleet poikkeuksellisen voimakkaita muihin Euroopan maihin verrattuna. Asuntomarkkinoiden muutokset ovat olleet seurausta rahoitusmarkkinoiden muutoksista, poikkeuksellisista taloussuhdanteista, vuokramarkkinoiden vapautumisesta ja demografisista muutoksista (muuttoliike ja kotitalouksien keskikoon pienentyminen).

Vuokramarkkinoilla kymmenen viime vuotta ovat olleet suurten muutosten aikaa. Vuokrasääntelyn purku (ja lama-aika) 1990-luvun puoliväliin mennessä lisäsi vapaarahoitteisten vuokra-asuntojen tarjontaa voimakkaasti. Tämä lisätarjonta ei kuitenkaan ollut riittävää, sillä vuokrat ovat vuodesta 1990 nykyhetkeen vapaarahoitteisella puolella kaksinkertaistuneet ja aravapuolella nousseet 90 prosenttia. Kysyntäpaine vuokra-asuntoihin ja toisaalta matala korkotaso on muuttanut samalla vuokra- ja omistusasuntomarkkinoiden suhteellista asemaa. Kuten oheisesta taulukosta voi nähdä, niin keskimäärin pääkaupunkiseudun ulkopuolella vuokralla voi jo maksaa asuntolainaa ja rahaa jää vielä hoitomenoihinkin.

Taulukko 4.1 Vuokralla voi jo maksaa omistusasuntolainaa

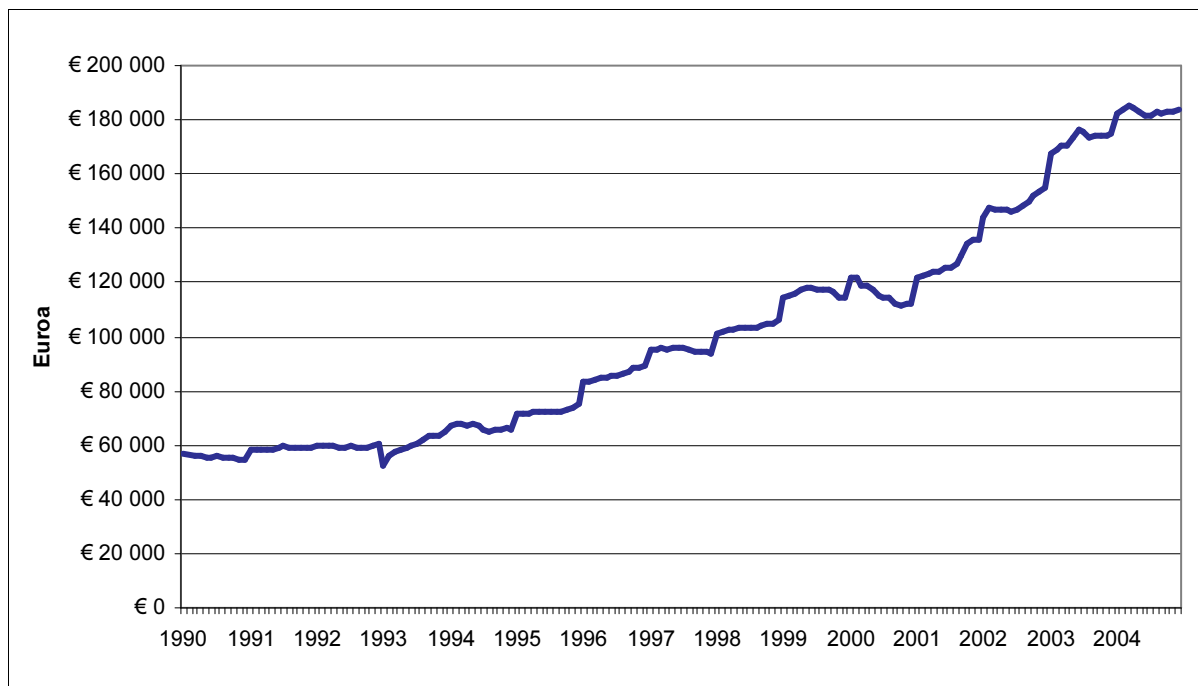
	YKSIÖ		KAKSIO	
Alue	Omistusasunnon neliöhinta €	Neliövuokralla maksaa lainaa €/m2 (% neliöhinnasta)*	Omistusasunnon neliöhinta €	Neliövuokralla maksaa lainaa €/m2 (% neliöhinnasta)*
PKS	2 734	2 431 (89 %)	2 352	1 998 (85 %)
Muu maa	1 343	1 661 (124 %)	1 193	1 424 (119 %)

* Lainakorko 3 % ja laina-aika 20 vuotta.

Lähde: IV/2004 (Tilastokeskus)

Asuntorahoitusmarkkinoiden muutosten lähtölaukaus oli 1980-luvulla tapahtunut rahoitusmarkkinoiden vapauttaminen. Tästä seurasi nopeasti asuntolainojen saatavuuden merkittävä paraneminen, joka näkyi lainan saannin helpottumisena, lainaosuuksien nousuna, laina-aikojen pidentymisenä ja lainakorkojen markkinasidonnaisuuden lisääntymisenä. 1980- ja 1990-lukujen vaihteen asuntomarkkinabuumi oli pitkälti sidoksissa yleiseen lainarahan määrän kasvuun. Suomen vaiheittainen integroituminen 1990-luvulla Euroopan rahoitusmarkkinoihin jatkoi asuntorahoitusmarkkinoiden kehitystä etenkin korkotason merkittävän madaltumisen ja vakaantumisen, mutta myös laina-aikojen pidentymisen ja lainojen saatavuuden lisääntymisen muodossa. Lopputuloksena asuntorahoitusmarkkinoiden kehityksestä on, että samalla kuukausirasituksella⁹ voi hoitaa nyt peräti noin kolminkertaisen määrän asuntolainaa verrattuna 1990-luvun alkuun. Lainamäärät ja laina-ajat ovat myös kasvaneet merkittävästi. Vuonna 2004, 20 vuotta ja sitä pitempien laina-aikojen osuus oli 39 prosenttia, ja yli 100 000 euron asuntolaina oli 11 prosentilla asuntovelallisista (Suomen Pankkiyhdistys). 1990-luvun lama vei monet perheet ylivelkaantuneeseen tilanteeseen, ja asuntolainamäärien kasvu lisää kotitalouksien riskejä.

⁹ Laskelma huomioi korkotason, ansiotason ja korkovähennyksen muutoksen. Lisäksi laina-aikojen jatkuva pidentyminen on otettu huomioon. Tarkastelu ei huomioi tuloverotuksen muutoksia.

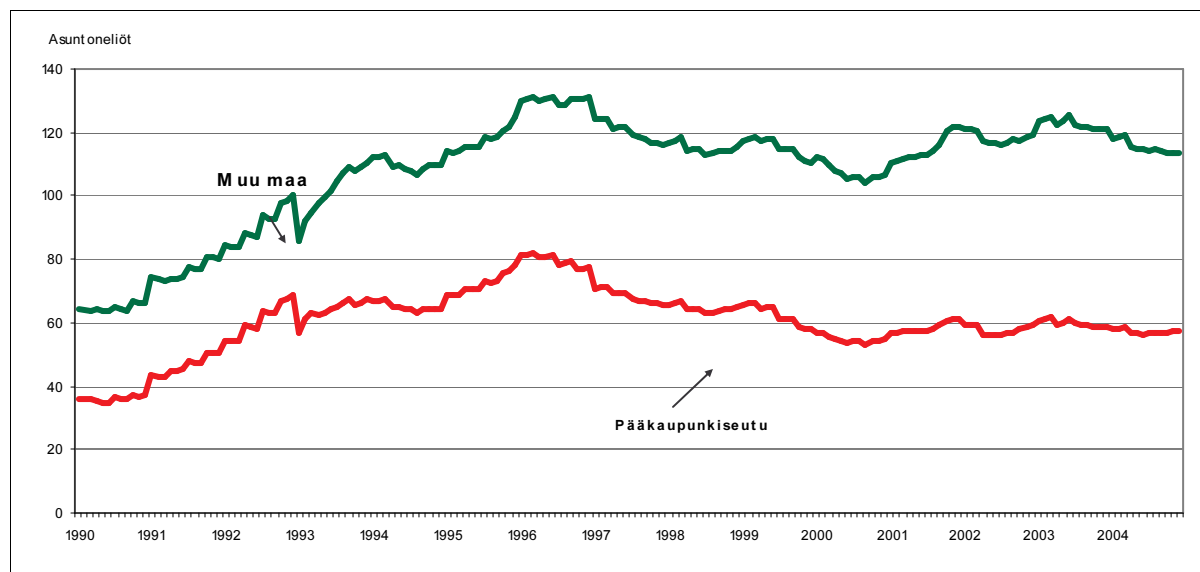

Kuvio 4.4 Kuinka suuren lainan voi hoitaa 500 eurolla kuukaudessa (korjattu vuosittain ansio-
tasoindeksillä)

*) Vuosittain pidentyvä laina-aika = 15 vuotta 1990-95, -96: 16 v., - 97: 17 v. ... 2003: 25v.

Asuntojen hintojen trendimäinen nousu laman jälkeen 1990-luvun puolivälistä alkaen on suurelta osin seurausta asuntorahoituksen kustannuksen dramaattisesta halpenemisestä (ks. edellä oleva kuvio). Asuntojen hintoihin on tämän ohella vaikuttanut talouskehitys, talouskasvun aikaansaama muuttoliike kasvukeskuksiin sekä kotitalouksien määrän kasvu. Jotta asuntorahoituksen halpenemisen ja asuntojen hintojen nousun lopputulemaa eli asunnonhankkijan tilanteen muutosta voisi arvioida, niin näitä kehityksiä pitäisi tarkastella yhdessä. Yksi tapa on katsoa, paljonko samalla lainarasisituksella kuukaudessa saa asuntoneliöitä eri ajanjaksoina. Alla olevasta kuviosta¹⁰ huomataan, että lama-aikana asunnonhankkijan tilanne parantui kaikkialla Suomessa siinä määrin, että asuntoneliöitä sai samalla kuukausittaisella lainarasisituksella kaksinkertaisen määrän. Tarkasteltaessa tilannetta laman jälkeen huomataan, että muualla maassa tilanne on pysynyt käytännössä ennallaan, mutta heikentynyt pääkaupunkiseudulla varsin huomattavasti. Asuntojen hintojen nousu on siis enemmän kuin syönyt lainarahan halpenemisen hyödyn. Lisäksi on otettava huomioon, että hintojen noustessa kotitalouksien omaraahoitusosuus nousee koko ajan. Osittain kotitaloudet ovat kompensoineet hintojen nousua laina-aikoja pidentämällä ja asumisväljyyttä, joka on yksi asumistason mittari, onkin parantanut laman jälkeen, kuten myöhemmässä tarkastelussa paljastuu.

¹⁰ Nyt laina-aika on pidetty vakiona (18 vuotta), koska laina-ajan pidentäminen lisäisi lainarasisitusta lisävuosien osalta. Tarkastelu ei huomioi tuloverotuksen muutoksia.

Kuvio 4.5 Montako asuntoneliötä saa 500 €/kk (korjattu ansiotasoineksillä) lainanhoitomaksuilla? (laina-aika kiinteä, 18 vuotta)

Lapsiperheiden asema asuntomarkkinoilla¹¹

Edellä kuvattiin asuntomarkkinoilla tapahtuneita yleisiä muutoksia. Keskeinen mielenkiinto kohdistuu tässä kuitenkin lapsiperheiden asemaan ja sen muutoksiin. Seuraavassa tätä käsitellään eri näkökulmista. Yksi tapa tarkastella asumisen taloudellista roolia on katsoa, kuinka paljon kotitaloudelle jää varoja muuhun käyttöön asumismenojen¹² maksun jälkeen. Omistusasunnoissa asuvat ovat vuokra-asujia parempituloisia, ja heillä jää varoja muuhun kulutukseen selvästi enemmän kuin vuokra-asujilla. Omistusasujilla muuhun kulutukseen käytettävissä olevat varat ovat kasvaneet merkittävästi ja ero vuokra-asujiin on kasvanut vuodesta 1995 vuoteen 2003.

Taulukko 4.2 Asumismenojen maksamisen jälkeen käytettävissä olevat rahavarat kulutusyksikköä kohden lapsiperheillä (euroa vuodessa, 2003 rahassa)

asumismuoto	1995	2003	muutos
Omistusasunto, velkaa	13 921	16 678	19,8 %
Omistusasunto, velaton	14 775	21 710	46,9 %
Vuokra-asunto, vapaa	10 073	10 572	5,0 %
Vuokra-asunto, kunta/yleishyödyllinen	8 999	10 153	12,8 %

Vastaavasti lapsen iän mukaan tarkasteltuna varoja muuhun kulutukseen on kaikkien vähiten nuorimpien lapsien perheissä. Kahden vanhemman perheessä erot eivät ole suuria, mutta yk-

¹¹ Tässä osiossa olevat asumismeno-osuustiedot perustuvat Tilastokeskuksen kulutustutkimuksen aineistoihin vuosilta 1990-2001. Muut tiedot (ellei toisin mainita) perustuvat Tilastokeskuksen tulonjakoaineiston 1995-2002 ja Tulo- ja elinolotutkimuksen vuoden 2003 aineiston perusteella tuotettuihin tietoihin.

¹² Asumismenot sisältävät kaikki juoksevat asumismenot, kuten vuokran, hoitovastikkeen, lainojen korot ja lyhennykset.

sinhuoltajilla taso on ylipäättään kahden vanhemman perheitä selvästi matalampi ja etenkin nuorimpien lapsien perheissä varoja muuhun kulutukseen on vähän, vain noin 700 euroa kuukaudessa kulutusyksikköä kohden. Yksinhuoltajaperheiden muuhun kulutukseen käytössä olevien tulojen kehitys on ollut myös selvästi kahden vanhemman talouksia heikompi.

Taulukko 4.3 Asumismenojen maksamisen jälkeen käytettävissä olevat rahavarat kulutusyksikköä kohden nuorimman lapsen iän mukaan (euroa vuodessa vuoden 2003 rahassa)

	Parit			Yksinhuoltajat			
	1995	2003	%-muutos	1995	2003	%-muutos	
0-3 vuotta	11206	13037	16,3 %	0-7 vuotta	8 411	8 420	0,1 %
4-6 vuotta	11846	14765	24,6 %	7-13 vuotta	1 032	11 083	10,4 %
7-9 vuotta	12655	16697	31,9 %	14-17 vuotta	9 799	10 299	5,1 %
10-13 vuotta	12942	16595	28,2 %				
14-17 vuotta	13733	20438	48,8 %				

Lasten lukumäärä on ikäkin kriittisempi tekijä. Yhden lapsen perheet ovat hyvin toimeentulevia, etenkin kahden vanhemman perheissä, mutta monilapsisilla perheillä on selvästi vähemmän varoja kulutukseen. Yksi osa selitystä on näiden perheiden muita suuremmat asumismenot. Myös kulutukseen käytettävissä olevan rahamäärän nousu on ollut heillä kaikkien hitainta. Taustalla vaikuttavia asioita ovat ainakin työuran ja lastenhoidon ristiriidat. Tästä yhtenä osoituksena on se, että lasten määrä on keskimäärin suurempi pienempituloisilla perheillä.

Taulukko 4.4 Asumismenojen maksamisen jälkeen käytettävissä olevat rahavarat kulutusyksikköä kohden lasten lukumäärän mukaan (euroa vuodessa vuoden 2003 rahassa)

lasten lkm	Parit			lasten lkm	Yksinhuoltajat		
	1995	2003	%-muutos		1995	2003	%-muutos
1	26 722	36 407	36,2 %	1	13 649	15 387	12,7 %
2	13 273	17 302	30,3 %	2	8 576	8 852	3,2 %
3	9 563	11 723	22,6 %	3+	5 935	6 030	1,6 %
4+	6 681	6 948	4,0 %				

Asuntomarkkina-alueittain tarkasteltuna pääkaupunkiseudulla on yleisesti eniten käytettävissä muuhun kulutukseen. Tilanne kääntyy päinvastaiseksi, kun tarkastellaan kahden alimman tuloviidenneksen kotitalouksia.

Taulukko 4.5 Asumismenojen maksamisen jälkeen käytettävissä olevat rahavarat kulutusyksikköä kohden alueittain (euroa vuodessa)

Lapsiperheet I ja II kvintiili			Kaikki lapsiperheet		
	1995	2003		1995	2003
Pääkaupunkiseutu	6 857	7 637	Pääkaupunkiseutu	13 836	16 508
Muut kasvukeskukset	7 383	8 398	Muut kasvukeskukset	12 125	15 221
Muut yli 20 000 as. kunnat	7 508	8 386	Muut yli 20 000 as. kunnat	11 744	14 183
Muut alle 20 000 as. kunnat	7 849	8 923	Muut alle 20 000 as. kunnat	11 152	14 964

Asuntolainojen korkojen verovähennys on lapsiperheille merkittävä asumisen tuki. Koko korkovähennystuesta lapsiperheet saavat noin 58 prosenttia. Ylemmissä tuloluokissa on enemmän omistusasunnossa asuvia kotitalouksia, ja tuki kohdentuuikin hyvä- ja keskituloisille.

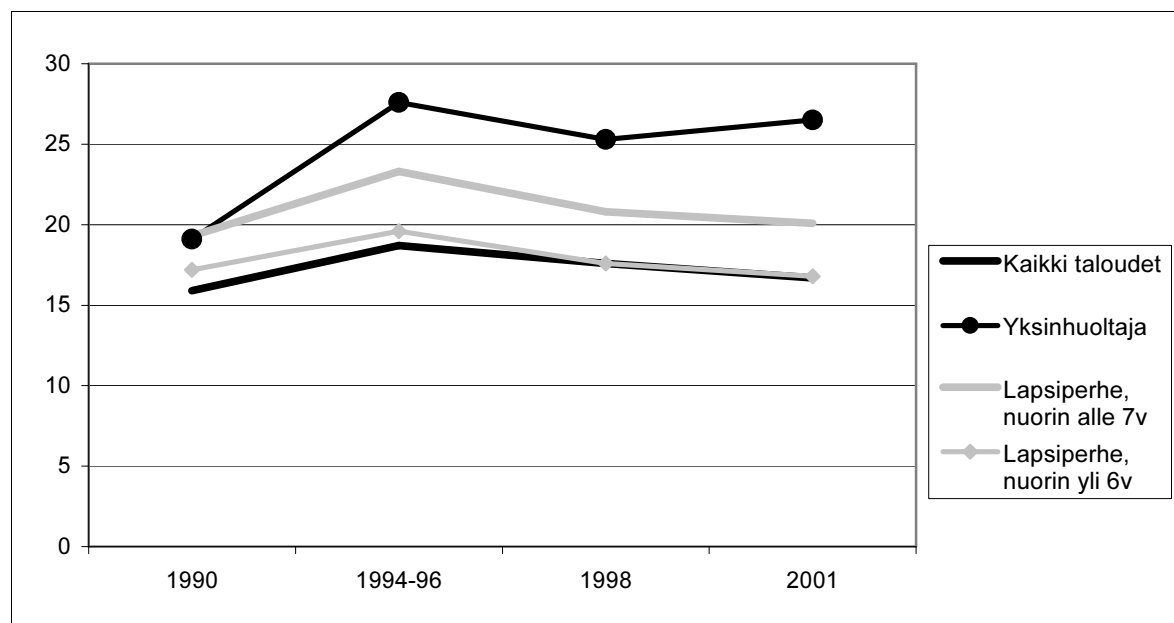
Taulukko 4.6 Korkovähennyksen jakautuminen lapsiperheillä tuloviidenneksen mukaan 2003

Tuloviidennes	Tuensaajien osuus kotitalouksista	Korkovähennystuki kotitaloutta kohden vuodessa	Tukea saanutta Tuki yhteensä
I	30,0 %	477 euroa	14 milj. euroa
II	43,5 %	563 euroa	29 milj. euroa
III	61,1 %	588 euroa	49 milj. euroa
IV	68,3 %	707 euroa	64 milj. euroa
V	66,7 %	916 euroa	59 milj. euroa
Kaikki taloudet	28,7 %	535 euroa	370 milj. euroa*

* Hallituksen kertomus valtiovarain hoidosta ja tilasta 2003 ilmoittaa korkovähennystuen kokonaismääräksi 390 miljoonaa euroa.

Asumismeno-osuuksien kehitys

Asumismenojen rasittavuus, asumismeno-osuuksilla mitattuna, on vuoteen 1990 verrattuna pysynyt koko väestössä ennallaan. Myös lapsiperheiden tilanne on pysytellyt ennallaan, sen sijaan yksinhuoltajatalouksien asumismenojen rasittavuus on lisääntynyt voimakkaasti.

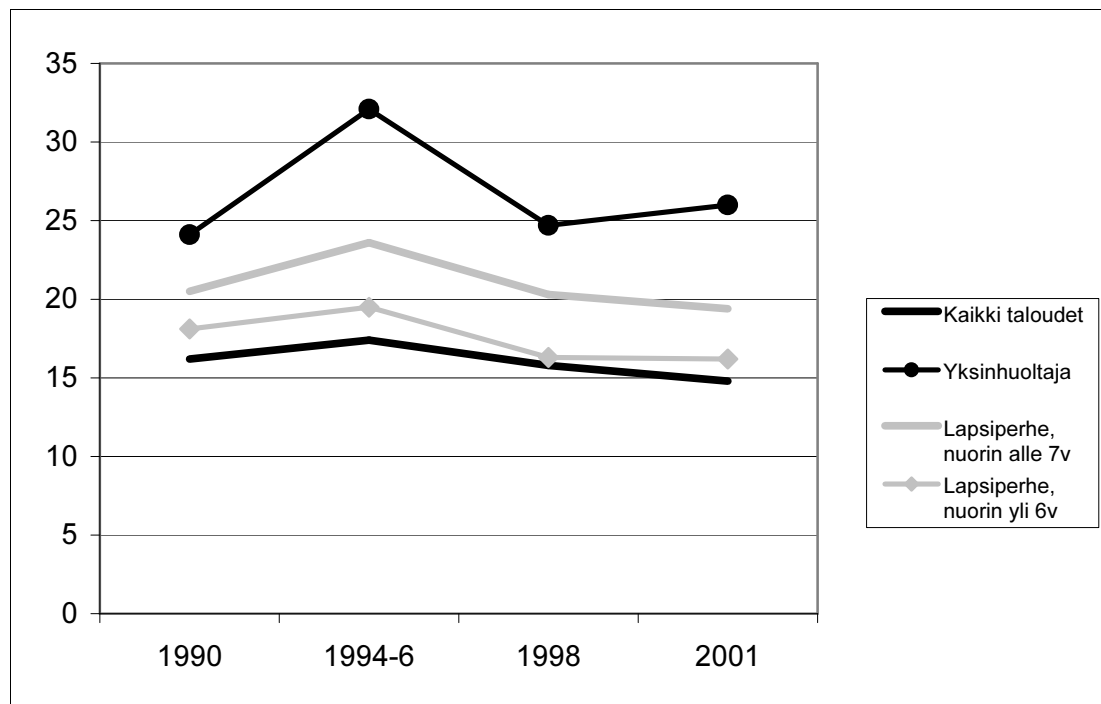

Kuvio 4.6 Asumismeno-osuuden kehitys

Yksinhuoltajien asumismenojen rasittavuus näkyy myös siinä, että vuonna 2001 lähes 40 prosentilla yksinhuoltajista oli yli 30 prosentin asumismeno-osuus, kun muilla talouksilla, esimerkiksi kahden vanhemman lapsiperheillä näin oli alle 20 prosentilla talouksista.

Kuten aiemmin on jo todettu, omistusasujien tulot ovat lisääntyneet suhteessa vuokra-asujietuloihin. Itse asiassa omistusasujien tulot ovat vuodesta 1990 nousseet ja vuokra-asujien

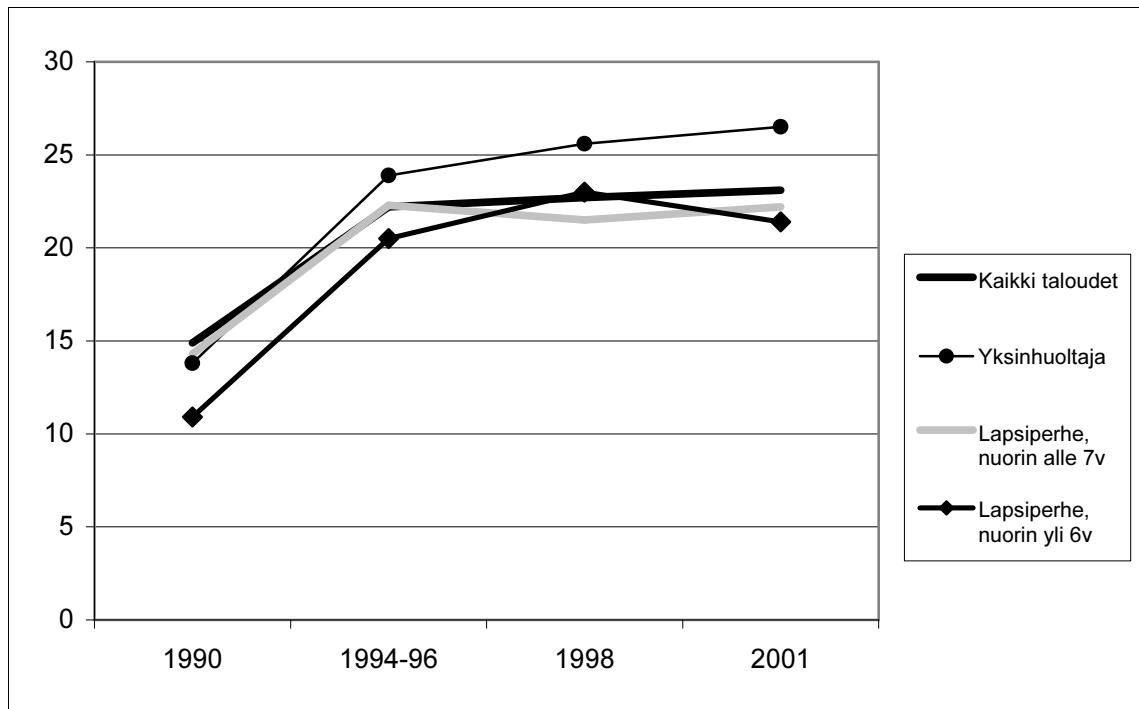
pudonneet. Kun asumismenojen osalta omistusasujien asumismenot ovat pysytelleet reaalisesti ennallaan ja vuokra-asujien nousseet merkittävästi, niin on selvää, että vuokra-asujien tilanne on kokonaisuutena heikentynyt omistusasujiin verrattuna. Omistusasujien tilanne on taas tarkastelujaksona parantunut ja keskimäärin asumismenojen osuus on varsin kohtuullinen.

Kuvio 4.7 Omistusasujien asumismeno-osuudet

Omistusasujien osalta yksinhuoltajien kehitys on jälleen silmiinpistävä, sillä he ovat ainoa ryhmä, joiden asumismenojen rasittavuus on lisääntynyt vuoden 1998 jälkeen.

Vuokra-asujilla asumismeno-osuudet ovat viitisen prosenttiyksikköä korkeammat vuonna 2001 kuin omistusasujilla, vaikka lähtöpisteessä vuonna 1990 tilanne oli toisinpäin. Yksinhuoltajien muita heikompi tilanne ja tilanteen kehittyminen näkyy jälleen.

Kuvio 4.8 Vuokra-asujien asumismeno-osuudet

Asumismenojen rasittavuudesta kertovat myös asumismenojen maksuongelmat. Lapsiperheillä maksuongelmia oli muita talouksia useammin. Maksuongelmia oli vuonna 2003 suhteellisen paljon etenkin kuntien ja yleishyödyllisten omistamissa vuokra-asunnoissa asuvilla. Omistusasunnoissa asuvilla oli maksuongelmia yleisesti vähemmän, mutta kahden alimman kvintiilin kotitalouksilla maksuongelmia oli huolestuttavan paljon.

Taulukko 4.7 Asumismenojen maksuviivästyksiä lapsiperheissä

	Kaikki	I ja II tuloviidennes
Omistusasunto, velallinen	12,5 %	26,9 %
Omistusasunto, velaton	4,5 %	11,7 %
Vuokra-asunto, vapaa	22,8 %	27,3 %
Vuokra-asunto, kunta/yleishyödyllinen	32,6 %	37,0 %

Lähde: Tulo- ja elinolotutkimus 2003

Yksinhuoltajilla noin neljänneksellä oli maksuviiveitä, joskin 3+-lapsissa perheissä joka kolmannella oli maksuviivästyksiä. Kahden vanhemman perheissä maksuviivästyksiä oli eniten suurilapsissa perheissä (30 %).

Asumisväljyyden kehitys

Lapsiperheet asuvat jonkin verran muita talouksia ahtaammin. Matalan tulotason lapsiperheet asuvat selvästi muita ahtaammin, eikä asumisväljyys ole juuri kasvanut 1990-luvun puolivälistä. Hyvätuloisilla lapsiperheillä asumisväljyyden kehitys on toisaalta ollut varsin merkittävää, mikä voisi ilmaista omistusasumisen asumismahdollisuuksien parantumista, sillä suuri

osa näistä lapsiperheistä asuu omistusasunnossa. Ylemmissä tuloluokissa asumisväljyyden kasvu on ollut merkittävää.

Taulukko 4.8 Asumisväljyyden kehitys eri tuloryhmissä vuosina 1995 ja 2003 (m²/hlö, viitehenkilöt alle 55-vuotiaita)

Lapsiperheet			Perheet, ei lapsia		
	1995	2003		1995	2003
I kvintiili	23,9	24,0	I kvintiili	32,5	30,6
II kvintiili	25,0	25,7	II kvintiili	33,2	34,2
III kvintiili	26,1	28,8	III kvintiili	33,2	38,7
IV kvintiili	28,0	31,7	IV kvintiili	37,5	38,8
V kvintiili	33,2	38,8	V kvintiili	44,1	46,5
Pienituloiset	25,8	24,3	Pienituloiset	31,8	29,4

Omistusasunnoissa lapsiperheet asuvat selvästi väljemmin kuin vuokra-asunnoissa, ja ero on kasvanut. Kuntien ja yleishyödyllisten omistamissa vuokra-asunnoissa asutaan kaikkien ahtaimmin.

Taulukko 4.9 Asumisväljyys (m²/hlö) hallintamuodon mukaan lapsiperheissä vuosina 1995 ja 2003

asumismuoto	1995	2003
Omistusasunto, velkaa	28,0	31,4
Omistusasunto, velaton	31,8	34,4
Vuokra-asunto, vapaa	22,7	23,8
Vuokra-asunto, kunta/yleishyödyllinen	21,3	21,2

Nuorimpien lapsien perheet asuvat kaikkein ahtaimmin, joskin voidaan myös ajatella heidän tarvitsevan myös vähiten tilaa henkeä kohden. Yksinhuoltajaperheissä asumisväljyydet ovat varsin hyviä suhteessa kahden vanhemman perheisiin.

Taulukko 4.10 Asumisväljyys (m²/hlö) nuorimman lapsen iän mukaan vuosina 1995 ja 2003

Parit			Yksinhuoltajat		
nuorin lapsi	1995	2003	nuorin lapsi	1995	2003
0-3 vuotta	23,6	25,5	0-7 vuotta	26,8	27,0
4-6 vuotta	25,6	27,8	7-13 vuotta	30,3	30,9
7-9 vuotta	27,1	30,9	14-17 vuotta	35,1	34,9
10-13 vuotta	29,4	32,2			
14-17 vuotta	32,2	36,4			

Lasten määrän lisääntyminen alentaa odotetusti asumisväljyyttä. Keskimääräiset asumisväljyydet ja asuntojen koot ovat lapsiperheillä varsin kohtuulliset, vaikka usein Suomessa asuminen ahtaudesta puhutaankin.

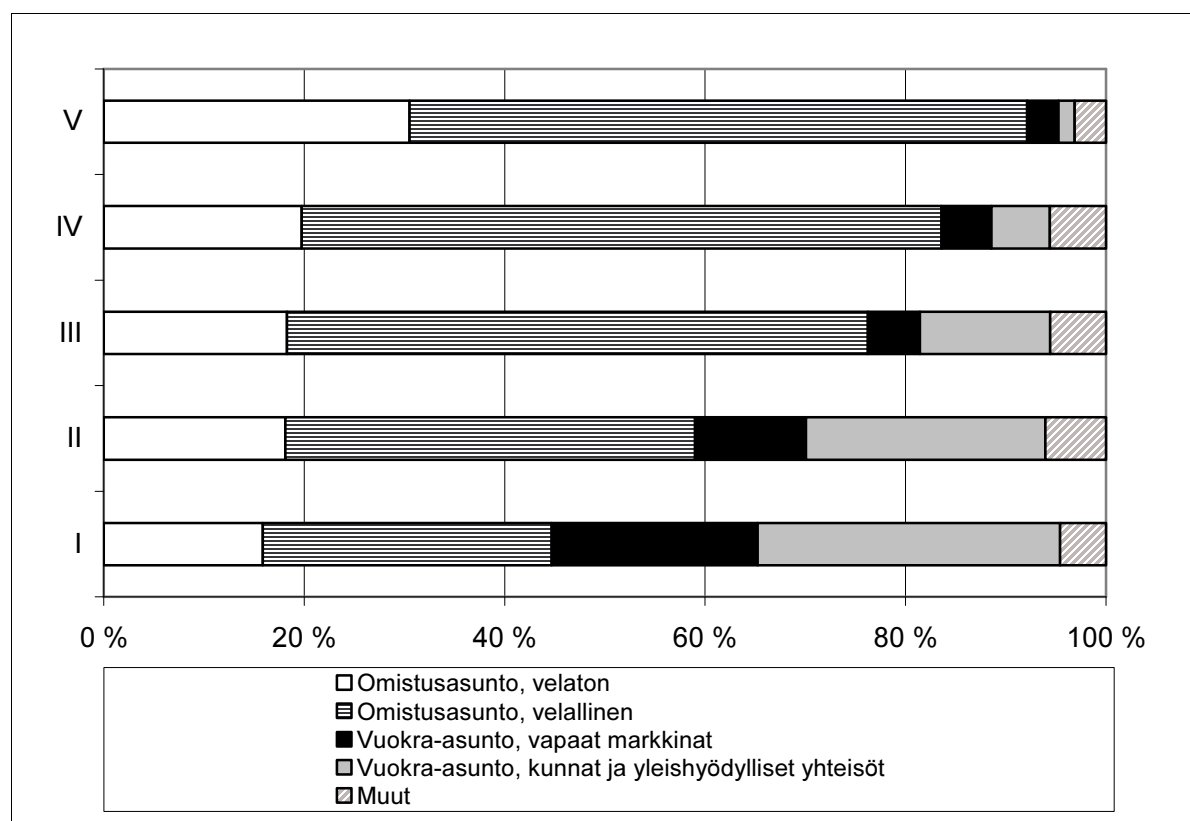
Taulukko 4.11 Asumisväljyys (m²/hlö) lasten lukumäärän mukaan vuosina 1995 ja 2003*

	Parit			Yksinhuoltajat		
	1995	2003*	asunnon keskikoko	1995	2003*	asunnon keskikoko
1 lapsi	30,8	34,4	103,2 m ²	1 lapsi	34,2	70,0 m ²
2 lasta	26,4	29,8	119,2 m ²	2 lasta	28,1	85,2 m ²
3 lasta	24,0	26,8	134 m ²	3+ lasta	21,4	23,0
4+ lasta	19,6	20,0				

* Perustuu haastattelutietoon ja siksi poikkeaa Suomen virallisissa tilastoissa esitetystä rekisteripohjaisesta pinta-alan määritelmästä. (Tilastokeskuksen Rakentaminen ja asuminen vuosikirja 2003 ja Rakennukset, asunnot ja asuinolot 2003)

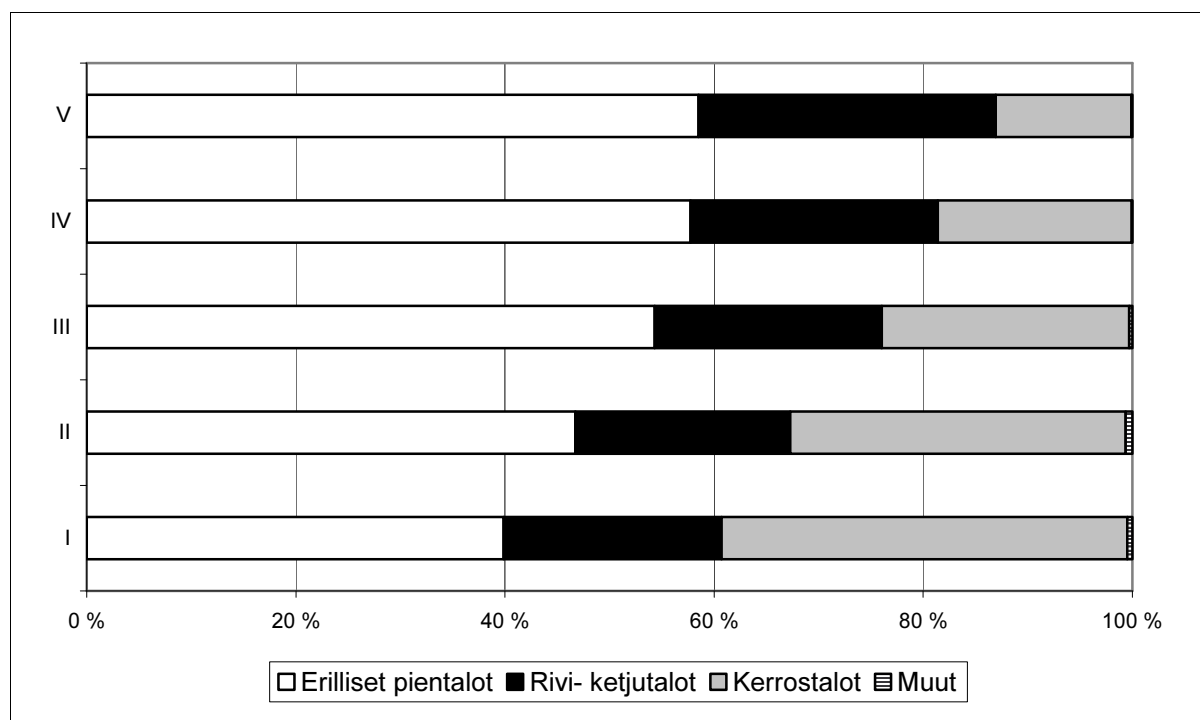
Asunnon hallintamuoto ja talotyyppi

Omistusasuminen on vuodesta 1995 alkaen lisääntynyt lapsiperheillä lukuun ottamatta I tuloviidenestä, jossa omistusasumisen osuus on vähentynyt neljä prosenttiyksikköä. Omistusasuminen yleistyy tulojen lisääntyessä, niin että ylimmässä tuloviidenneksessä yli 90 prosenttia asuu omistusasunnossa. Tämä kertoo varsin hyvin omistusasumisen suosion vuokra-asumiseen nähden, silloin kun perheellä on taloudelliset mahdollisuudet tehdä valintoja asumisen suhteen. Vastaavasti kuntien ja yleishyödyllisten omistamissa vuokra-asunnoissa asuminen keskittyy pienituloisille.

Kuvio 4.9 Asunnon hallintaperuste tuloryhmissä vuonna 2003, lapsiperheet

Lapsiperheillä pientaloasuminen on yleisin asumismuoto kaikissa tuloluokissa. Pientaloasuminen lisääntyy tulojen kasvaessa, joten hallintamuodon tapaan voitaneen olettaa, että tämä kuvaa pientalojen suosiota. Lapsiperheiden pientaloissa asuminen on lisääntynyt vuodesta 1995 kolmessa ylimmässä tuloviidenneksessä muutamalla prosenttiyksiköllä ja vastaavasti vähentynyt kahdessa alimmassa tuloviidenneksessä muutamalla prosenttiyksiköllä. Erillinen pientalo yleisin talotyyppi kaikilla asuntomarkkina-alueilla ja sen suhteellinen osuus lisääntyy maaseutumaisempaan asumiseen mentäessä.

Kuvio 4.10 Asumisen talotyyppi tuloryhmissä vuonna 2003, lapsiperheet

Yhteenveto

Tarkasteluajanjaksolla lapsiperheiden asumisessa tapahtunut kehitys on ollut keskimäärin myönteistä, sillä asumismenojen rasittavuus on jonkin verran vähentynyt ja asumisväljyys kasvanut. Myönteinen kehitys on kuitenkin painottunut hyvin voimakkaasti hyvätuloisimpiin lapsiperheisiin, joiden lähtökohta on ollut muita parempi ja joiden osalta niin taloudelliset mittarit kuin asumistasoon liittyvät indikaattorit ovat eniten parantuneet. Vastaavasti pienituloisten lapsiperheiden tilanne on marginaalisesti parantunut taloudellisilla mittareilla mitattuna (suhteellinen asema siten huonontunut), mutta hieman heikentynyt eri asumistason mittareilla mitattuna.

Tarkasteltaessa lapsiperheiden ominaisuuksia, jotka ilmaisevat muita lapsiperhettä heikompaa tilannetta asumisen taloudellisen rasituksen tai asumistason suhteen, nousevat seuraavat ominaisuudet säännönmukaisesti esiin:

- pienituloisuus
- yksinhuoltajuus
- lasten nuoruus (etenkin 0–3-vuotiaat)
- lasten lukumäärä
- vuokra-asujat, erityisesti kuntien ja yleishyödyllisten omistamissa asunnoissa

Lapsiperheiden asumiseen liittyvän tarkastelun pohjalta olisi siten perusteltua käyttää näihin ominaisuuksiin kohdennettuja toimenpiteitä lapsiperheiden tilanteen parantamiseksi.

5. Lapsiperheiden tulokehitys

5.1 Lapsiperheiden käytettävissä olevien tulojen kehitys

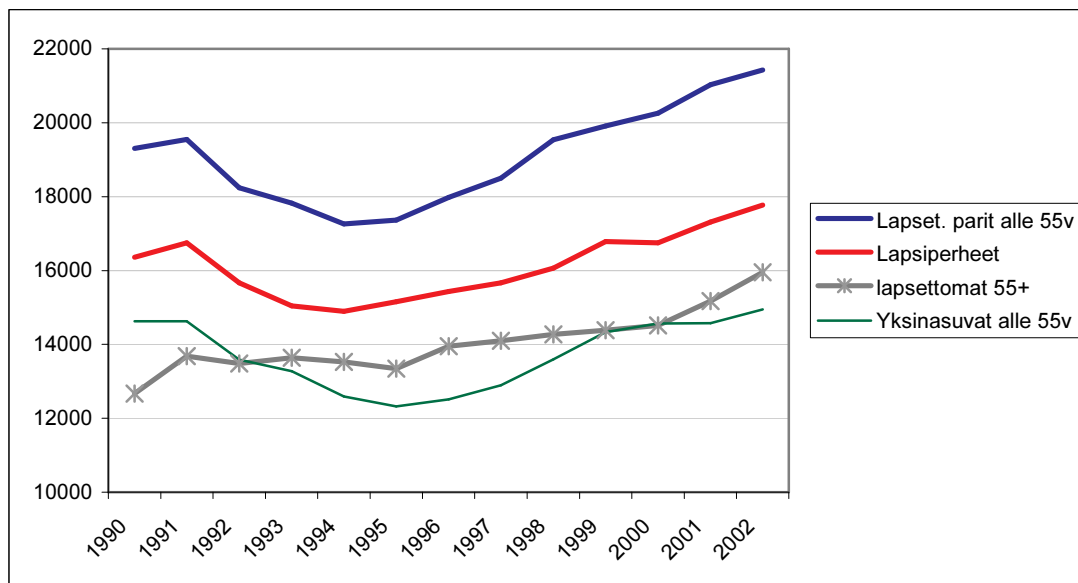
Lapsiperheiden tulokehitystä tarkastellaan seuraavassa kotitalouden yhteenlaskettujen tulojen kautta. Tulot on vakioitu kotitalouden kulutusyksiköiden määrällä (ks. johdannon lukuohje). Tulonjaon vertailua tehdään sekä horisontaalisesti, eli vertailemalla perherakenteeltaan erilaisia kotitalouksia, että vertikaalisesti, eli vertailemalla pieni- ja suurituloisia kotitalouksia. Kotitalouden tulokehitys on vahvasti riippuvainen perheenjäsenten ansiotuloista, joiden tasoon vaikuttaa sekä kotitalouden työllisten määrä että heidän palkkakehityksensä. Näiden kahden vaikutusta ei ole eroteltu, mutta oletuksena on, että kotitalouden tulokehitys liittyy vahvemmin ansaitsijoiden määrään kotitaloudessa kuin palkkatasoon. Tämä siksi, että palkkakehityksen oletetaan seuranneen lapsiperheiden ansaitsijoiden parissa yleistä palkkakehitystä. Sen sijaan ansiotuloissa ja tulonsiirroissa tapahtuneiden muutosten vaikutus, sekä näiden vuoro-vaikutus, lapsiperheiden tulokehitykseen pyritään erottelemaan. Myös perheiden käyttäytymisessä tapahtuneita muutoksia pyritään pohtimaan, ainakin niiltä osin, joiden voidaan katsoa olevan seurausta muutoksista työmarkkinoilla ja politiikassa.

Vuonna 2002 suomalaisen lapsiperheen käytettävissä olevien tulojen keskiarvo oli 19 500 euroa perheen kulutusyksikköä kohden. Mediaanitulo oli jonkin verran alempi, 17 800 euroa, kuten kuviosta 5.1 voidaan nähdä. Samassa elinvaiheessa olevilla lapsettomilla pareilla (viitehenkilö alle 55 vuotias) käytettävissä olevat tulot kulutusyksikköä kohden olivat korkeammat. Lapsettomien parien tulot keskiarvolla tarkasteltuna oli 23 300 euroa ja mediaanilla 21 400 euroa vuodessa vuonna 2002. Yksin asuvilla alle 55 vuotiailla on alemmat tulot kuin pareilla ja lapsiperheillä. Yksinasuvien tulojen keskiarvo oli 16 400 euroa ja mediaani 15 000 euroa vuonna 2002. Lapsettomilla pareilla, joissa viitehenkilö on yli 54 vuotias, käytettävissä olevien tulojen keskiarvo oli 18 900 euroa ja mediaani 16 000 euroa. Lapsiperheiden, yksinasuvien ja yli 54 vuotiaiden lapsettomien talouksien tulojen mediaanin ja keskiarvon ero indikoi, että tulonjako näissä ryhmissä on polarisoituneempaa kuin lapsettomissa alle 55 vuotiaiden parien talouksissa.

Reaalituloina eli vuoden 2002 rahanarvolla tarkasteltuna, suomalaisten kotitalouksien käytettävissä olevien tulojen mediaani kasvoi vuosina 1990–2002 noin 11 prosenttia; 15 900 eurosta 17 200 euroon. Kotitalouksien tulojen keskiarvo kasvoi voimakkaammin; 17 prosenttia 17 000 eurosta 19 300 euroon. Mediaani ja keskiarvo tulojen erilainen kehitys indikoi siitä, että suurituloiset ovat kasvattaneet tulojaan muita nopeammin (ks. Törmälehto 2005). Lapsiperheiden tulojen kehitys on ollut hieman heikompi kuin heidän vertailuryhmässään eli lapsettomien alle 55 vuotiaiden parien kotitalouksissa. Lapsiperheiden tulojen mediaani kasvoi noin yhdeksän prosenttia ja keskiarvo 13 prosenttia. Lapsettomien alle 55 vuotiaiden parien tulojen mediaani kasvoi noin 11 prosenttia ja keskiarvo prosentin enemmän eli noin 12 prosenttia.¹³

Yli 54 vuotiaiden lapsettomien perheiden tulot kasvoivat eniten; heidän mediaanitulonsa kasvoi noin 26 prosenttia ja keskiarvo 30 prosenttia vuosina 1990–2002. Tosin heidän tulonsa olivat edelleen alemmat kuin lapsiperheiden ja alle 55 vuotiaiden talouksien vuonna 2002. Heikoin tulokehitys on ollut yksinasuvilla alle 55 vuotiailla, joilla käytettävissä olevien tulojen mediaani kasvoi vain 2 prosenttia ja keskiarvo 6 prosenttia.

¹³ Osa lapsiperheiden lapsettomia paria heikommasta tulokehityksestä selittyy myös keskimääräisen lapsiluvun kasvulla, joka vaikuttaa lapsiperheiden tuloihin, kun niitä tarkastellaan kulutusyksikköä kohden (ks. kappale 1.2).

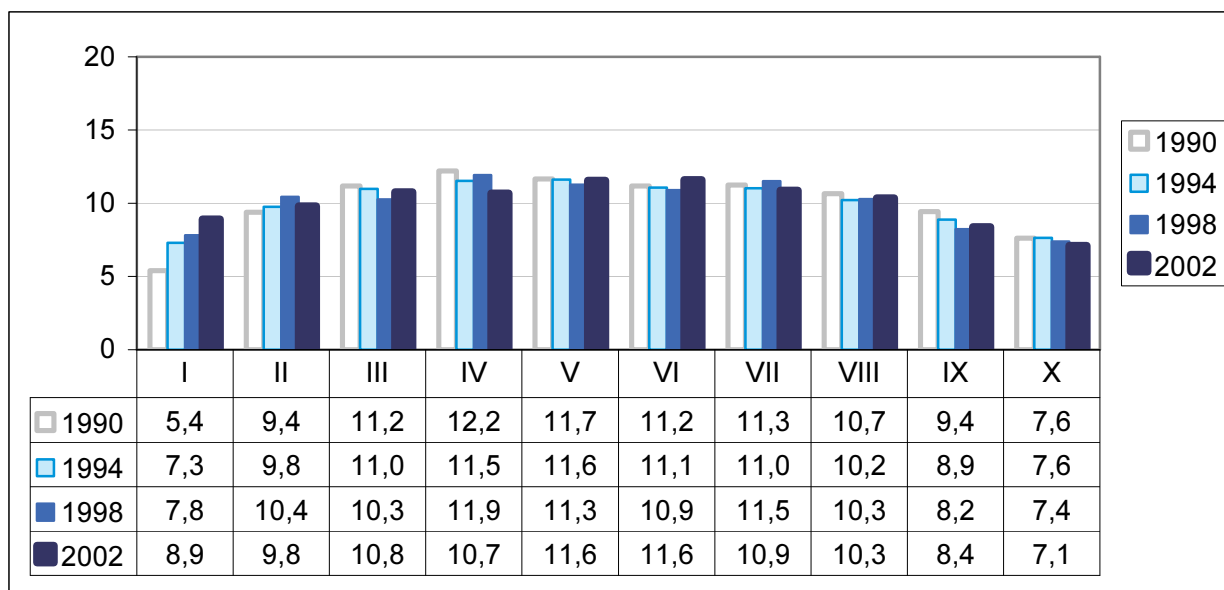

Kuvio 5.1 Kotitalouksien tulokehitys 1990-2002 (mediaani, reaalisena vuoden 2002 rahassa)

* Käytettävissä olevat tulot kulutusyksikköä kohden (OECD modified), reaalisena vuoden 2002 rahassa. Lähde: Tulonjakotilasto.

Kaikkien kotitalouksien mediaanitulo laski alle vuoden 1990 tason lamavuosina 1992–1994, mutta vuoden 1994 jälkeen kotitalouksien mediaanitulo kasvoi voimakkaasti koko 1990-luvun lopun. Tulojen kasvu ei kuitenkaan jakautunut tasaisesti kotitalouksien kesken, vaan tuloerot kasvoivat voimakkaasti 1990-luvun lopulla. Vuonna 2000 tulojaon ylin viidennes ansaitsi 3,7-kertaisesti alimpaan viidennekseen verrattuna, kun suhde oli vielä vuonna 1995 alle kolmen. Tulojaon kasvu näkyi myös köyhyysasteen ja lapsiköyhyysasteen nopeana kasvuna 1990-luvun lopulla. 2000-luvulle tultaessa tuloerojen kasvu näyttää tasaantuneen 1990-luvun lopun voimakkaan kasvun jälkeen.

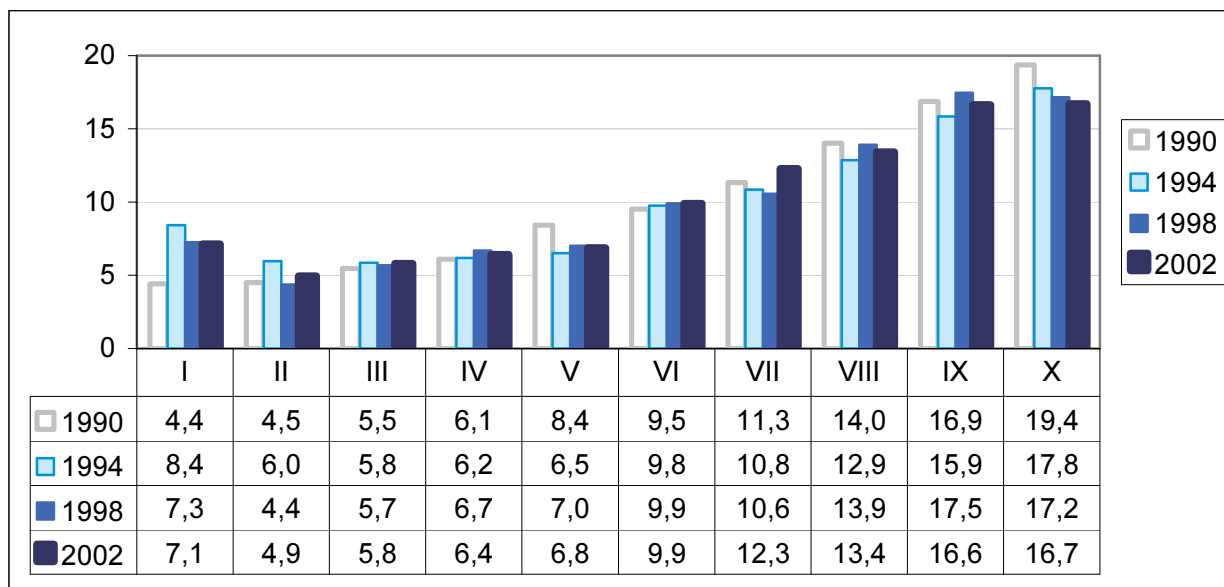
Polarisaation kasvu lapsiperheiden sisällä voidaan havaita myös kun tarkastellaan lapsiperheväestön jakautumisesta tulokymmenyksiin. Kuviossa 5.2 on esitetty lapsiperheväestön jakautuminen tulokymmenyksiin vuosina 1990–2002. Vuonna 1990 alimpaan tulokymmenykseen lukeutui 5,4 prosenttia lapsiperheväestöstä ja kahteen alimpaan kymmenykseen 14,8 prosenttia. Vuonna 2002 osuudet olivat kasvaneet 8,9 ja 18,7 prosenttiin. Lapsiperheiden liikkuminen alemmaksi tulojaossa näyttää tapahtuneen ennen kaikkea polarisaation kautta. Tosin lapsiperheiden osuus on hieman laskenut kahdessa ylimmässä tuloluokassa, ylimmässä 7,6 prosentista 7,1 prosenttiin ja toiseksi ylimmässä 9,4 prosentista 8,4 prosenttiin. Mutta keskituloisissa lapsiperheiden osuudet ovat pysyneet lähes samoina tai jopa hieman kasvaneet.

Kuvio 5.2. Lapsiperheväestön jakautuminen tulokymmenyksiin 1990–2002

*Tulokymmenykset muodostettu henkilöiden kesken kotitalouden kulutusyksikköä kohden lasketun käytettävissä olevan tulon perusteella. Lähde: Tulonjakotilasto.

Lapsiperheiden osuuden kasvu alimmissa tuloluokissa näyttää liittyvän laajempaan sukupolvien välisen tulonjaon muutokseen 1990-luvulla. Kuviossa 5.3 on esitetty samassa elinvaiheessa (viitehenkilön ikä on alle 55 vuotta) olevien lapsettomien parien jakautuminen tulokymmenyksiin. Kuviosta voidaan nähdä, että myös heidän jakautumisensa alimpiin tuloluokkiin kasvoi voimakkaasti 1990-luvulla. Alimpaan tulokymmenykseen lukeutui vuonna 1990 lapsettomista alle 55 vuotiaista pareista 4,4 prosenttia, vuonna 2002 osuus oli noussut 7,1 prosenttiin. Erona lapsiperheisiin näyttää kuitenkin olevan, että lapsettomien parien osuus väheni voimakkaasti myös korkeimmissa tuloluokissa. Ylimpään tulokymmenykseen lukeutui vuonna 1990 lapsettomista pareista 19,4 prosenttia, vuonna 2002 enää 16,7 prosenttia. Samoin alimpaan tulokymmenykseen lukeutuvien osuus on kasvanut yksinasuvien alle 55 vuotiaiden parissa 1990-luvun aikana. Vuonna 2002 liki kolmannes yksinasuvista alle 55 vuotiaista lukeutui alimpaan tulokymmenykseen (29,8 %), kun osuus vuonna 1990 oli 22,1 prosenttia.

Kuvio 5.3. Lapsettomien alle 55-vuotiaiden parien jakautuminen tulokymmenyksiin 1990 - 2002

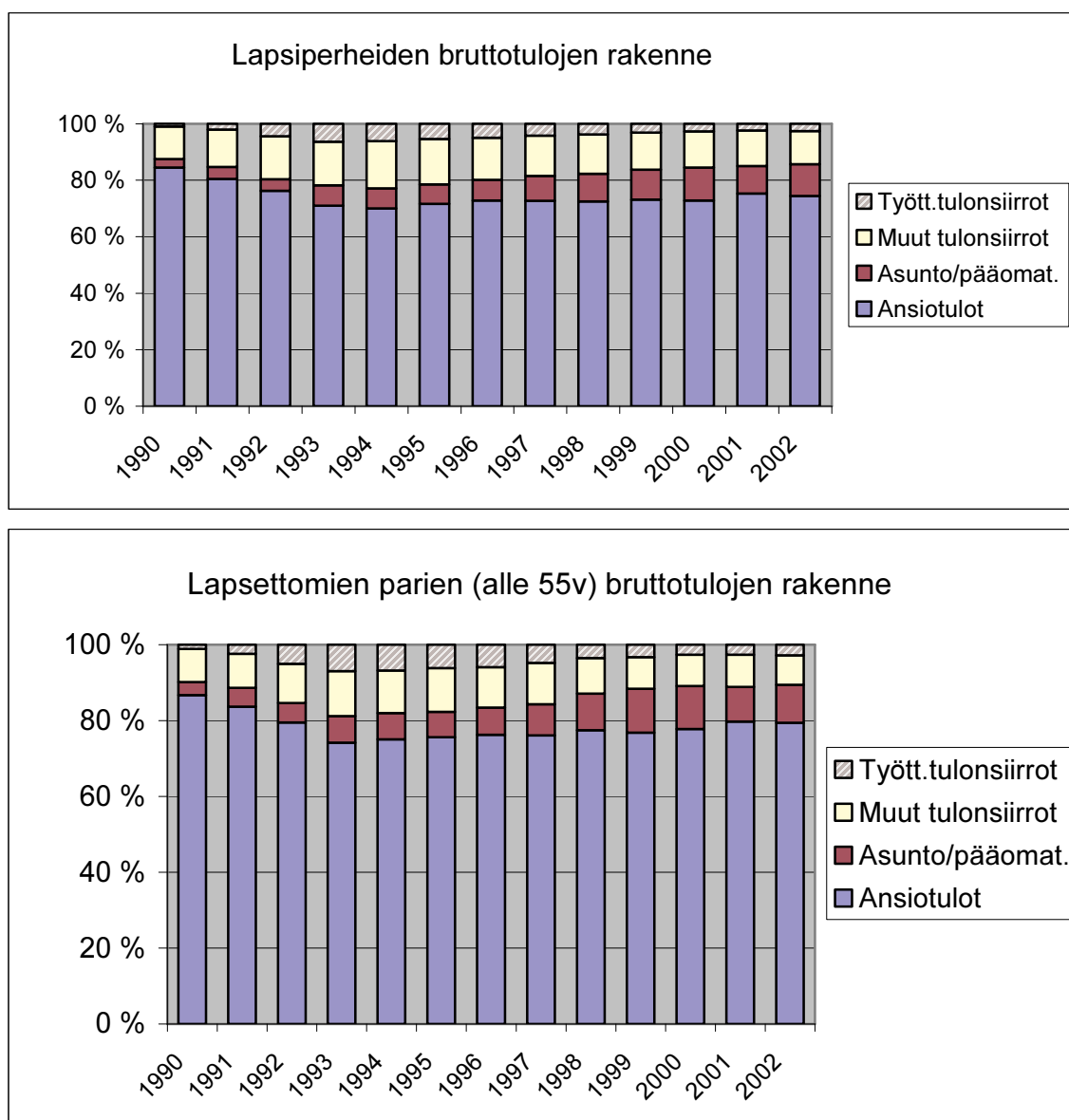
*Tulokymmenykset muodostettu henkilöiden kesken kotitalouden kulutusyksikköä kohden lasketun käytettävissä olevan tulon perusteella. Lähde: Tulonjakotilasto.

Lapsettomien yli 54 vuotiaiden kotitalouksien asema tulonjaossa on sen sijaan parantunut suhteessa muihin kotitalouksiin. Erityisesti kahteen alimpaan tulokymmenykseen lukeutuvien yli 54 vuotiaiden lapsettomien kotitalouksien osuudet ovat pudonneet. Alimpaan tulokymmenykseen lukeutui vuonna 1990 jopa 21,5 prosenttia yli 54 vuotiaiden talouksista ja toiseksi alimpaan 16,2 prosenttia. Vuonna 2002 yli 54 vuotiaista vain 7,2 prosenttia lukeutui alimpaan ja 13,5 prosenttia toiseksi alimpaan tulokymmenykseen. Yli 54 vuotiaiden suhteellinen nousu tulonjaossa näyttää suuntauneen sangen tasaisesti keski- ja korkeatuloisiin tuloluokkiin. Esimerkiksi neljänteen tulokymmenykseen lukeutuvien yli 54 vuotiaiden talouksien osuus nousi 8,3 prosentista 11,8 prosenttiin. Ylimmässä tuloluokassa osuus kasvoi 8,3 prosentista 11,4 prosenttiin.

Vaikka lapsiperheiden ja lapsettomien alle 55 vuotiaiden parien jakautuminen tulonjaossa on hyvin erilaista, molempien ryhmien suhteellinen asema tulonjaossa huononi 1990–2002. Erityisesti alimpaan tulokymmenykseen lukeutuvien määrä kasvoi 1990-luvulla sekä lapsiperheillä että lapsettomilla alle 55 vuotiailla pareilla. Samoin myös yksinasuvien alle 55 vuotiaiden osuus alimmassa tulokymmenyksessä kasvoi. Yli 55 vuotiaiden kotitalouksissa alimpiin tuloluokkiin lukeutuminen on sen sijaan laskenut voimakkaasti 1990-luvulla.

5.2 Lapsiperheiden tulojen rakenteen kehitys

Kotitalouksien bruttotulot muodostuvat ansiotulosta eli palkka- ja yrittäjätulosta, omaisuustulosta sekä saaduista tulonsiirroista. Kuviossa 5.4 on esitetty lapsiperheiden ja lapsettomien parien, joiden viitehenkilö on alle 55 vuotias kotitalouksien bruttotulojen rakenteen kehitys viimeisen 13 vuoden aikana. Lapsiperheissä ansiotulot muodostavat suuremman osan kotitalouden bruttotuloista kuin kotitalouksissa keskimäärin: 75 prosenttia verrattuna kaikkien kotitalouksien keskimääräiseen 60 prosenttiin. Lapsiperheiden suuri riippuvuus ansiotuloista selittyy luonnollisesti sillä, että käytännössä kaikki lapsiperheiden vanhemmista ovat aktiivi-ikässä. Myös lapsettomilla alle 55 vuotiailla pareilla ansiotulojen osuus on korkea: 80 prosenttia eli lapsettomilla aktiivi-ikäisillä pareilla ansiotulojen osuus on korkeampi kuin lapsiperheillä.

Kuvio 5.4. Lapsiperheiden ja muiden kotitalouksien bruttotulojen rakenne 1990–2002.

* *Bruttotulot kulutusyksikköä kohden (OECD modified). Lähde: Tulonjakotilasto.*

Tulonsiirtojen osuus kasvoi sekä lapsiperheillä että lapsettomilla pareilla lamavuosien aikana, mikä selittyy työttömyydestä johtuvien tulonsiirtojen kasvulla ja ansiotulojen laskulla. Kor-

keimmillaan tulonsiirtojen osuudet bruttotuloista olivat vuonna 1994, jolloin 23 prosenttia lapsiperheiden bruttotuloista koostuivat tulonsiirroista, lapsettomilla pareilla 18 prosenttia. Tulonsiirtojen osuus laski 1990-luvun lopulla ennen kaikkea parantuneen työllisyystilanteen myötä. Vuonna 2002 tulonsiirtojen osuus lapsiperheiden bruttotuloista oli 14 prosenttia, aktiivi-ikäisillä lapsettomilla pareilla kolme prosenttia vähemmän (11 %). Muitten kuin työttömyyteen liittyvien tulonsiirtojen osuus niin lapsiperheiden kuin lapsettomien pariin bruttotuloista oli vuonna 2002 suunnilleen sama kuin vuonna 1990; noin 12 prosentissa lapsiperheillä ja noin 8 prosentissa lapsettomilla pareilla.

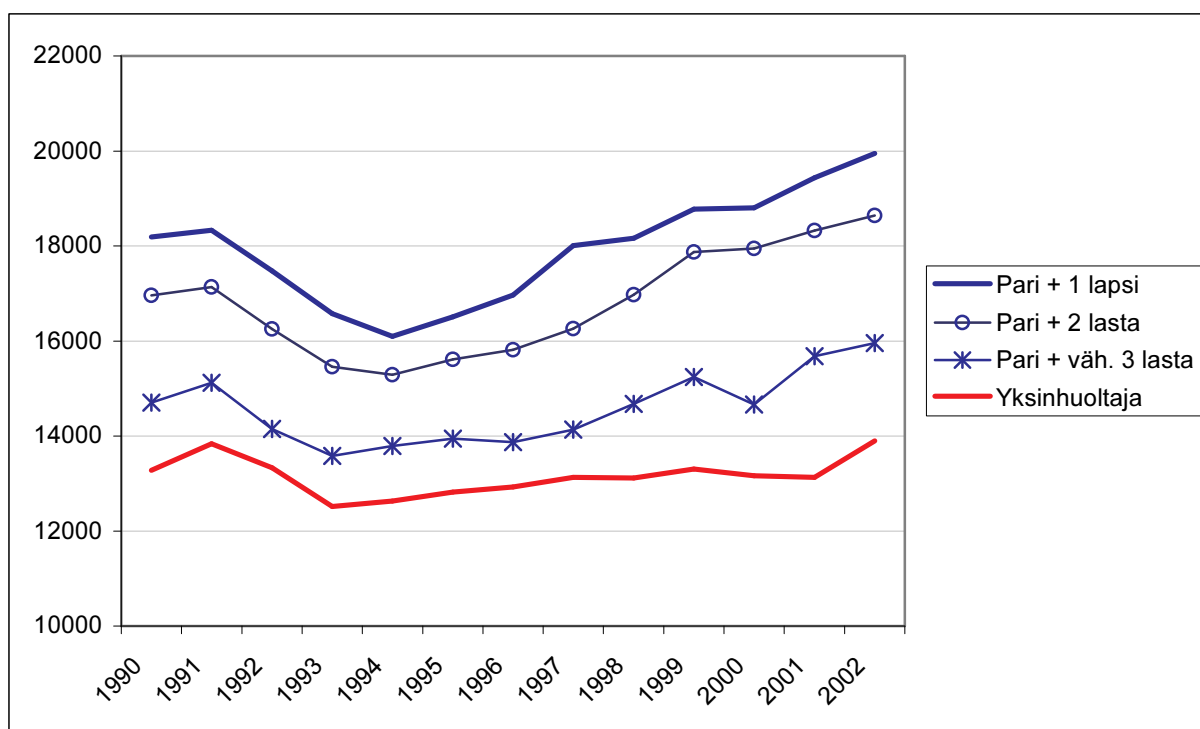
Omaisuuksien (mukaan lukien laskennallinen asuntoetu) osuus tuloista kasvoi kaikissa kotitalouksissa 1990-luvun aikana, niin myös lapsiperheissä. Vuonna 1990 vain kolme prosenttia lapsiperheiden bruttotuloista koostui omaisuustuloista, vuonna 2002 osuus oli kasvanut 11 prosenttiin. Omaisuustulot muodostivat suunnilleen saman osuuden tuloista aktiivi-ikäisillä lapsettomilla pareilla. Tosin ennen lamaa lapsettomilla pareilla omaisuustulot muodostivat 4 prosenttia tuloista eli prosentin enemmän kuin lapsiperheillä ja vuonna 2002 kymmenen prosenttia eli prosentin vähemmän kuin lapsiperheillä keskimäärin.

Lapsiperheiden tulojen rakenne tai sen kehitys ei näytä poikkeavan paljoakaan samassa elinvaiheessa olevien lapsettomien perheiden vastaavista. Molemmilla ansiotulojen lasku vuosina 1991–1994 näyttää selittävän heidän suhteellisen aseman heikkenemisensä tulonjaossa. Palkka- ja yrittäjätulojen suuren osuuden vuoksi lapsiperheiden tulokehitys on erityisen herkkä ansiotuloissa tapahtuviin muutoksiin. Työllisyyden lasku 1990-luvulla heijastuu ansiotulojen vaatimattomana kehityksenä molemmissa ryhmissä. Tosin ansiotulojen kehitys on ollut hyvä suuressa osassa väestöä ja keskiarvotarkastelu peittää alleen työmarkkinoilla ja tulonjaossa tapahtuneen polarisaation.

5.3 Tulokehitys lapsiperheiden sisällä

Puolet Suomen väestöstä lukeutuu lapsiperheisiin, joten lapsiperheet ovat luonnollisesti heterogeeninen joukko, joka sulkee sisäänsä niin taloudelliselta asemaltaan kuin rakenteeltaan hyvin erilaisia perheitä. Kuviossa 5.5 on esitetty käytettävissä olevien reaalitulojen kehitys (kulutusyksikköä kohden) erilaisissa lapsiperheissä. Kahden vanhemman perheissä, joissa on yksi lapsi, käytettävissä olevien tulojen mediaani vuonna 2002 oli 20 000 euroa ja keskiarvo 22 500 euroa. Mediaanilla tarkasteltuna heidän tulonsa ovat kasvaneet kymmenen prosenttia vuodesta 1990. Keskiarvolla tarkasteltuna yhden lapsen vanhempien tulojen kasvu on ollut huomattavasti voimakkaampaa, 19 prosenttia, mikä kertoo tulojen kasvun olleen voimakkaampaa suurituloisilla.

Kahden lapsen vanhemmilla käytettävissä olevien tulojen kehitys on ollut samanlaista kuin yhden lapsen vanhemmilla. Heidän tulojensa mediaani vuonna 2002 oli 18 600 euroa ja keskiarvo 20 200 euroa. Mediaanilla tarkasteltuna heidän tulonsa ovat kasvaneet kymmenen prosenttia ja keskiarvolla tarkasteltuna 14 prosenttia vuodesta 1990. Tulokehitys on ollut heikompaa pareilla, joilla on enemmän kuin kaksi lasta. Vanhempien ja vähintään kolmen lapsen talouksien tulot olivat vuonna 2002 mediaanilla tarkasteltuna 16 000 euroa ja keskiarvolla tuhat euroa enemmän, 17 000 euroa. Vanhempien ja vähintään kolmen lapsen perheiden tulojen kasvu on ollut liki sama mediaanilla kuin keskiarvolla tarkasteltuna; edellisellä yhdeksän prosenttia, jälkimmäisellä 10 prosenttia tarkastelujakson aikana.

Kuvio 5.5 Käytettävissä olevien tulojen kehitys eri lapsiperheissä 1990–2002. (mediaani, reaalisisena vuoden 2002 rahassa)

* Tulot kulutusyksikköä kohden (OECD modified). Lähde: Tulonjakotilasto.

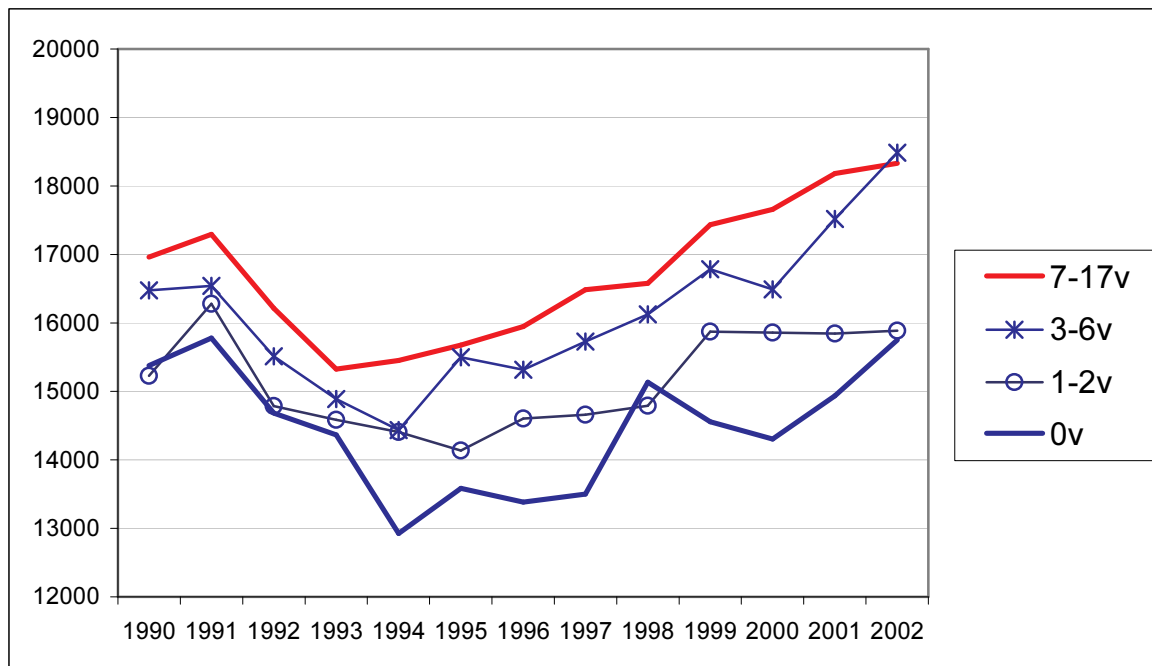
Yksinhuoltajaperheet erottuvat selvästi omaksi joukokseen, jossa tulotaso että tulokehitys ovat heikompia kuin muilla lapsiperheillä. Yksinhuoltajatalouksien käytettävissä olevien tulojen mediaani vuonna 2002 oli 13 900 euroa, keskiarvo noin tuhat euroa korkeampi. Yksin-

huoltajatalouksien tulot ovat kasvaneet niin mediaanilla kuin keskiarvolla tarkasteltuna vain viisi prosenttia vuodesta 1990, ja vuoteen 1991 verrattuna heidän reaalitytulonsa eivät ole kasvaneet lainkaan.

Lapsiperheiden käytettävissä olevat tulot ja niiden kehitys on ollut hyvin erilaista myös nuorimman lapsen iän mukaan tarkasteltuna. Kuviossa 5.6 on esitetty lapsiperheiden käytettävissä olevien tulojen kehitys (kulutusyksikköä kohden) perheen nuorimman lapsen iän mukaan. Alle vuoden ikäisten lasten perheiden käytettävissä olevien tulojen mediaani oli 15 800 euroa ja keskiarvo noin tuhat euroa korkeampi, 16 700 euroa vuonna 2002. Tosin otoksen pienuuden vuoksi otannasta aiheutuva mittausvirhe on suurta alle yksivuotiaiden perheiden tuloissa, joten esimerkiksi vuoden 1998 hyppäystä tulee tulkita varauksella. Lapsiperheet, joissa on alle vuoden ikäinen lapsi, tulojen mediaani on kasvaneet reaalisesti vain kaksi prosenttia vuodesta 1990 (neljä prosenttia keskiarvolla tarkasteltuna). Perheissä, joissa on 1-2 vuotias lapsi tulotaso että tulokehitys ovat samanlaisia kuin alle yksivuotiaiden perheissä. Yksi ja kaksivuotiaiden perheiden tulot olivat vuonna 2002 mediaanilla tarkasteltuna 15 900 euroa, keskiarvolla 17 200 euroa. Tulojen mediaani on kasvanut neljä prosenttia ja keskiarvo seitsemän prosenttia vuodesta 1990.

Tulotaso sekä -kehitys näyttävät olevan sen sijaan parempia lapsiperheissä, joissa nuorin lapsi on 3-6 vuotias. Heidän käytettävissä olevat tulonsa olivat vuonna 2002 noin 15-20 prosenttia korkeammat kuin lapsiperheiden, joissa on alle yksivuotias lapsi; mediaanilla tarkasteltuna 18 500 euroa ja keskiarvolla 19 600 euroa. Perheiden, joissa nuorin lapsi on 3-6 vuotias, myös tulokehitys on ollut parempi kuin nuoremmilla lapsiperheillä. Heidän tulojensa mediaani kasvoi 12 prosenttia ja keskiarvo 13 prosenttia vuosina 1990 - 2002.

Myös perheissä, joissa nuorin lapsi on jo kouluikäinen, sekä tulotaso että tulokehitys ovat korkeampia kuin nuoremmilla lapsiperheillä. Kouluikäisten eli 7-17 vuotiaiden lasten perheillä käytettävissä olevien tulojen mediaani oli 18 300 euroa ja keskiarvo 20 500 euroa vuonna 2002. Verrattuna alle yksivuotiaiden lasten perheisiin, kouluikäisten lasten perheiden tulotaso kulutusyksikköä kohden on siis noin 15-20 prosenttia korkeampi. Kouluikäisten lasten perheiden tulot ovat kasvaneet vuodesta 1990 kahdeksan prosenttia mediaanilla tarkasteltuna ja 16 prosenttia keskiarvolla. Ero mediaani- ja keskiarvotulojen kasvussa indikoi, että tulojen kasvu kouluikäisten lasten perheissä on painottunut hyvätuloisiin.

Kuvio 5.6. Käytettävissä olevien tulojen kehitys nuorimman lapsen iän mukaan 1990–2002. (mediaani, reaalisena vuoden 2002 rahassa)

* Tulot kulutusyksikköä kohden (OECD modified). Lähde: Tulonjakotilasto.

Käytettävissä olevien tulojen taso ja tulokehitys ovat hyvin erilaisia suomalaisissa lapsiperheissä riippuen perheen rakenteesta ja elinvaiheesta. Pienet kahden vanhemman lapsiperheet, joissa on yksi tai kaksi lasta, ovat keskimäärin hyvässä taloudellisessa tilanteessa ja heidän tulokehityksensä on ollut hyvä. Yksinhuoltajilla ja isommilla lapsiperheillä tulokehitys (kulutusyksikköä kohden) on sen sijaan ollut heikompi. Perheen taloudellinen tilanne riippuu myös lapsiperheen elinvaiheesta, ja tuloerot lapsiperheiden sisällä elinvaiheen mukaan ovat kasvaneet 1990-luvulla. Alhainen tulotaso ja heikko tulokehitys näyttävät koskevan ennen kaikkea lapsiperheitä, joissa nuorin lapsi on alle kolmivuotias. Kouluikäisten lasten perheillä sen sijaan tulokehitys on ollut hyvä. Tosin tulojen kasvu on ollut epätasaista kouluikäisten lasten perheissä, sillä mediaanitulo on kasvanut huomattavasti vähemmän kuin keskiarvotulo.

5.4 Tulokehitys pienten lasten sekä yksinhuoltajaperheissä

Tulokehitys viimeisten kolmentoista vuoden aikana näyttää siis olleen heikompaa erityisesti suurissa lapsiperheissä, yksinhuoltajien talouksissa sekä talouksissa, joissa on alle kolmivuotias lapsi. Lapsiperheiden muita heikompaa yleinen tulokehitys näyttääkin selittyvän pitkälti yksinhuoltajien ja pienten lasten perheiden heikolla tulokehityksellä.¹⁴ Lapsiperheiden tulojen mediaani olisikin kasvanut vuosina 1990–2002 noin 11 prosenttia yhdeksän sijaan ja tulojen keskiarvo 18 prosenttia 13:sta sijaan, mikäli tarkastelisimme lapsiperheitä ilman yksinhuoltajatalouksia ja alle kolmivuotiaiden lasten perheitä. Koska sekä perherakenteella että elinvaiheella on selkeä yhteys tulokehitykseen, seuraavassa tarkastellaan tulojen kehitystä molempien muuttajien mukaan.¹⁵

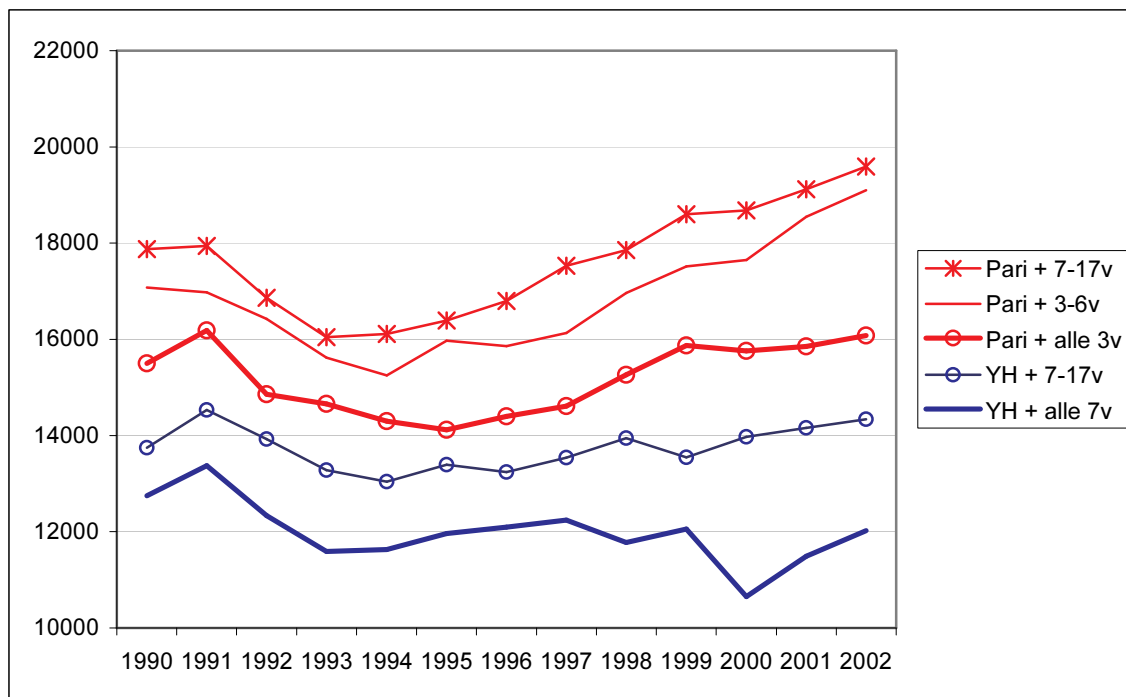
Kuviossa 5.7 on esitetty käytettävissä olevien tulojen mediaanin kehitys perhetyypin (yksinhuoltaja tai pariskunta) sekä perheen nuorimman lapsen iän mukaan. Huonoin tulokehitys on ollut yksinhuoltajilla, joilla on alle kouluikäinen lapsi huollettavanaan. Heidän tulojensa keskiarvo oli vuonna 2002 samalla tasolla kuin kaksitoista vuotta aikaisemmin eli noin 13 400 euroa: tulojen mediaani on jopa reaalisesti laskenut kuusi prosenttia (12 800 eurosta 12 000 euroon) vuosien 1990 ja 2002 välisenä aikana. Tulokehitys on ollut vaatimatonta myös yksinhuoltajilla, joiden (nuorin) lapsi on jo kouluikäinen. Heidän tulojensa mediaani oli 14 300 euroa vuonna 2002, ja mediaani on reaalisesti kasvanut vain neljä prosenttia vuodesta 1990. Tulojen keskiarvo kasvoi kouluikäisten lasten yksinhuoltajilla keskimäärin hieman enemmän eli kuusi prosenttia, ja se oli vuonna 2002 noin 15 500 euroa.

Tulokehitys on ollut vaatimatonta myös pareilla, joilla on alle kolmivuotias lapsi. Heidän käytettävissä olevat tulonsa kulutusyksikköä kohden ovat korkeammat kuin yksinhuoltajilla, niin keskiarvolla (17 340 euroa) kuin mediaanillakin (16 100 euroa) tarkasteltuna, mutta tulojen kasvu on ollut yhtä heikkoa kuin kouluikäisten lasten yksinhuoltajilla. Alle kolmivuotiaiden lasten vanhempien tulojen keskiarvo on kasvanut vain 6 prosenttia ja mediaanitulo neljä prosenttia vuodesta 1990.

Tulokehitys on ollut parempi pareilla, joiden nuorimmainen lapsi on jo täyttänyt kolme vuotta. Perheet, joissa nuorin lapsi on kolmi–kuusivuotias, tulojen keskiarvo oli 20 720 euroa ja mediaani 19 100 euroa vuonna 2002. Heidän tulonsa ovat kasvaneet 15 prosenttia vuodesta 1990 keskiarvolla tarkasteltuna ja 12 prosenttia mediaanilla. Kouluikäisten lasten vanhempien tulojen keskiarvo oli 22 000 euroa ja mediaani 19 600 euroa vuonna 2002. Tulojen keskiarvo on kasvanut kouluikäisten vanhemmilla 19 prosenttia vuodesta 1990 ja mediaanitulo 10 prosenttia. Kouluikäisten vanhempien keskiarvotulon ja mediaanitulon hyvin erilainen kasvu viittaa siihen, että tulojen kasvu on ollut epätasaista ja painottunut (jälleen) hyvätuloisiin.

¹⁴ Suurten lapsiperheiden heikolla tulokehityksellä on sen sijaan ollut pienempi vaikutus lapsiperheiden tulokehitykseen, yksinomaan suurten lapsiperheiden lukumäärän pienuuden vuoksi.

¹⁵ Valitettavasti aineisto asettaa rajoituksia tarkkuudelle, jolla voimme tarkastella erilaisia lapsiperheitä eri elinvaiheissa.

Kuvio 5.7 Tulokehitys nuorimman lapsen iän ja perhetyypin mukaan 1990–2002 (mediaani, reaalisena vuoden 2002 rahassa)

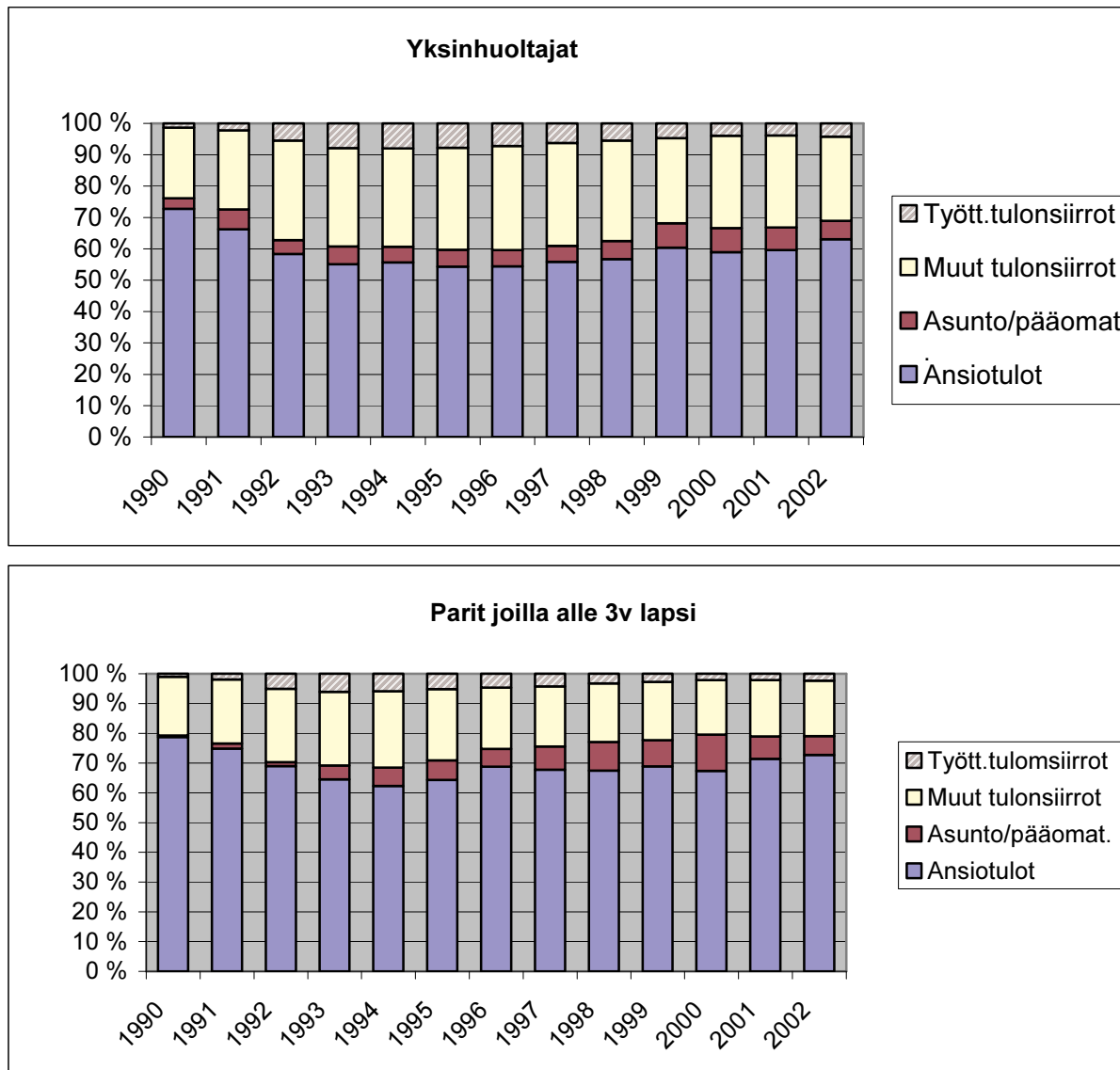
* Tulot kulutusyksikköä kohden (OECD modified). Lähde: Tulonjakotilasto.

Kuviossa 5.8 on esitetty yksinhuoltajien ja pienten lasten vanhempien tulorakenteen kehitys 1990-luvulla. Kuvioista voidaan nähdä, että tulorakenne on selkeästi muuttunut yksinhuoltajilla 1990-luvulla. Vuonna 1990 yksinhuoltotalouksien bruttotuloista 73 prosenttia oli palkka- tai yrittäjätuloa, vuonna 2002 osuus oli laskenut 63 prosenttiin. Vastaavasti yksinhuoltotalouksien riippuvuus tulonsiirroista kasvoi, sillä niiden osuus bruttotuloista nousi samana ajanjaksona 24 prosentista 31 prosenttiin. Tulonsiirtojen osuuden kasvusta yksinhuoltajien bruttotuloista noin puolet selittyy työttömyyteen liittyvien tulonsiirtojen kasvulla, sillä muiden kuin työttömyyteen liittyvien tulonsiirtojen osuus bruttotuloista kasvoi samalla ajanjaksolla 23 prosentista 27 prosenttiin.

Omaisuuksien osuus kasvoi sen sijaan sekä yksinhuoltajille (kolmesta kuuteen prosenttiin bruttotuloista), että pienten lasten perheillä (prosentista noin kuuteen prosenttiin). Tosin omaisuustulot muodostivat vuonna 2002 edelleen pienen osan niin yksinhuoltajien kuin pienten lasten perheiden bruttotuloista (6 %) verrattuna lapsiperheiden keskimääräiseen omaisuustulojen osuuteen bruttotuloista (11 %). Lapsiperheet asuvat usein omistusasunnossa, mikä selittää omaisuustulojen suuruuden lapsiperheillä, kun laskennallinen asuntoetu luetaan omaisuustuloihin (ks. liite A).

Palkka- ja yrittäjätulojen osuus pieneni voimakkaasti laman aikana myös pareilla, joilla on alle kolmevuotias lapsi, mutta työmarkkinatulojen osuus nousi nopeasti 1990-luvun lopulla. Niinpä toiselle vuosikymmenelle tultaessa pienten lasten vanhempien tuotantotehtävien osuus bruttotuloista oli noussut lamaa edeltävälle tasolle, 80 prosenttiin. Palkka- ja yrittäjätulojen osuus laski tosin hieman, mutta täytyy ottaa huomioon, että erityisesti yrittäjätulojen siirtäminen omaisuustuloksi yleistyi 1990-luvun lopulla. Näin ollen yrittäjä- ja palkkatulojen osuuksien vertailu tulorakenteessa 1990-luvun alun tilanteen kanssa tulee tehdä varoen.

Myös alle kolmivuotiaiden lasten vanhempien riippuvuus tulonsiirroista kasvoi laman aikana, mutta suhde palautui lamaa edeltävälle tasolle vuosituhannen vaihteessa. Alle kolmivuotiaiden vanhempien bruttotuloista noin 21 prosenttia muodostui tulonsiirroista vuonna 2002. Pelkästään työttömyyteen liittyvät tulonsiirrot muodostivat noin kaksi prosenttia bruttotuloista pienten lasten vanhemmilla.

Kuvio 5.8 Bruttotulojen rakenne yksinhuoltajilla ja pareilla, joilla alle 3 vuotias lapsi

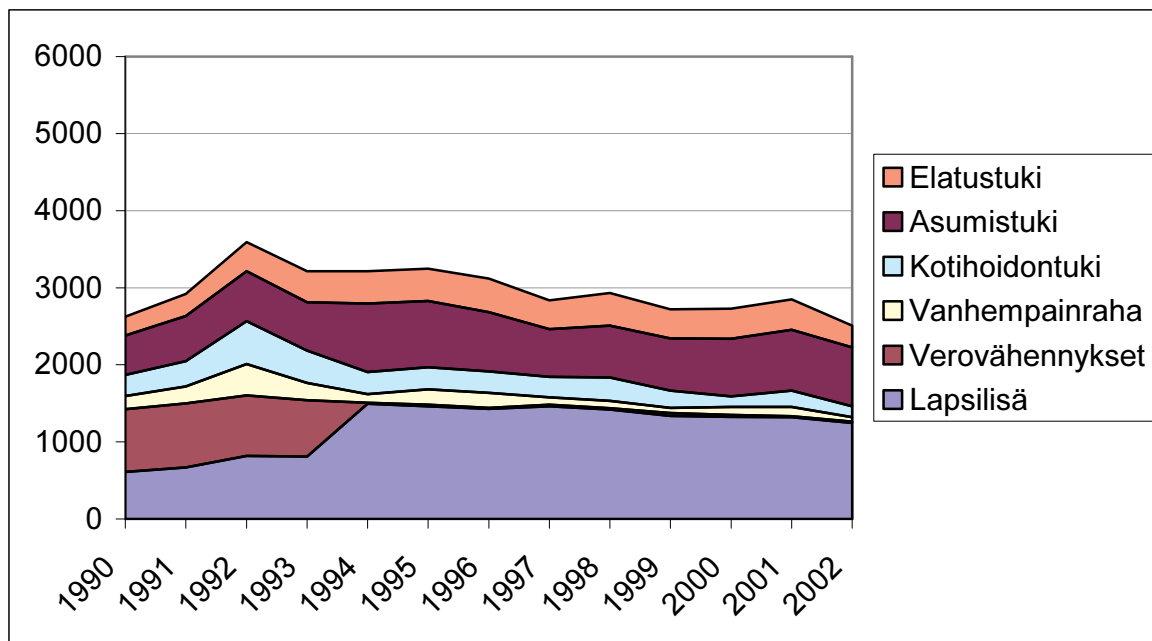
* Tulot kulutusyksikköä kohden (OECD modified). Lähde: Tulonjakotilasto.

Mikäli tarkastelemme ansio- ja omaisuustulojen sekä tulonsiirtojen reaalista kehitystä yksinhuoltajilla ja alle kolmivuotiaiden lasten vanhemmilla voidaan sanoa, että näiden kahden ryhmän muita heikompi tulokehitys liittyy ennen kaikkea ansiotulojen heikkoon kehitykseen. Yksinhuoltajilla tulisi paremminkin puhua ansiotulojen laskusta, sillä yksinhuoltajilla palkka- ja yrittäjätulot olivat vuonna 2002 reaalisesti kuusi prosenttia *alle* lamaa edeltävää tasoa. Yksinhuoltajatalouksien ansiotulojen keskiarvo oli vuonna 2002 noin 11 800 euroa kulutusyksikköä kohden, mikä oli 700 euroa vähemmän kuin vuonna 1990. Yksinhuoltajien omaisuustulot kasvoivat 1990-luvulla, samoin kuin muiden kotitalouksien. Vuonna 2002 yksinhuoltajatalouden keskimääräinen omaisuustulo oli 1 100 euroa vuodessa, mikä on noin kaksinkertain-

nen vuoteen 1990 verrattuna. Näin ollen yksinhuoltajien tuotannontekijätulot (ansio- ja omaisuustulot) jäivät vuonna 2002 vain kaksi prosenttia vuoden 1990 tasosta. Yksinhuoltajatalouksien saamat tulonsiirrot (mukaan lukien saadut elatusmaksut) ovat kasvaneet vuodesta 1990 noin 41 prosenttia, ja ne olivat vuonna 2002 keskimäärin 5 800 euroa kotitalouden kulutusyksikköä kohden. Noin neljännes tästä kasvusta selittyy työttömyyteen liittyvien tulonsiirtojen kasvulla, sillä muut kuin työttömyyden liittyvät tulonsiirrot ovat kasvaneet reaalisesti vain 30 prosenttia. Työttömyyteen liittyvät tulonsiirrot olivat vuonna 2002 yli kolminkertaiset vuoteen 1990 verrattuna yksinhuoltajilla.

Alle kolmivuotiaiden lasten vanhemmilla palkka- ja yrittäjätulot olivat kotitaloutta kohden keskimäärin 17 000 euroa vuonna 2002, eivätkä ne ole reaalisesti kasvaneet lainkaan vuodesta 1990. Omaisuustulot ovat sen sijaan kasvaneet voimakkaasti vuosina 1990–2002: 114 eurosta 1 450 euroon. Omaisuustulot muodostavat silti pienemmän osan pienten lasten perheiden bruttotuloista kuin lapsiperheissä keskimäärin. Kokonaisuudessaan alle kolmivuotiaiden lapsiperheiden tuotannontekijätulot (ansio- ja omaisuustulot) ovat kasvaneet noin kahdeksan prosenttia vuodesta 1990. Pienten lasten perheet saivat tulonsiirtoja noin 4 900 euroa kotitalouden kulutusyksikköä kohden vuonna 2002, mikä oli noin 9 prosenttia enemmän kuin ennen lamaa. Suurin osa tästä kasvusta selittyy työttömyyteen liittyvien tulonsiirtojen kasvulla, sillä muut kuin työttömyyteen liittyvät tulonsiirrot ovat reaalisesti kasvaneet alle kolmivuotiaiden lasten perheissä vain kaksi prosenttia vuodesta 1990.

Kuviossa 5.9 on esitetty yksinhuoltajatalouksien saamien perhepoliittisten tulonsiirtojen rakenne ja reaalin kehitys vuosina 1990–2002. Vuonna 2002 yksinhuoltajatalous sai keskimäärin 2 500 euroa perhepoliittisia tulonsiirtoja kulutusyksikköä kohden ja perhepoliittiset tuet muodostavat keskimäärin 43 prosenttia yksinhuoltajatalouksien saamista tulonsiirroista. Lapsilisät muodostavat noin puolet (49,6 %) yksinhuoltajien saamista perhepoliittisista tulonsiirroista, mikä on sama osuus kuin lapsiperheillä keskimäärin. Sen sijaan kotihoidontuki ja vanhempainraha muodostavat selvästi pienemmän osan yksinhuoltajien saamista perhepoliittisista tulonsiirroista (8,0 prosenttia yhteensä) kuin lapsiperheillä keskimäärin. Syynä tähän on, että lapset ovat usein yli kaksivuotiaita yksinhuoltajaperheissä. Yksinhuoltajat saavat sen sijaan suhteessa enemmän asumistukea ja elatus-tukea verrattuna muihin lapsiperheisiin. Asumistuki muodostaa yksinhuoltajilla 30,4 prosenttia perhepoliittisista tulonsiirroista ja elatus-tuki 11,2 prosenttia.

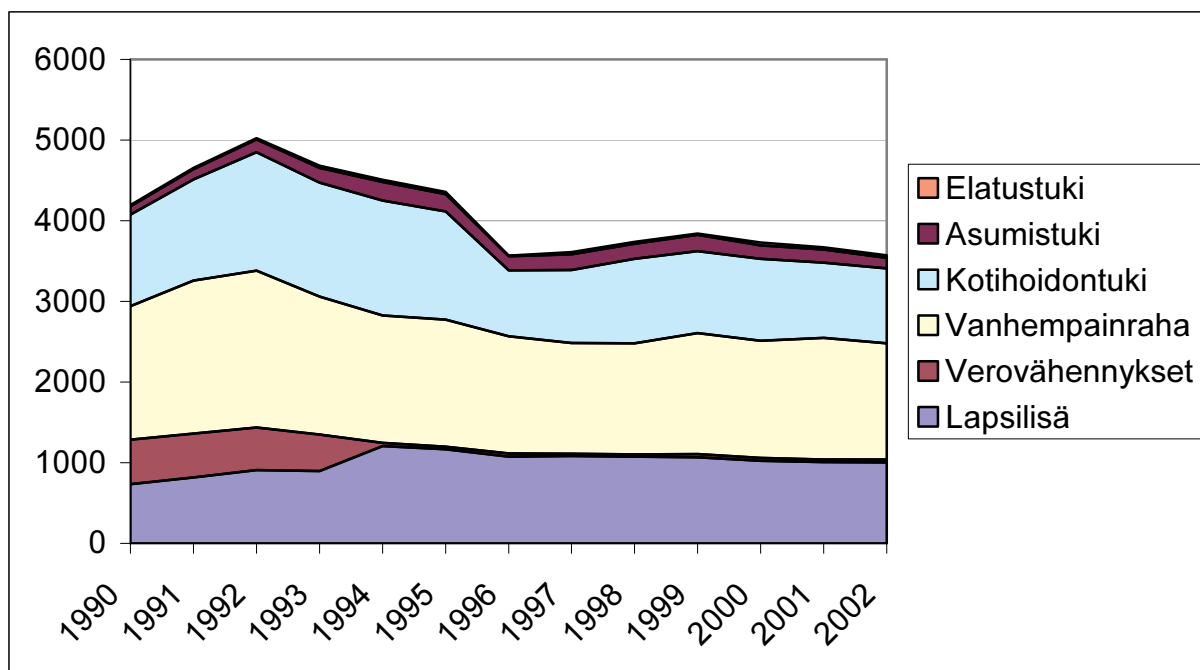
Kuvio 5.9 Yksinhuoltajien saamat perhepoliittiset tulonsiirrot kotitaloutta kohden 1990–2002 (Keskiarvo, vuoden 2002 rahassa)

* Tulot kulutusyksikköä kohden (OECD modified). Lähde: Tulonjakotilasto.

Yksinhuoltajatalouden saamien perhepoliittisten tulonsiirtojen reaalin arvo kotitalouden kulutusyksikköä kohden on laskenut noin 4,5 prosenttia vuodesta 1990. Lapsilisien ja verovähennysten yhteenlaskettu etuus yksinhuoltajataloutta kohden on reaalisesti laskenut 11,5 prosenttia vuodesta 1990. Tosin yksinhuoltajatalouksien keskimäärin saama asumistuen ja elatustuen määrä on kasvanut 1990-luvulla, mutta niiden kasvu ei ole kompensoinut lapsilisien ja verovähennysetujen alenemista. Lisäksi asumistuen kasvu liittyy voimakkaasti kasvaneisiin asumiskustannuksiin, ja elatustuki laiminlyötyihin elatusmaksuihin, joten niiden kasvu ei ole varsinaisesti merkinnyt tulojen kasvua yksinhuoltajilla.

Pareilla, joilla on alle kolmivuotias lapsi, perhepoliittiset tulonsiirrot muodostavat pääosan (73,4 %) tulonsiirroista. Pienten lasten vanhemmat saivat keskimäärin 3 600 euroa perhepoliittisia tulonsiirtoja kulutusyksikköä kohden vuonna 2002 (kuvio 5.10). Tästä vanhempainpäiväraha muodosti suurimman yksittäisen osan, 40,3 prosenttia, sen jälkeen lapsilisät 28,1 prosentilla ja kotihoidontuki 26,0 prosentilla. Elatustukea pienten lasten vanhemmat eivät käytännössä saa lainkaan. Myös asumistuki muodostaa sangen pienen osan pienten lasten vanhempien saamista perhepoliittista tulonsiirroista (3,6 %).

Pienten lasten kotitalouksien saamat perhepoliittiset tulonsiirrot kotitaloutta kohden ovat reaalisesti laskeneet 14,9 prosenttia vuosien 1990 ja 2002 välisenä aikana. Lapsilisien ja verovähennysten yhteenlaskettu etuus on reaalisesti laskenut 19,3 prosenttia, kotihoidontuki 18,9 prosenttia ja vanhempainraha 12,9 prosenttia kotitaloutta kohden. Vanhempainraha on ansiotuloperusteinen etuus, joten keskimääräisen maksetun vanhempainrahan pieneneminen selittyy työmarkkinoilla tapahtuneilla muutoksilla. Ainoastaan asumistuki on kasvanut pienten lasten perheillä, mutta asumistuki muodostaa hyvin pienen osan alle kolmivuotiaiden lasten vanhempien perhepoliittisista etuuksista ja sen kasvu liittyy kohonneisiin asumiskustannuksiin (ks. kappale 4.2).

Kuvio 5.10 Alle kolmivuotiaiden lasten perheiden saamat perhepoliittiset tulonsiirrot kotitaloutta kohden 1990–2002 (Keskiarvo, vuoden 2002 rahassa)

* Tulot kulutusyksikköä kohden (OECD modified). Lähde: Tulonjakotilasto.

Yksinhuoltajien ja pienten lasten vanhempien heikko tulokehitys 1990 -luvulla näyttää liittyvän ennen kaikkea heikkoon palkka- ja yrittäjätulojen kehitykseen, mikä selittyy työmarkkinoilla tapahtuneilla muutoksilla 1990-luvulla. Palkka- ja yrittäjätulojen heikko kehitys on heijastunut myös lapsiperheiden ansiosidonnaisten etuuksien kehitykseen. Näin on erityisesti pienten lasten perheillä, joilla vanhempainraha muodostaa yleensä suuren osan perheen tuloista. Suomalaisen lapsiperheen keskimäärin saamat perhepoliittiset tulonsiirrot ovat laskeneet 10 prosenttia vuodesta 1990, mutta alle kolmivuotiaiden lasten perheiden keskimäärin saamiensa perhepoliittisten tulonsiirrot ovat laskeneet 15 prosenttia. Tästä 15 prosentin laskusta noin kolmannes selittyy ansiosidonnaisen vanhempainrahan pienenemisellä, loput käytännössä lapsilisien ja kotihoidontuen heikennyksillä. Yksinhuoltajatalouksien keskimäärin saamat tulonsiirrot ovat laskeneet noin viisi prosenttia, mikä näyttää selittyvän etupäässä lapsilisien reaalisien arvojen alenemisella.

5.5 Tulokehitys isoissa lapsiperheissä

Noin viisi prosenttia lapsiperheistä on yli kolmen lapsen perheitä, ja niissä asuu 12 prosenttia lapsista. Yli 90 prosenttia yli kolmen lapsen perheistä ovat pareja (91 %) ja noin kuusi prosenttia yksinhuoltajatalouksia. Vuonna 2002 yli kolmilapsisten perheiden tulojen mediaani kulutusyksikköä kohden oli 13 500 euroa, tulojen keskiarvo oli noin tuhat euroa korkeampi. Yli kolmilapsisten perheiden tulot kulutusyksikköä kohden ovat siis noin kolmanneksen pienemmät kuin yksi- ja kaksilapsisten pariskuntien tulot.¹⁶

Vaikka suurten lapsiperheiden tulot kulutusyksikköä kohden jäävät jälkeen pienemmistä lapsiperheistä, niin tulokehitys on ollut samansuuntaista yli kolmilapsisissa perheissä verrattuna pienempiin lapsiperheisiin. Yli kolmilapsisten perheiden käytettävissä olevat tulojen mediaani kasvoi noin kahdeksan prosenttia vuosien 1990–2002 välisenä aikana. Ansiotulojen kehitys on ollut heikkoa myös yli kolmilapsisissa perheissä, kuten muissakin lapsiperheissä. Ansiotulot eivät ole reaalisesti kasvaneet vuodesta 1990. Työttömyyteen liittyvät tulonsiirrot ovat sen sijaan kolminkertaistuneet, mikä kertoo työttömyyden kasvusta 1990-luvulla myös suurten lapsiperheiden elättäjien keskuudessa.

Yli kolmilapsisten perheiden saamien perhepoliittisten tukien reaalin arvo perhettä kohden on heikentynyt 13 prosenttia vuodesta 1990 eli pari prosenttiyksikköä enemmän kuin pienemmissä lapsiperheissä. Samoin perhepoliittisten tukien leikkaukset ovat vaikuttaneet voimakkaammin suurten lapsiperheiden tulokehitystä, sillä perhepoliittiset tulonsiirrot muodostavat noin 70 prosenttia heidän saamista tulonsiirroistaan ja noin 17 prosenttia bruttotuloista. Erityisesti lapsilisien ja kotihoidon tuen reaalin arvo on heikentynyt 1990-luvulla. Koska lapsilisät muodostavat noin 67 prosenttia yli kolmilapsisten perheiden perhepoliittisista tulonsiirroista, lapsilisien heikennykset selittävät suurimman osan suurten lapsiperheiden perhepoliittisten tulonsiirtojen heikkenemisestä.

Myös verotuksen painotuksen siirtyminen progressiivisesta ansioverotuksesta (regressiiviseen) arvonlisäveroon tiukentaa eniten juuri suurten lapsiperheiden verorasitusta ja siten taloudellista toimeentuloa. Välttämättömyyskulutus muodostaa suurissa lapsiperheissä valtaosan kulutusmenoista, joten korkeat välilliset verot esimerkiksi elintarvikkeissa lisäävät erityisesti suurten lapsiperheiden maksamien verojen määrää (ks. Jäntti 2005).

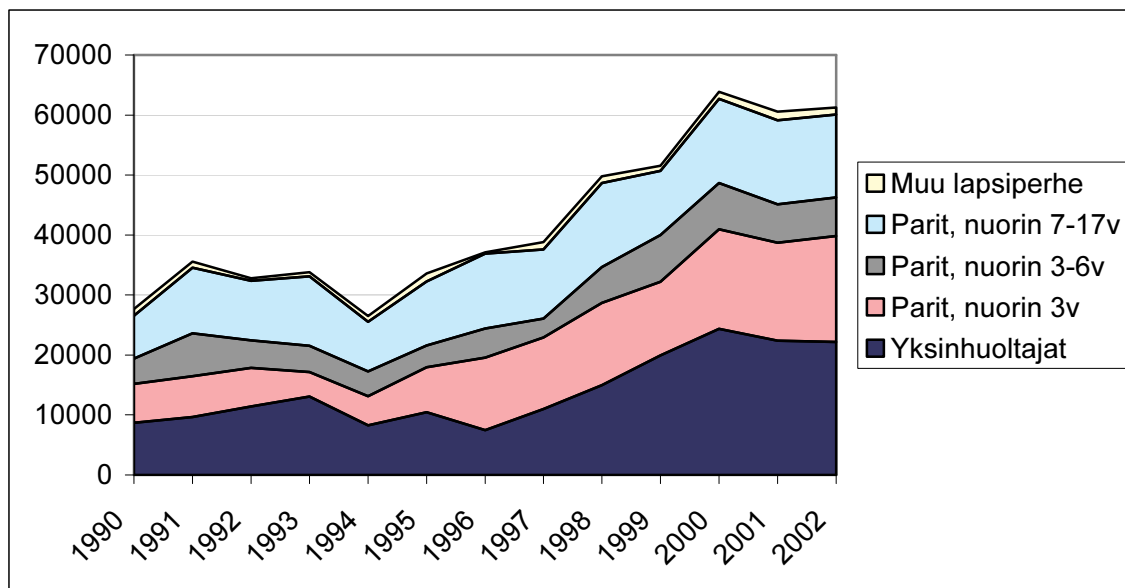
¹⁶ Aineistoon liittyvien rajoitusten vuoksi neljän lapsen ja sitä suurempien lapsiperheiden tulokehityksen tarkastelua ei voida tehdä erikseen eri perhetyypeissä.

5.6 Pienituloisuus lapsiperheissä

Lapsiköyhyyden kasvu on seurannut lapsiperheiden osuuden kasvua alimmassa tulokymmenyksessä. Köyhyyden kasvu on ollut nopeampaa lapsiperheissä kuin koko väestössä 1990-luvulla. Köyhyysaste ja lapsiköyhyys tosin laskivat hieman laman aikana mediaanitulon rajun laskun vuoksi. Laman jälkeen sekä köyhyysaste että lapsiköyhyysaste lähtivät kuitenkin nopeaan kasvuun. Köyhyysaste kasvoi 1990-luvun lopulla seitsemästä prosentista kymmeneen ja lapsiköyhyysaste 5 prosentista kymmeneen. Köyhyysasteiden kasvu taittui 2000-luvulle tultaessa, ja sekä köyhyysaste että lapsiköyhyysaste ovat olleet 2000-luvun alkuvuodet noin 11 prosentissa. Tosin lapsiköyhyysaste näyttää lähteneen jälleen kasvuun (toisin kuin köyhyysaste), sillä Tulonjaon ennakkotilaston (2003) mukaan vuonna 2003 lapsiköyhyysaste oli 12 prosenttia, eli noin prosenttiyksikön koko väestöä korkeampi. Länsimaissa köyhyys on yleensä yleisempää lasten parissa kuin koko väestössä (Unicef 2005) ja näyttää siltä, että Suomi on siirtynyt niiden maiden joukkoon, joissa köyhyys on yleisempää lapsiväestön parissa kuin koko väestössä.

Eurostat määrittelee kotitalouden pienituloiseksi ja köyhyysriskissä olevaksi, mikäli kotitalouden käytettävissä olevat tulot jäävät alle 60 prosenttia maan mediaanista. Tällä mittarilla mitattuna Suomessa luettiin vuonna 1990 pienituloisiksi kotitalouksiksi noin 28 000 lapsiperhettä, joissa asui noin 50 000 lasta. Vuonna 2002 pienituloisiksi luettavien lapsiperheiden lukumäärä oli kasvanut 61 000:een ja niissä asuvien lasten lukumäärä 123 000. Pienituloisten lapsiperheiden lukumäärän voimakas kasvu 1990-luvun lopulla aiheutui ennen kaikkea siitä, että pienituloisuusrajan alapuolelle tippui yhä enemmän lapsiperheitä, jotka aiemmin eivät olleet köyhyydessä. Liikkuvuus köyhyydestä ulos ja köyhyysjaksojen keskimääräinen kesto lapsiperheiden parissa säilyi sen sijaan suunnilleen samana 1990-luvulla (Moisio 2005).

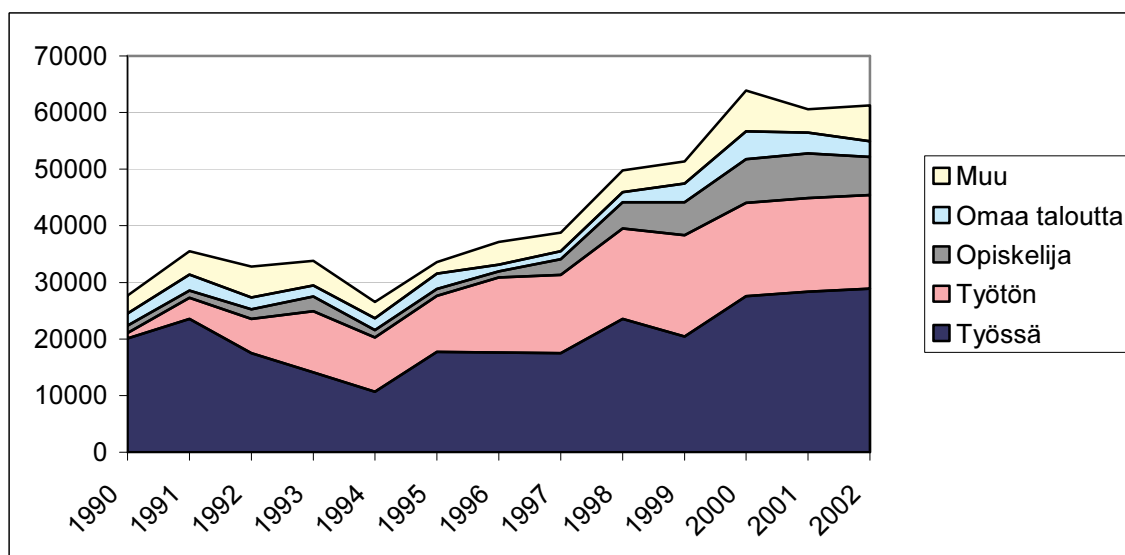
Kuviossa 5.11 on esitetty graafisesti pienituloisuusrajan alapuolella olevien lapsiperheiden lukumäärän kasvu perhetyypin mukaan. Köyhiksi luettujen lapsiperheiden lukumäärä kasvoi 30 000 perheellä 1990-luvun lopulla. Eniten köyhiksi luettujen perheiden määrä kasvoi pienten lasten perheissä (170 %) ja yksinhuoltajatalouksien (155 %) parissa. Pienten lasten perheet ja yksinhuoltajataloudet muodostavat lukumääräisesti suuren osan köyhistä lapsiperheistä ja heidän osuutensa köyhissä lapsiperheissä on kasvanut 1990-luvulla: 55 prosentista 65 prosenttiin. Köyhyyden kasvu yksinhuoltajatalouksien parissa selittääkin noin 40 prosenttia köyhiksi luettujen lapsiperheiden määrän kasvusta. Köyhyyden kasvu pienten lasten perheiden parissa selittää noin kolmanneksen köyhyyden kasvusta lapsiperheiden parissa. Pienituloisuuden kasvun on todettu olevan olleen 1990-luvulla erityisen voimakasta pienten lasten perheissä ja yksinhuoltajien parissa myös muissa selvityksissä (STM 2004).

Kuvio 5.11 Pienituloisten lapsiperheiden lukumäärä perherakenteen ja nuorimman lapsen iän mukaan (pareilla) vuosina 1990–2002.

* Tulot kulutusyksikköä kohden (OECD modified) alle 60 % mediaanista. Lähde: Tulonjakotilasto.

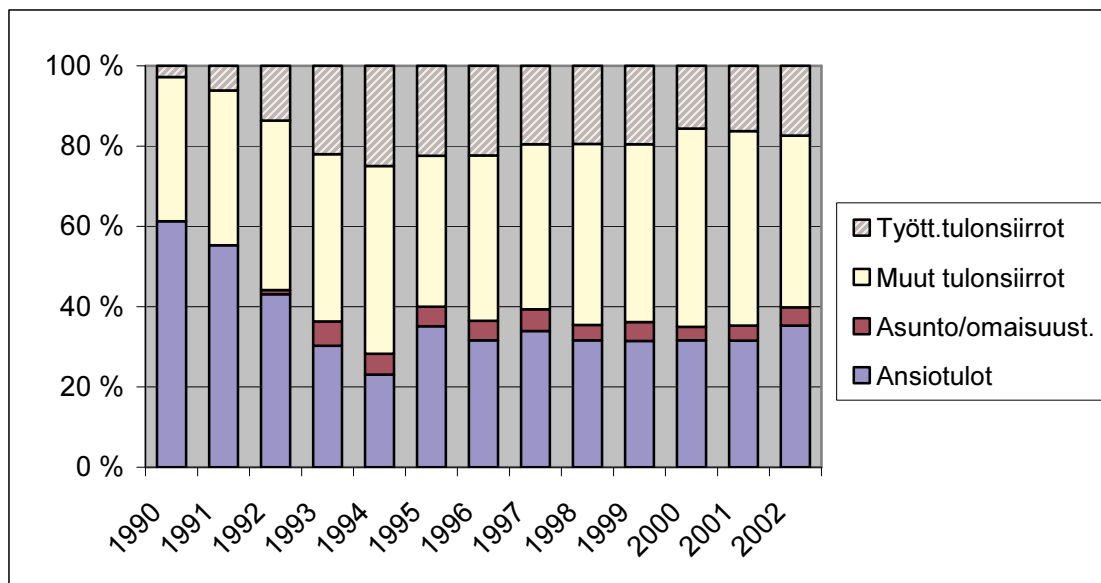
Mikäli tarkastelemme pienituloisiksi luettujen lapsiperheiden viitehenkilön työmarkkina-asemaa vuosien 1990 ja 2002 välillä (kuvio 5.12), voidaan havaita, että köyhyyden kasvu on lähes kokonaan työttömien lapsiperheiden kasvua. Lähes puolet "uusista" köyhistä lapsiperheistä on perheitä, joissa viitehenkilö on työtön, ja noin 16 prosenttia on lapsiperheitä, joissa viitehenkilö on opiskelija. Myös niiden kotitalouksien osuus köyhissä lapsiperheissä on kasvanut, joiden viitehenkilö hoitaa omaa taloutta. Syntyvyys kasvoi laman aikana ja yksi esitetty selitys tälle on, että työmarkkinatilanteen ollessa huono osa muutenkin lapsentekoa suunnittelevista valitsevat mieluummin lapsenhoidon kuin työttömyyden.

Kuvio 5.12 Pienituloisten lapsiperheiden lukumäärä ja sosioekonominen asema viitehenkilön mukaan 1990–2002.

* Tulot kulutusyksikköä kohden (OECD modified) alle 60 % mediaanista. Lähde: Tulonjakotilasto.

Pienituloiset lapsiperheet ovat enemmän riippuvaisia tulonsiirroista kuin muut lapsiperheet ja heidän tulonsiirtoriippuvuutensa on kasvanut 1990-luvulla. Kuviosta 5.13 nähdään, että pienituloiset lapsiperheet saivat keskimäärin 6 200 euroa tulonsiirtoja perheen kulutusyksikköä kohden vuonna 2002 ja tulonsiirrot muodostivat 60,2 prosenttia pienituloisten bruttotuloista (10 200 euroa). Ennen lamaa tulonsiirrot muodostivat 38,8 prosenttia pienituloisten lapsiperheiden bruttotuloista. Suurin osa pienituloisten lapsiperheiden tulonsiirtoriippuvuuden kasvusta selittyy työttömyyteen liittyvien tulonsiirtojen kasvulla. Muiden kuin työttömyyteen liittyvien tulonsiirtojen osuus on kasvanut pienituloisissa lapsiperheissä ainoastaan 36 prosentista 43 prosenttiin bruttotuloista vuosien 1990 ja 2002 aikana.

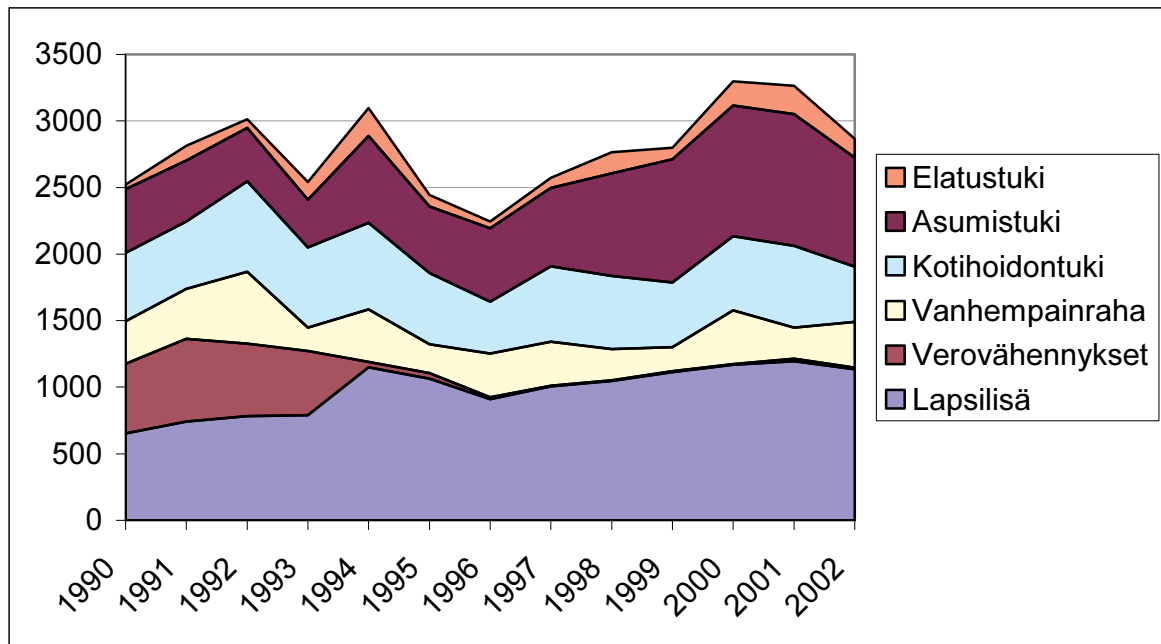

Kuvio 5.13 Bruttotulojen rakenne pienituloisissa lapsiperheissä

* Tulot kulutusyksikköä kohden (OECD modified). Lähde: Tulonjakotilasto.

Perhepoliittiset tulonsiirtoja pienituloiset lapsiperheet saivat keskimäärin 2 900 euroa kulutusyksikköä kohden vuonna 2002, kuten kuviosta 5.14 voidaan nähdä. Perhepoliittiset tulonsiirrot muodostavat noin puolet pienituloisten lapsiperheiden saamista tulonsiirroista (46,5 %), mikä on sama osuus kuin muillakin lapsiperheillä. Lapsilisät muodostavat 39,6 prosenttia ja asumistuki 28,6 prosenttia pienituloisten perhepoliittisista tulonsiirroista. Kotihoidontuki muodostaa 14,5 prosenttia perhepoliittisista tulonsiirroista, elatustuki 4,9 prosenttia. Otoksen pienuuden vuoksi otannasta johtuva virhe on suurta, joten osa vuosittaisesta vaihtelusta kuviossa 5.14 selittyy otantaan liittyvällä satunnaisvaihtelulla.

Toisin kuin muilla lapsiperheillä, pienituloisten lapsiperheiden saamat perhepoliittiset tulonsiirrot kotitaloutta kohden ovat kasvaneet 1990-luvun aikana. Reaalista kasvua on ollut 13,6 prosenttia vuodesta 1990. Kasvu on tosin käytännössä kokonaan asumistuen kasvua, jolla on kompensoitu nousseita asumiskustannuksia, etupäässä nousseita vuokria (ks. kappale 4.2). Asumistuen osuus pienituloisten lapsiperheiden perhepoliittisissa tulonsiirroissa onkin kasvanut 19 prosentista 29 prosenttiin. Lapsilisien ja kotihoidontuen määrä on sen sijaan laskenut, lapsilisät 2,5 prosenttia ja kotihoidontuki 18,9 prosenttia. Keskimääräisen vanhempainrahan suuruus kotitaloutta kohden on säilynyt samana, mutta pienituloisen lapsiperheen keskimäärin saama elatustuki on kasvanut 1990-luvulla.

Kuvio 5.14 Pienituloisten lapsiperheiden saamat perhepoliittiset tulonsiirrot kotitaloutta kohden 1990–2002 (keskiarvo, vuoden 2002 rahassa)

* Tulot kulutusyksikköä kohden (OECD modified). Lähde: Tulonjakotilasto.

5.7 Lapsiperheiden tulokehitys 1990–2002

Nuoret perheet, niin lapsettomat kuin lapsiperheetkin, ovat valuneet alaspäin tulonjaossa suhteessa vanhempiin kotitalouksiin 1990-luvun aikana. Tämä selittyy pitkälti työmarkkinoiden epävakaistumisella, joka kosketti erityisesti nuoria työmarkkinoille tulevia. Nuorten työmarkkina-asema heikkeni 1990-luvulla muuta työväestöä voimakkaammin, mikä on heikentänyt ennen kaikkea työuraansa aloittelevien nuorten taloudellista asemaa. (ks. Sutela et al. 2001.) Nuorten ongelmat työmarkkinoihin kiinnittymisessä ovat lisänneet taloudellista polarisaatiota nuorten ja sitä kautta lapsiperheiden parissa. Polarisaatio näyttääkin lisääntyneen voimakkaammin lapsiperheiden sisällä kuin koko väestössä. Lapsiköyhyys on kasvanut voimakkaammin kuin köyhyys koko väestössä 1990-luvulla. Polarisaation kasvu suomalaisten lapsiperheiden keskuudessa on raportoitu muissakin tutkimuksissa (esim. Sauli 2004; Forssen et al. 2004.)

Käytettävissä olevien tulojen kehitys on ollut suuressa osassa lapsiperheitä hyvä tai keskinertainen vuosina 1990–2002, lukuun ottamatta laman aikaista notkahdusta. Erityisesti pienillä kahden vanhemman lapsiperheillä, joissa on yksi tai kaksi lasta, tulokehitys on ollut sangen hyvä. Pääosa lapsiperheistä (65 %) ovat juuri pieniä kahden vanhemman ja yhden tai kahden lapsen kotitalouksia ja niissä asuu yli puolet Suomen lapsista (54 %). Samoin tulokehitys on ollut keskimäärin hyvä lapsiperheissä, joissa nuorin lapsi on jo saavuttanut kouluiän. Tulokehitys on sen sijaan ollut heikompaa suuremmilla lapsiperheillä, yksinhuoltajilla sekä lapsiperheillä, joissa on alle kolmivuotias lapsi. Erityisesti yksinhuoltajatalouksien tulokehitys on ollut huono.

Lapsiperheiden asemaa tulonjakaumassa painoivat alas ennen kaikkea yksinhuoltajien ja pienten lasten perheiden heikko tulokehitys. Heikko tulokehitys näissä lapsiperheissä selittyy etupäässä palkka- ja yrittäjätulojen heikolla, jopa negatiivisella, kehityksellä näissä ryhmissä. Alle kolmivuotiaiden lasten vanhempien ansiotulot olivat vuonna 2002 reaalisesti edelleen samalla tasolla kuin vuonna 1990. Yksinhuoltajien ansiotulot olivat reaalisesti kaksi prosenttia alle lamaa edeltävää tasoa. Työllisyyden heikkeneminen on suurin selittäjä ansiotulojen heikolle kehitykselle. Yksinhuoltajien työllisyys on laskenut liki 90 prosentista 70 prosenttiin 1990 -luvun aikana, samoin yhden ansaitsijan perhetyypin yleisyys alle kouluikäisten lasten perheissä on yleistynyt (ks. Haataja 2004). Nuorten heikko työllisyystilanne heijastuu pienten lasten perheisiin myös sitä kautta, että minimiäitiyspäivärahalla olevien äitien määrä on kasvanut, lamaa edeltävästä viidestä prosentista nykyiseen 21 prosenttiin.

Myös perhepoliittisten tulonsiirtojen heikennyksillä sekä verotuksella on ollut osuutta lapsiperheiden tulokehitykseen 1990-luvulla. Lapsiperheen keskimääräinen perhepoliittisten tulonsiirtojen määrä on reaalisesti heikentynyt noin 10 prosenttia vuodesta 1990. Mutta perhepoliittisten tulonsiirtojen merkitys on kuitenkin ollut pienekö lapsiperheiden tulokehityksessä, sillä perhepoliittiset tulonsiirrot muodostavat keskimäärin puolet kaikista lapsiperheiden saamista tulonsiirroista, ja tulonsiirrot muodostavat keskimäärin vain 14 prosenttia lapsiperheiden bruttotuloista. Lapsilisät muodostavat puolet perhepoliittisista tulonsiirroista, samoin perhepoliittisten tulonsiirtojen heikennykset ovat rahamääräisesti olleet suurimpia lapsilisissä. Koska lapsilisät ovat vanhempien tuloista riippumattomia, niiden leikkaukset ovat heikentäneet lapsiperheiden tulokehitystä tasaisesti yli tulonjaon. Pienituloisilla lapsiperheillä lapsilisien ja muiden perhepoliittisten tulonsiirtojen leikkausten merkitys on kuitenkin ollut huomattavasti suurempi, sillä perhepoliittiset tulonsiirrot muodostavat heillä 28 prosenttia bruttotuloista ja tulonsiirrot kokonaisuudessaan 60 prosenttia bruttotuloista.

Pienituloisiksi luettujen lapsiperheiden ja sitä kautta lapsiköyhyyden voimakas kasvu 1990-luvun lopulla näyttää selittyä etupäässä työttömyyden kasvulla lapsiperheissä. Tosin myös opiskelijoiden osuus on kasvanut voimakkaasti pienituloisissa lapsiperheissä. Täysipäiväinen opiskelija on oikeutettu vain vähimmäismääräiseen vanhempainpäivärahaan, mikä selittää osaltaan opiskelijoiden korkeaa osuutta köyhissä lapsiperheissä. Perhetyypeittäin tarkasteltuna köyhyys kasvoi eniten pienten lasten perheissä ja yksinhuoltajatalouksien parissa, samoin heidän osuutensa köyhissä lapsiperheissä kasvoi 55 prosentista 65 prosenttiin. Noin $\frac{3}{4}$ köyhyyden kasvusta lapsiperheissä voidaankin selittää köyhyyden kasvulla pelkästään pienten lasten perheissä ja yksinhuoltajatalouksissa.

6. Yhteenveto

Tässä selvityksessä on tarkasteltu suomalaisten lapsiperheiden taloudellista tilannetta ja sen kehitystä 1990-luvun alusta tähän päivään niin kutsutun institutionaalisen hyvinvointitutkimuksen viitekehityksessä, jossa hyvinvoinnin katsotaan syntyvän perheen, valtion ja markkinoiden vuorovaikutuksen tuloksena. Myös selvityksen rakenne on noudattanut tätä viitekehystä. Hyvinvoinnin jakoon vaikuttaneet muutokset lapsiperheiden rakenteessa, (perhe)politiikassa ja markkinoiden toiminnassa on käyty läpi omissa luvuissaan ennen siirtymistä lapsiperheiden tulokehityksen tarkasteluun. Tässä viimeisessä luvussa on tarkoitus sitoa yhteen edellisen neljän luvun sisältö ja tuottaa kokonaiskuva lapsiperheiden taloudellisesta tilanteesta ja toimeentulon edellytyksistä Suomessa 2000-luvun alkupuolella. Selvityksen antama kokonaiskuva noudattaa aikaisempia tutkimuksia tulonjaon kehityksestä Suomessa (ks. Uusitalo 2000; Riihelä 2001; Heikkilä & Kautto 2002; Valtioneuvoston kanslia 2002; Moisio 2005; Kangas & Ritakallio 2003; Suoniemi 2005).

Lapsiperheiden osuus alimmissa tuloluokissa kasvoi 1990-luvulla. Tämä liittyy 1990-luvulla havaittuun laajempaan tulonjaon muutokseen, jossa nuoret ovat siirtyneet alaspäin tulonjaossa suhteessa vanhempiin ikäluokkiin. Tämä kehitys liittyy työllisyyden muita ikäryhmiä voimakkaampaan laskuun alle 30 vuotiaiden parissa sekä todennäköisesti myös TEL-järjestelmän läpimenoon - yhä useammalla 1990-luvulla eläkkeelle siirtyneellä on tuntuva työeläke. Täytyy kuitenkin muistaa, että vaikka eläkeläisten osuus alimmissa tuloluokissa on laskenut, heidän osuutensa alimmissa tuloluokissa on edelleen selvästi korkeampi kuin lapsiperheillä (tai työikäisillä yleensä).

Lapsiperheiden aseman painuminen alaspäin tulonjaossa selittyy kuitenkin paremmin taloudellisella polarisaatiolla kuin lapsiperheiden yleisellä heikolla tulokehityksellä. Tulojen kehitys on ollut itse asiassa suurimmassa osassa lapsiperheitä hyvä tai keskinkertainen. Erityisesti pienillä kahden vanhemman lapsiperheillä, joissa on yksi tai kaksi lasta, tulokehitys on ollut sangen hyvä. Samoin tulokehitys on ollut hyvä lapsiperheissä, joissa nuorin lapsi on jo saavuttanut kouluiän. Tulokehitys on sen sijaan ollut heikompaa suurilla lapsiperheillä, yksinhuoltajilla sekä lapsiperheillä, joissa on alle kolmivuotias lapsi. Erityisesti yksinhuoltajatalouksien tulokehitys on ollut huono.

Laman myötä ongelmat toimeentulon hankkimisessa työmarkkinoilla ovat yleistyneet voimakkaasti, ja tämä on aiheuttanut taloudellista polarisaatiota lapsiperheiden parissa. Polarisaatio näyttääkin lisääntyneen voimakkaammin lapsiperheiden sisällä kuin koko väestössä: lapsiköyhyys on kasvanut voimakkaammin kuin köyhyys koko väestössä 1990-luvulla. Köyhyys on erityisen yleistä työttömyyttä kokoneissa lapsiperheissä, mutta myös opiskelijatalouksien osuus köyhissä lapsiperheissä on korkea. Perhetyypeistä köyhyyden kasvu osui erityisesti yksinhuoltajiin ja pienten lasten perheisiin. Noin $\frac{3}{4}$ köyhyyden kasvusta lapsiperheissä 1990-luvun lopulla selittyykin köyhyyden kasvulla juuri pienten lasten perheissä ja yksinhuoltajatalouksissa. Samalla pienten lasten perheiden ja yksinhuoltajien osuus köyhissä lapsiperheissä kasvoi 55 prosentista 65 prosenttiin. Toimeentulon edellytysten kiristymisen työmarkkinoilla näyttää kohdistuneen juuri lapsiperheisiin, joissa lapsen vauva-ikä tai yksinhuoltajuus asettaa lisärajoituksia perheen vanhempien työssäkäynnille. Pienten lasten perheiden ja yksinhuoltajien toimeentulon kiristymisen syiden selvittäminen vaatisikin lisäselvitystä.

1990-luvulla niin työ-, asunto- kuin rahoitusmarkkinat ovat läpikäyneet muutoksen. Laman myötä tapahtunut työmarkkinoiden murros osui voimakkaimmin perheen perustamisässä oleviin nuoriin aikuisiin. Työllisyysaste on laskenut ja työttömyys kasvanut voimakkaimmin alle 30-vuotiaiden parissa. Samoin määräaikaiset työsuhteet ovat yleistyneet eniten perheen perustamisässä olevien nuorten työntekijöihin parissa, erityisesti nuorten naisten. Määräaikaiset työsuhteet ovat yleisimpiä juuri naisvaltaisilla julkisen sektorin aloilla. Työllisyys on ollut perinteisesti korkea lapsiperheiden vanhempien parissa ja sitä se on edelleen, mutta lapsiperheiden sisällä on tapahtunut polarisaatiota työmarkkinoiden suhteen (ks. Sauli et al. 2002). Pienten lasten vanhempien ja erityisesti yksihuoltajien ansiotulojen kehitys on ollut heikkoa 1990-luvulla, mikä kertoo kasvaneista vaikeuksista hankkia toimeentulo työmarkkinoilla. Asumiskustannusten nousu niin omistus- kuin vuokra-asujilla on koskettanut erityisesti lapsiperheitä, joiden tilantarpeen kasvu perheluvun kasvaessa ei noudata asuntojen hinta- tai vuokrakehitystä. Rahaliittoon liittymisen myötä tosin asuntosäästäjät ovat saaneet nauttia vakaista ja alhaisista koroista, mikä on kuitenkin todennäköisesti valunut ainakin osittain asuntojen hintoihin. Samoin halvasta asuntolainasta voivat hyötyä vain ne lapsiperheet, joilla toimeentulo mahdollistaa asunnon ostamisen vuokra-asumisen sijaan.

Myös perheinstituutio on ollut muutoksessa. Perheiden hajoaminen, yksin asumisen yleistyminen ja yksinhuoltajien määrän lisääntyminen ovat heikentäneet perheiden kykyä jakaa hyvinvointia ja toimia puskurina taloudellisille shokeille, kuten työttömyydelle tai työkyvyttömyydelle. Vaikka hedelmällisyys on Suomessa eurooppalaisittain korkea, noin 1,8 syntynyttä lasta naista kohden, on se alle väestön uusiutumistason (2,1) eli väestö tulee pienenemään nykyisellä syntyvyyden tasolla Suomessa. Lasten hankinnassa on kuitenkin havaittavissa polarisaatiota: lapsiperheiden koko on kasvanut parin viime vuosikymmenen aikana, samaan aikaan kun lapsettomien naisten määrä on kasvanut. Samalla äitien ja erityisesti ensisynnyttäjien keski-ikä on noussut, mikä on todennäköisesti lisännyt tahatonta lapsettomuutta. Syynä lastenhankinnan lykkäämiselle ovat useimmiten nuorten koulutustason noususta seurannut opiskeluaikojen pidentyminen sekä vaikeudet kiinnittyä kiristyneille työmarkkinoille.

Valtion harjoittamalla politiikalla on ja tulee olemaan vaikutusta sekä perheiden että markkinoiden suorittamaan hyvinvoinnin jakoon, eikä pelkästään perhepolitiikalla (ks. Virtanen 2004). Verotuksen painopisteen siirtyminen ansioverotuksesta välillisiin veroihin tarkoittaa verorasituksen suhteellista kiristymistä lapsiperheille, sillä välttämättömyyskulutuksen osuus lapsiperheiden kulutusrakenteessa on korkea (Jäntti 2005). Valtion tietoyhteiskuntaan siirtymistä helpottava tavoite, että 60-70 prosenttia nykyisistä ikäluokista hankkisi korkeakoulutuksen, tulee todennäköisesti osaltaan nostamaan ensisynnyttäjien keski-ikää. Syynä tähän on osaltaan se, että esimerkiksi vanhempainpäivärahan määräytymisperusteet ovat luotu yhteiskuntaan, jossa lapsenhankinta-ikään tulevien 25-30 vuotiaiden naisten on oletettu jo kiinnittyneen työelämään. Näin ei kuitenkaan enää kasvavassa määrin tule olemaan, mistä kertoo työtulojen puuttumisen vuoksi vähimmäistä vanhempainpäivärahaa saavien äitien määrän voimakas kasvu. Samoin pitkälti vanhempien (täys)työllisyyden aikaan rakennettu sosiaaliturvajärjestelmä tuottaa nykyisissä työmarkkinaoloissa uudenlaisia ongelmia lapsiperheissä. Moisiin sosiaalsiin tulonsiirtoihin vaikuttavat myös perheen muiden jäsenten tulot, mikä luo jo taloudellisten vaikeuksien kanssa kamppailevien lapsiperheiden teini- ja täysi-ikäisten lasten työssäkäynnille vahvan tuloloukun ja negatiivisen kannusteen työkokemuksen hankkimiselle. Tämä eräänlainen käänne elatusvelvollisuus asettaa nuoret epätasa-arvoiseen asemaan mahdollisuuksien suhteen, vahvistaen todennäköisesti huono-osaisuuden ylisukupolvista periytyvyyttä.

Perhepoliittiset tulonsiirrot heikentyivät 1990-luvulla noin kymmenen prosenttia, mikä on heikentänyt lapsiperheiden taloudellista tilannetta. Osa johtui etuuksien tason leikkauksista, osa ansiosidonnaisten tulonsiirtojen heikentyessä työttömyyden kasvun seurauksena. Eniten menettivät pienten lasten perheet, joiden perhepoliittiset tulonsiirrot ovat laskeneet 15 prosenttia. Samoin suuret lapsiperheet menettivät suhteessa enemmän, sillä heikennykset koskivat erityisesti lapsilisiä sekä kotihoidontukea, jonka käyttö on yleistä suurissa lapsiperheissä. Lapsiperheiden lisääntyneet talousvaikeudet aiheutuvat kuitenkin ennen kaikkea kasvaneesta työttömyydestä ja muista vaikeuksista hankkia toimeentulo työmarkkinoilta. Työttömyyden ja muiden ongelmien kasvu lapsiperheissä lamavuosina tapahtui samaan aikaan, kun lapsille ja lapsiperheille suunnattujen palveluja heikennettiin. Perheneuvoloiden ja kouluterveydenhoidon henkilökuntaa vähennettiin, lapsiryhmien kokoa suurennettiin päivähoitossa ja kouluissa ja vapaaehtoinen kerhotoiminta lakkautettiin miltei kokonaan. Nämä leikkaukset heikensivät usein jo taloudellisten ongelmien kanssa painivien lapsiperheiden avunsaantia ja eniten tukea tarvitsevien oppilaiden asemaa. Lapsiperheiden ongelmat heijastuvat kouluihin lasten oppimis- ja sopeutumisvaikeuksina, joiden seuraukset tulevat maksamaan yhteiskunnalle todennäköisesti huomattavasti enemmän kuin niiden ennaltaehkäisy maksaisi.

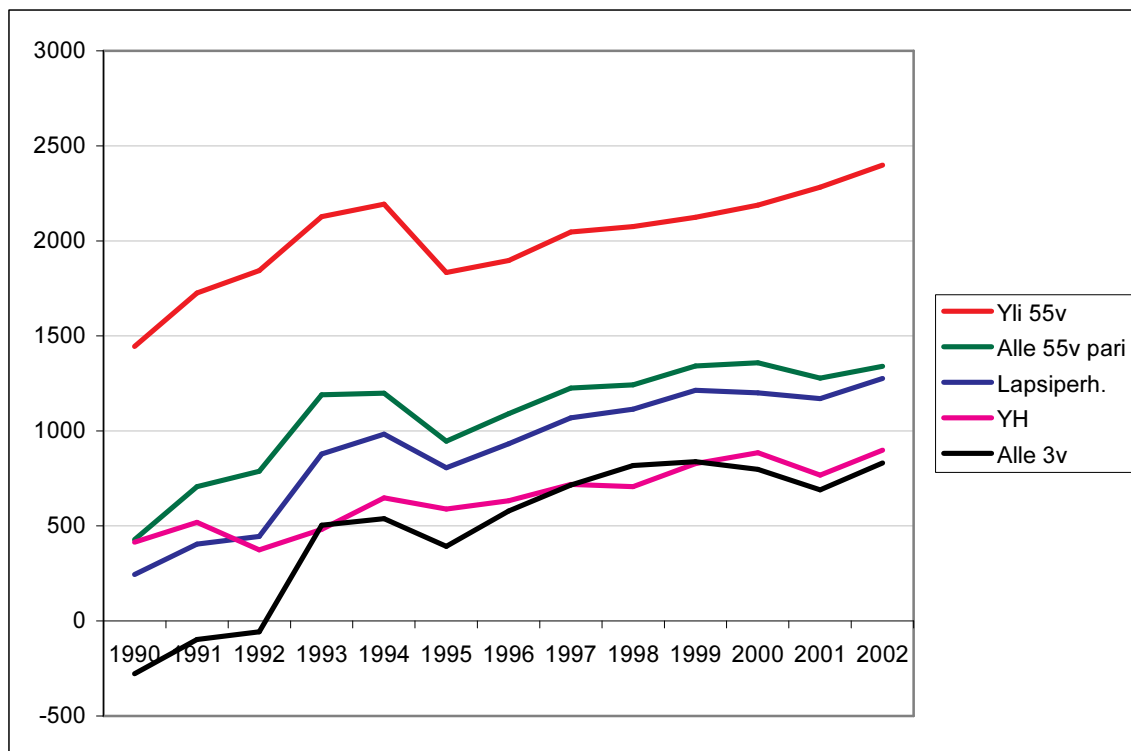
Liite A. Laskennallisen asuntotulon jakautuminen lapsiperheissä

Omistusasunnossa tai luontoisetuasuunnossa asuville kotitalouksille muodostuu pääomatuloon rinnastettavaa taloudellista etua. Tämä asuntoetu voidaan määritellä laskennallisesta vuokrasta vastaavan tyyppisen vuokra-asunnon markkinavuokrasta. Asuntoetu on tämän laskennallisen vuokran ja todellisten kulujen (mm. korkojen, yhtiövastikkeiden, vakuutusten ja korjauskustannusten) erotus. Laskennallinen (netto) asuntoetu on sisällytetty käytettävissä oleviin tuloihin, joten sen suuruus ja jakautuminen vaikuttaa selvityksessä esitettyihin lukuihin.

Kuviossa I on esitetty käytettävissä oleviin tuloihin lisätty laskennallinen asuntoetu eri kotitalouksilla. Suurimman osuuden käytettävissä olevista tuloista asuntoetu muodostaa vanhemmalla väestöllä. Lapsettomilla yli 55 vuotiaiden talouksilla, joilla asuntoetu oli 2 399 euroa vuonna 2002, muodostaen 11,3 prosenttia heidän käytettävissä olevista tuloistaan. Asuntoedun osuus käytettävissä olevista tuloista on kasvanut yli 55 vuotiaiden talouksissa, sillä vuonna 1990 asuntoetu muodosti 6,8 prosenttia käytettävissä olevista tuloista.

Nuoremmilla kotitalouksilla, niin lapsiperheillä kuin lapsettomilla pareilla, asuntoetu muodostaa huomattavasti pienemmän osan käytettävissä olevista tuloista, mutta asuntoedun osuus käytettävistä olevista tuloista on kasvanut nopeammin kuin yli 55 vuotiailla. Kaikilla lapsiperheillä asuntoetu oli keskimäärin 1 276 euroa vuonna 2002, mikä on 6,5 prosenttia heidän käytettävissä olevista tuloistaan. Vuonna 1990 asuntoetu muodosti lapsiperheillä vain 1,4 prosenttia käytettävissä olevista tuloista. Lapsettomilla alle 55 vuotiailla pareilla asuntoetu oli euromääräisesti suunnilleen sama vuonna 2002 kuin lapsiperheillä (1 340 euroa), samoin kuin asuntoedun osuus käytettävissä olevista tuloista on suunnilleen sama (6 %) vuonna 2002. Asuntoedun suuruus ja osuus käytettävistä olevista tuloista on kasvanut myös lapsettomilla alle 55 vuotiailla pareilla. Lapsettomilla pareilla asuntoetu oli 427 euroa vuonna 1990 ja se oli noin 2,5 prosenttia käytettävissä olevista tuloista.

Pienten lasten ja yksinhuoltajaperheissä taloudellisen tilanteen kehitys todettiin heikoksi. Asuntoetu ei kuitenkaan juuri näytä selittävän näiden lapsiperheiden suhteellisen heikko taloudellista kehitystä, sillä asuntoedun kehitys (ja taso) on ollut samanlaista kuin muillakin lapsiperheillä. Yksihuoltajilla laskennallinen asuntoetu vuonna 2002 oli keskimäärin 899 euroa, eli 6,0 prosenttia käytettävistä olevista tuloista. Osuus on kasvanut vuodesta 1990, jolloin osuus oli 2,9 prosenttia käytettävistä olevista tuloista. Pareilla, joilla on alle kolmivuotias lapsi, asuntoetu oli 831 euroa vuonna 2002, muodostaen 4,8 prosenttia käytettävissä olevista tuloista. Asuntoedun suhteellinen osuus on kasvanut myös heillä vuoden 1990, jolloin laskennallinen asuntoetu oli pienten lasten vanhemmilla negatiivinen 277 eurolla. Toisin sanoen, 1990-luvun alussa pienten lasten vanhemmat maksoivat korkoja ja vastikkeita omistusasunnostaan enemmän kuin asunnon laskennallinen vuokra oli.

Kuvio I. Laskennallisen asuntotulon jakautuminen eri perhetyypeissä (keskiarvo vuoden 2002 euroina)

* Kulutusyksikköä kohden (OECD modified). Lähde: Tulonjakotilasto.

Liite B. Käsitteet ja luokitukset

Käytettävissä olevat tulot. Selvityksen tulokäsitemäärittely vastaa Tulonjakoaineiston käytettävissä olevien tulojen käsitettä, joka muodostetaan bruttorahatuloista vähentämällä niistä maksetut tulonsiirrot. Sisältää myös laskennallisen asuntoedun ja luontaisedut.

Kotitalouden käytettävissä olevat tulot lasketaan kaikkien kotitalouden jäsenien tulotietojen pohjalta seuraavasti:

Palkkatulot
 + Yrittäjätulot
 + Omaisuustulot (sis. laskennallisen asuntoedun)
 = Tuotannon tekijätulot
 + Saadut tulonsiirrot
 = Bruttotulot
 - Maksetut tulonsiirrot
 = Käytettävissä oleva tulo

Kotitalous. Muodostuu henkilöistä, jotka asuvat, ruokailevat tai käyttävät tulojaan yhdessä.

Kotitalouden viitehenkilö. Se kotitalouden jäsen, jolla on suurimmat henkilökohtaiset tulot.

Kulutussyksikkö. Kulutussyksikköä kohti lasketuilla tuloilla ja kulutusmenoilla voidaan verrata kooltaan ja rakenteeltaan erilaisia kotitalouksia toisiinsa. Kulutussyksiköiden käyttö on perusteltua, koska suuret kotitaloudet saavuttavat ns. mittakaavaetuja pienempiin kotitalouksiin verrattuna. Jäsenien lukumäärään perustuvat vertailut eivät ota huomioon sitä, että kotitalouksien kulustarve ei kasva suoraviivaisesti jäsenien lukumäärän kasvaessa. Jäsenkohtainen tarkastelu, jossa sekä aikuinen että lapsi saavat saman painon, ei myöskään huomioi eroja kulustarpeissa. (Tilastokeskus)

Selvityksessä kulutussyksikköjen määrittelyssä on käytetty OECD:n modifioitua kulutussyksikkökäsitettä, jossa

ensimmäinen aikuinen saa arvon 1
 muut aikuiset arvon 0,5
 lapset (alle 14 vuotiaat) painon 0,3.

Laskennallinen asuntulo. Omassa asunnossa tai luontoisetasunnossa asuville kotitalouksille määritetty laskennallinen vuokra vastaavan tyyppisen vuokra-asunnon markkinavuokran perusteella. Asuntotulo on laskennallisen vuokran ja todellisten kulujen (mm. korkojen, yhtiövastikkeiden, vakuutusten ja korjauskustannusten) erotus. Laskennallista asuntotuloa käytetään esimerkiksi virallisissa tulonjaon tarkasteluissa, koska (velattomassa) omistusasunnossa asuvien katsotaan saavan pääomatuloon verrattavaa hyötyä omistusasunnostaan vuokra-asujiin verrattuna.

Lähteet

Alanen, Leena & Sauli, Hannele & Strandell, Harriet (2004): Children and childhood in a welfare state: The case of Finland. In: An-Magritt Jensen, Asher Ben Arieh, Cinzia Conti, Dagmar Kutsar, Máire Nic Ghiolla Phádraig, and Hanne Warming Nielsen (eds) *Childhood in Ageing Societies*, Vol. 1. Trondheim: Norwegian Centre for Child Research, 2004.

Auvinen, Riitta (1971): *Tämän päivän sosiaalipolitiikka*. Kirjayhtymä. Helsinki.

Bardy, Marjatta & Salmi, Minna & Heino, Tarja (2001): Mikä lapsiamme uhkaa? Suunta-
viivoja 2000 -luvun lapsipoliittiseen keskusteluun. *Stakes*. Raportteja 263.

Breen, Richard (1997): Risk, Recommodification and the Future of the Service Class. *Sociology* 31:3, 473-489.

Esping-Andersen, Gøsta 1999: *The Social Foundation of Postindustrial Economies*. Oxford University Press. Oxford.

Forsen, Katja (2000): Lapsiperheet ja hyvinvointivaltio: Katsaus suomalaisen perhepolitiikan kehitykseen. *teoksessa* Eriarvoisuutta paikantamassa (toim. Ritakallio, V.-M. et al.) Sosiaalipoliittisen yhdistyksen tutkimus 55. Turun yliopiston sosiaalipolitiikan laitos.

Forsen, K. & Haataja, A. & Hakovirta, M. (2004): Policy Changes, Employment and Single Parenthood in Finland. ESPAnet conference, University of Oxford, 9.-11.9.2004.

Haataja, Anita (2004): Yhden tai kahden ansaitsijan malli: vaikutukset ansiotyöhön, hoivan ja tulojen jakoon Teoksessa Hyvinvointi ja työmarkkinoiden eriytyminen (toim.) Räisänen, H. & Hjerpe, R. VATT -julkaisuja 40.

Hakkarainen, Pekka & Kekki, Tuula & Mustalampi, Saini & Muuri, Anu & Nuorvala, Yrjö & Partanen, Airi & Virtanen, Ari & Virtanen, Päivi (2000) Huumehoidon nykyiset tarpeet ja edellytykset. *Stakes, Aiheita* 2000: 31.

Heikkilä, Matti & Kautto, Mikko (2002): Suomalaisten hyvinvointi vuosituhaten vaihteessa *teoksessa* Suomalaisten Hyvinvointi 2002 (Heikkilä, M. & Kautto, M. toim.), Gummerus, Jyväskylä.

Hiilamo, Heikki (2002): The Rise and Fall of Nordic Family Policy? Historical Development and Changes During the 1990s in Sweden and Finland. *Stakes Research Report* 125. Helsinki.

Jaakkola, Risto & Säntti, Riitta (2000): Uusperheitten lapset ja vanhemmat: Perheitten rakenne, toiminta ja talous. Oikeuspoliittinen Tutkimuslaitos, Helsinki.

Jäntti, Markus (2005): The distribution of the tax burden in Finland 1985-2001. Esitys Tilastokeskuksen Tiistaiseurassa 2.3.2005.

Kalland, Mirjam & Pensola, Tiina & Meriläinen, Jouni & Sinkkonen, Jari (2001) Mortality in children registered in the Finnish child welfare registry: population based study. *British Medical Journal* Vol 323, 207-208.

- Kangas, Olli & Ritakallio, Veli-Matti (2003): Moniulotteisen löyhyyden trendit 1990 -luvulla *teoksessa* Laman varjo ja nousun huuma (Kangas, O. toim.). Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 72, Kansaneläkelaitos.
- Kartovaara, Leena & Sauli, Hannele (2000): Suomalainen lapsi. Väestö 2000:7. Tilastokeskus, Helsinki.
- Karvonen, Sakari & Hermanson, Elina & Sauli, Hannele & Harris, Hanna (2000) Lasten ja nuorten hyvinvointi 1990-luvulla. Stakes, tilastoraportti 2000:1.
- Kauppinen, Sari, Sariola, Heikki ja Taskinen, Sirpa (2000) Lasten seksuaalinen hyväksikäyttö - Sosiaali- ja terveydenhuollon viranomaisten tietoon tulleet hyväksikäyttöepäilyt 1.5.1998-30.4.1999. Stakes, tilastoraportti 5/2000.
- Kautto, Mikko (toim.) (2004): Väestökehitykseen vaikuttaminen – tulisiko syntyvyyttä ja maahanmuuttoa lisätä? Tulevaisuusselonteon liiteraportti 3. Valtioneuvoston kanslia 2004.
- KELA 2003 (2004): Kansaneläkelaitoksen tilastollinen vuosikirja 2003. Vammalan Kirjapaino Oy. Vammala.
- Kiander, J. 2001. Laman opetukset: Suomen 1990-luvun kriisin syyt ja seuraukset. VATT-julkaisuja 27:5. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus.
- Kulutustutkimukset 1990, 1995, 1995, 1996, 1998, 2001-2002. Tilastokeskus
- Lammi-Taskula, Johanna ja Varsa, Hannele (2001) Vanhemmuuden aika. Vanhemmuuden tukemisen käytännöt ja haasteet osana neuvoloiden ja päiväkotien työtä. Stakes. Aiheita 2001:7.
- Leisering, L. & Leibfried, S. (1999): Time and Poverty in Western Welfare States: United Germany in Perspective. Cambridge University Press.
- Moisio, Pasi (2004): Köyhyyden pitkittäinen rakenne. Tilapäis-, toistuvais- ja pitkäaikaisköyhyys Suomessa. Yhteiskuntapolitiikka 4/2004, 341-59.
- Moisio, Pasi (2005): Tulo- ja köyhyysliikkuvuus suomalaisten lapsiperheiden parissa *teoksessa* Perheiden elinolojen muutokset (toim. Penttilä, I.). Tilastokeskus (tulossa).
- Munnukka, Terttu ja Kiikkala, Irma (2001) Virtuaalihiliekkalaatikko. Äitien kokemuksia internetin postituslistoista arjen apuna. Yhteiskuntapolitiikka 6/2001, 513 - 522.
- Mustonen, Esko (2004): Välittömän verotuksen progressiivisuus. Teoksessa Hyvinvointi ja työmarkkinoiden eriytyminen (toim.) Räisänen, H. & Hjerpe, R. VATT -julkaisuja 40.
- Paajanen, Pirjo (2002): Saako haikara tulla kylään. Suomalaisten lastenhankinnan ihanteet ja todellisuus. Väestöliitto, Väestötutkimuslaitos, Katsauksia E 14/2002.
- Reijo, Marie (2005): Lapsiperheiden asuminen. Muistio 'Lapsiperheiden asumisen kehitys' -työryhmälle. Ympäristöministeriö.

- Riihelä, Marja (2001): Tulojakoon vaikuttavia tekijöitä Suomessa vuosina 1971-1998 ja erityisesti 1990 -luvulla teoksessa Työmarkkinat testissä (Ilmakunnas S. toim.) VATT, Helsinki 2001.
- Rimpelä, Matti (2001) Lasten huonovointisuus lisääntyy - vastaavatko palvelut haasteisiin? Muistio Kokoomuksen eduskuntaryhmän ja Stakesin neuvotteluun eduskunnassa 3.5.2001.
- Salmi, Minna & Huttunen, Jouko & Yli-Pietilä, Päivi (1996) Lapset ja lama. Stakes, raportteja 197.
- Sariola, Heikki (1985) Lasten seksuaalinen hyväksikäyttö Suomessa - Selvitys viranomaisten tietoon vuosina 1983-1984 tulleista lapsiin kohdistuneista hyväksikäyttötapauksista. Lastensuojelun Keskusliiton julkaisu 79.
- Sauli, Hannele (1998): Minun, sinun ja meidän kulutusmenot. Hyvinvointikatsaus, specialli/1998.
- Sauli, Hannele (2004): Lapsiperheetkin ikääntyvät. Hyvinvointikatsaus 4/2004, s. 4-10.
- Sauli, H. & Bardy, M. & Salmi, M. (2002): Elinolojen koventuminen pikkulapsiperheissä. Teoksessa: Heikkilä, M. & Kautto, M. (toim.) Suomalaisten hyvinvointi 2002. Stakes. Helsinki. 32-61.
- Savola, Lotta (2000): Naiset suomen työmarkkinoilla 1990 -luvulla. Työmarkkinat 2000:4, Sukupuolten tasa-arvo 2000:001. Tilastokeskus.
- Sosiaali- ja terveydenhuollon taskutieto 2005. Stakes 2005.
- Sosiaali- ja terveydenhuollon tilastollinen vuosikirja 2004. Stakes, SVT 2004.
- Stakes (2004): Sosiaalimenot ja niiden rahoitus vuonna 2002. Stakes.
- STM (2000): Määräaikaiset työsuhteet ja sosiaaliturvajärjestelmän kestävyys. STM Selvityksiä 2000:9.
- STM:n tiedote 207/2001. Kasvattajia lapsiryhmissä usein liian vähän – erityistuesssa puutteita. 23.8.2001.
- STM (2002): Selonteko lasten ja nuorten hyvinvoinnista. STM Julkaisuja 2002:12. Helsinki.
- STM (2003): Perhepoliittinen strategia - Linjauksia ja taustoja perhepolitiikan kehittämiseen Sosiaali- ja terveysministeriö, Helsinki 2003.
- STM (2001): Työ- ja perhe-elämän yhteensovittamista selvittäneen työryhmän (PEVA II) muistio (2001): Sosiaali- ja terveysministeriön työryhmämuistioita 2001:28, Helsinki.
- STM (2004): Sosiaaliturvan suunta 2004. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2004:21.
- Suomen Pankkiyhdistys, Säästäminen ja luotonkäyttö, toukokuu 2004

Suoniemi, Ilpo (2005): Yleiskuva köyhyyden kehityksestä Suomessa vuosina 1990-2002. *Talous & Yhteiskunta* 2/2005, 23-9.

Sutela, Hanna & Vänskä, Jukka & Notkola, Veijo (2001): Pätkätyöt Suomessa 1990 -luvulla. *Työmarkkinat* 2001:1. Tilastokeskus.

Syrjäytymistyöryhmän väliraportti. STM:n työryhmämuistio 2000:1.

Säntti, Riitta (1989): Lapsiperheiden toimeentulo vuonna 1985. Sosiaalietuuksien kohdentumisprojekti. STM:n suunnitteluosaston julkaisuja 3:1989. Helsinki.

Takala, Pentti (2000) Lastenhoito ja sen julkinen tuki. Stakes ja Kansaneläkelaitos. Stakes. *Tutkimuksia* 2000: 110.

Taskinen, Sirpa (1992): Family: Forms and Functions. International Year of the Family. Occasional Papers Series, No 2/1992. United Nations.

Taskinen, Sirpa (1995a) Kasvatus- ja perheneuvonta. Julkaisussa: Taskinen, Sirpa (toim.) Miten käy lasten palvelujen? Koulun psykososiaalisen oppilashuollon, kouluterveydenhuollon ja kasvatus- ja perheneuvonnan virkaselvitys 1993-1994. Stakes. *Aiheita* 1995:6, 27 - 46.

Taskinen, Sirpa (1995b) Psykososiaalinen oppilashuolto. Julkaisussa: Taskinen, Sirpa (toim.) Miten käy lasten palvelujen? Koulun psykososiaalisen oppilashuollon, kouluterveydenhuollon ja kasvatus- ja perheneuvonnan virkaselvitys 1993-1994. Stakes, *Aiheita* 1995:6, 13 - 25.

Taskinen, Sirpa (1998) Kasvatus- ja perheneuvonta 1997. Stakes, tilastoraportti 12/1998.

Taskinen, Sirpa (2001) Kommenttipuheenvuoro Eduskunnan sosiaali- ja terveystieteiden valtiokunnan seminaarissa Lasten ja nuorten psykiatrian kehittämiseen tarkoitettun valtion lisämäärärahan käyttö vuonna 2000. Eduskunta 13.11.2001.

Taskinen, Sirpa (2004): Lasten ja lapsiperheiden palvelut teoksessa Sosiaali- ja Terveystieteiden valtiokunnan Palvelukatsaus 2005 (toim. Heikkilä, Matti & Roos, Milla). Gummerus, Saarijärvi.

Tilastokeskus (2003): Perheet 2002. Väestö 2003:10. Tilastokeskus.

Tilastokeskus (2004). StatFin tilastopalvelu. <URL> <http://statfin.stat.fi>

Tulonjakotilasto 2002: Tulot ja kulutus 2004:14. Tilastokeskus.

Tulonjaon ennakkotilasto 2003: Tulot ja kulutus 2004:29. Tilastokeskus.

Työvoimatilasto 2003 (2004). Työmarkkinat 2004:13. Tilastokeskus.

Työvoimatilasto 2002 (2003). Työmarkkinat 2003:14. Tilastokeskus.

Työvoimatilasto 2001 (2002). Työmarkkinat 2002:12. Tilastokeskus.

Työvoimatilasto 2000 (2001). Työmarkkinat 2003:15. Tilastokeskus.

Työvoimatilasto 1999 (2000). Työmarkkinat 2000:14. Tilastokeskus.

Työvoimatilasto 1998 (1999). Työmarkkinat 1999:21. Tilastokeskus.

Työvoimatilasto 1997 (1999). Työmarkkinat 1999:5. Tilastokeskus.

Työvoiman vuosihaastattelu, syksy 1993 (1995). Työmarkkinat 1995:21. Tilastokeskus.
Työvoiman vuosihaastattelu, syksy 1991 (1993). Työmarkkinat 1993:2. Tilastokeskus.
Työvoiman vuosihaastattelu, syksy 1989 (1991). Työmarkkinat 1991:16. Tilastokeskus.
Työvoiman vuosihaastattelu, syksy 1993 (1995). Työmarkkinat 1995:21. Tilastokeskus.
Työvoiman vuosihaastattelu, 1987 (1989). Työmarkkinat 1989:10. Tilastokeskus.

Törmälehto, Veli-Matti (2005): Rikkaat rikastuivat - Entä köyhät? Hyvinvointikatsaus 2/2005, 11-9.

UNICEF (2005): Child Poverty in Rich Countries. Report Card No. 6. Innocenti Research Centre, Firenze.

Uusitalo, Hannu (2000): Köyhyys ja Tulojako *teoksessa* Köyhyys ja hyvinvointivaltion murros (Heikkilä, M. & Karjalainen J. toim.). Gaudeamus. Helsinki.

Valtioneuvoston kanslia (2002): Labour Market Exclusion, Income Distribution and Poverty. Summary of the Working Group Report. Publications 2002/2.

Virtanen, Petri (2004): Report on Social Exclusion in Finland. Fifth Progress Report written for the European Commission, DG Employment. <URL>
http://europa.eu.int/comm/employment_social/social_inclusion/docs/fi_network_en.pdf

Väestöliiton perhepoliittinen työryhmä (2005): Tulonsiirrot, palvelut ja verotus sekä näiden kehitys. Väestöliitto. Helsinki.